

**MEDENÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'I
ANLAMADA EĞİTİM AÇISINDAN
KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU**

Muhammed Rahim AKBULUT

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hasan YILMAZ
2024
Her hakkı saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

Muhammed Rahim AKBULUT

**MEDENÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'I ANLAMADA EĞİTİM
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hasan YILMAZ**

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Medenî Süreler Örneğinde Kur'an'ı Anlamada Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[04.07.2024]

Aslı ıslak imzalıdır

Muhammed Rahim AKBULUT

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hasan YILMAZ danışmanlığında, Muhammed Rahim AKBULUT tarafından hazırlanan bu çalışma 04/07/2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda (Tefsir) Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan YILMAZ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Kerim YILMAZ

İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	5
III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLARI.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDENÎ SÛRELERİN İÇERİK VE ÜSLÛBU

1.1. SÛRELERDE MEKKÎ VE MEDENÎ AYRIMI	9
1.2. MEDENÎ SÛRELERİN ÖZELLİKLERİ.....	17
1.2.1. Medenî Sûrelerin Lafız Özellikleri.....	20
1.2.2. Medenî Sûrelerin Muhtevası	21
1.3. MEDENÎ SÛRELERDE ÜSLUP.....	22
1.3.1. Üslûbun Tanımı ve Kur'ân Üslûbu	23
1.3.2. Medenî Sûrelerde Eğitim Açısından Üslûb Çeşitleri	24
1.3.2.1. Üslûb-ı Hakîm	24
1.3.2.2. Mukâbele	29
1.3.2.3. Itnâb	34

İKİNCİ BÖLÜM

MEDENÎ SÛRELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

2.1. KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU	39
2.1.1. Karşılaştırma İfade Eden Fiil ve İsimler	39
2.1.1.1. Sevâ' (س وي)	39
2.1.1.2. Hayr (خَيْر).....	42
2.1.1.3. Derece (دَرَجَة).....	44
2.1.1.4. İsm-i Tafdîl (اسم التفضيل).....	45

2.1.2. Karşılaştırma İfade Eden Edatlar	47
2.1.2.1. İnnemâ (إِنَّمَا)	48
2.1.2.2. Leyse (لَيْسَ).....	49
2.2. EĞİTİM AÇISIDAN TEK KAVRAM ÇERÇEVESİNDE	
KARŞILAŞTIRMALAR.....	54
2.2.1. Ehl-i Kitap	55
2.2.2. İnfâk	60
2.2.3. İnzâr.....	64
2.2.4. Tövbe.....	67
2.3. EĞİTİM AÇISINDAN İKİ KAVRAM ÇERÇEVESİNDE	
KARŞILAŞTIRMALAR.....	69
2.3.1. Takvâ- Fısk.....	70
2.3.2. Mücâhid- Kâid.....	74
2.3.3. Salâh- Fesad	80
2.3.4. Tayyib – Habis	86
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ.....	108

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEDENÎ SÛRELER ÖRNEĞİNDE KUR'ÂN'I ANLAMADA EĞİTİM
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

Muhammed Rahim AKBULUT

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

2024, 108 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hasan YILMAZ

Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Dr. Öğr. Üyesi Kerim YILMAZ

Kur'ân-ı Kerîm muhatabının zihnini canlı tutmak, ona bir şey öğretirken bazen bilgiyi direk verip, bazen ise dolaylı yoldan vererek daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Kur'ân insana bilgi verirken aslında taraf seçme hüviyetini de vererek, karşılaştırma üslûbu ile ona iki tarafın olduğunu açıkça belirtmiş ve bu iki tarafın eşit olmadığını, bunun nedenini ve sonucunu ortaya koymuştur. Bundan sonra insanın zihninde bir soru işareti bırakmadığı gibi, bazen belâğî nükteler çerçevesinde işin büyüklüğünü gösterip, seçimlerinin sonucundan da haber vermiştir.

Bu tezin amacı, Medenî sûrelerde karşılaştırma üslûbunun Kur'ân'ı anlamadaki katkısını açıklamaktır. Bu çerçevede birinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in kullandığı üsluplara ve bu üslupları hangi dönem ve şartlarda nasıl kullandığına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde ise karşılaştırma üslûbunun hangi yöntemler ile yapıldığı ve üzerinde karşılaştırma yapılan kavramlar ilgili âyetler çerçevesinde değerlendirilmiş ve karşılaştırma üslûbunun Kur'ân-ı Kerîm'i anlamadaki katkısı sunulmuştur.

Araştırmanın sonucuna göre, Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbunu tek düzende sunmadığı, cümle yapılarının değişmesinde özel bir edebi gaye olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırma üslûbunun doğrudan sonuca götürmek yerine ilgili konu üzerinde insanı düşünmeye sevk ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir Medenî, Sûre, Karşılaştırma, Üslub, Mukâbele

ABSTRACT**MASTER THESIS****COMPARATIVE STYLE IN TERMS OF EDUCATION IN UNDERSTANDING
THE QURAN IN THE EXAMPLE OF MEDANI SURAHS****Muhammed Rahim AKBULUT****Advisor: Prof. Dr. Hasan YILMAZ****2024, 108 pages****Jury: Prof. Dr. Hasan YILMAZ****Assoc. Prof. Dr. Fikret GEDİKLİ****Assist. Prof. Dr. Kerim YILMAZ**

Keeping the mind of the addressee of the Holy Quran alive and teaching him something, sometimes by giving the information directly and sometimes by giving it indirectly, makes it more permanent. While the Quran gives information to man, it also gives him the ability to choose a side, clearly stating that there are two sides with the comparative style, and revealing that these two sides are not equal, and the reason and result of this. From now on, he did not leave a question mark in people's minds, and sometimes he showed the magnitude of the task within the framework of rhetorical jokes and informed about the results of his choices.

The aim of this thesis is to explain the contribution of the comparative style in Madani surahs to understanding the Quran. In this context, in this study, the styles used by the Holy Quran and how and in what periods and conditions were used are mentioned. In the second part of the thesis, the methods by which the comparative style was used and the concepts on which the comparison was made were evaluated within the framework of the relevant verses, and the contribution of the comparative style to understanding the Holy Quran was presented.

According to the results of the research, it was concluded that the Holy Quran does not present its style in a uniform order and that there is a special literary purpose in the change of sentence structures. However, it has been determined that the style of comparison in the Holy Quran encourages people to think about the relevant subject rather than leading directly to the conclusion.

Key Words: Quran, Tafsir, Medina, Surah, Comparison, Style, Comparison,

KISALTMALAR DİZİNİ

B.y.	: Basım yılı
Bkz	: Bakınız
b.	: Oğlu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB:	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
R.a.	: Radıyallahu anh
Sad.	: Sadeleştiren
Sav	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem
Tdv	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Trc	: Tercüme
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
t.s.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ dünyayı ve buradaki canlıları yaratmış ve insanı da akıl, idrak özellikleriyle diğer yaratılmışlardan üstün kılmıştır. Yalnız bununla bırakmamış katından insanlara kılavuz olacak bilgiler iletilmesi için insanlara kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlere kitaplar göndermiş ve insanlara yapmalarını istediği şeyleri bu kitaplar aracılığıyla ulaştırmıştır. Allah insanlara rehberler gönderse de onları zorla bir tarafa çekmemiştir. Nitekim dileyen iman etmiş dileyen de inkâr etmiştir dileyen sulh etmiş dileyen zulmetmiştir. Fakat Allah bunlar ile ilgili insanlara emir ve nehiyler telakki ettirmiş ve insanlara doğru ve en uygun yolu beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de öncelikle Allah dışında inanılan şeylerin reddedilmesi ve Allah'ın tek ilah olarak tanınması kişiyi ebedi azaptan kurtaracak yegâne yol olarak gösterilmiştir. Yanlış davranışların birbirlerini tetiklediği ve sonunda kişiyi geri dönülmez bir yola soktuğu açıkça insanlara anlatılmıştır. Aynı şekilde güzel davranışların birbirine vesile olduğu insanın mutluluğa ermek için yalnızca kendi dünyasında kalmasının yeterli olmadığı gerek zekât gerek infâk gibi yollarla yaşadığı toplumda bir bütün olması gerektiğini göstermektedir.

Allah Teâlâ son kitap Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara hakikatleri bâriz bir şekilde anlatmış, bazen de çeşitli edebi yöntemleri kullanarak özel anlamlar kastetmiştir. Özellikle Medenî sûrelerde İslam toplumunun sosyal anlamda dikkat etmesi gereken hususları dile getirmiştir. Araştırmamızda Medenî sûrelerde karşılaştırma yöntemi ile insanlara kazandırılması istenilen davranışları, erdemleri açıklayarak bu üslûbun Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamada ve anlamlandırmada katkıları ele alınacaktır.

Çalışmamız giriş, birinci bölüm, ikinci bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve metodu üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde Mekkî-Medenî ayrımı araştırma çerçevesinde Medenî sûrelerin lafzî ve içeriksel özellikleri ile üslûbun tanıtılması hedeflenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin Mekkî-Medenî ayrımı, hedeflenen mesajı en doğru şekilde algılayabilmek için son derece önemlidir. Bununla beraber Medenî sûrelerin karakteristik özelliklerinin bilinmesi karşılaştırma üslûbunun anlaşılması için katkı sağlayacaktır. Çalışmanın ikinci kısmında öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de Medenî sûrelerde karşılaştırma üslûbunun kullanıldığı ifadelerin semantik tahlili yapılacaktır. Bundan sonra bu üslûbun çeşitleri, gayeleri ve bu

Üslup neticesinde istenilen mesaja temas edilecektir. Ardından Kur'ân-ı Kerîm'in Medenî srelerinde yer alan karşılaştırma üslûbuna konu olan bazı kavramlar gerek semantik açıdan gerekse âyetler çerçevesinde tefsir ilmi açısından ele alınacaktır.

Tez konusunun tespitinde ve araştırma aşamalarındaki tavsiyeleriyle, tezin incelenmesindeki değerli katkılarından ötürü danışman hocam Prof. Dr. Hasan YILMAZ ve kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan jüri yeleri Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ ve Dr. Öğr. Üyesi Kerim YILMAZ hocama da teşekkür ederim.

Erzurum- 2024

Muhammed Rahim AKBULUT

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Allah tarafından insanlığa bir nûr olarak inzâl edilen Kur'ân-ı Kerîm Hz. Muhammed (sav) 610 yılında Hira mağarasında iken indirilmeye başlanmış ve 23 yıl boyunca parça parça indirilerek tamamlanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm kendisini inkâr edenlere karşı âyetlerinde inkâr tavrı yerine, meydan okuma yöntemini tercih etmelerini istemiştir.¹ Zira hurûf-ı mukattalar ile kendisi bu inkarcılara aynı dilin harfleri ile oluştuğunu göstererek meydan okumuştur. Ancak ne o gün ne de bilimin büyük gelişme kaydettiği bugün ne de yarın Kur'ân-ı Kerîm'e benzer bir kitap getirilemeyecektir. Kur'ân-ı Kerîm bir beşer sözü olmadığı gibi onun benzeri de getirilemez.

Kur'ân-ı Kerîm Allah Teâlâ'nın insanlığa verdiği en kıymetli ve yüce nimettir.² Bundan dolayı Allah Teâlâ Rahmân sûresinde nimetleri saymaya başlarken önce Kur'ân-ı Kerîm nimetini saymaktadır.³ Kur'ân-ı Kerîm, dinin asıl kaynağı ve vahyin özü olması hasebiyle kendisi ile irtibatı olan her şeyin kıymetini ve değerini arttırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği ay olan ramazan ayı en değerli ay, indiği gece olan kadir gecesi bin gecedden daha hayırlı olmuştur. Ayrıca Arapça Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olduğu dil olması sebebiyle büyük bir önem kazanmıştır. Tarihte tüm toplumlar kendi dilleri için çalışmalarda bulunmuşlardır. Araplar ve diğer Müslümanlar ise Arapçanın Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması sebebiyle dilin grameri, kuralları ve dilin korunması için çok büyük emek harcamışlardır.⁴ Bu çalışmalar Kur'ân-ı Kerîm'in temas ettiği her şeyin geliştiğini ve kıymetini arttırdığını kanıtlamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak için büyük ciddiyet ve dikkat gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm Arapça nâzil olduğu için onu anlamak ancak Arap dilinin gerekliliklerini, inceliklerini bilmekle mümkündür. Lugat, Sarf, Nahiv, Beyan, Bedî, Me'âni yani kısaca Arapçanın gramer ve belâgatını bilmeden Kur'ân-ı Kerîm hakkında yorum yapmak,

¹ Bakara: 2/23; Yûnus: 10/38; Hûd: 11/13.

² Kehf: 18/1; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Busrâvî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed, Dâru Tayyibetin li-n Neşri ve-t Tevzii, Riyad 1999, V, 135.

³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vüçûhi't-te'vil*, Dâru'l- Kitabi'l- Arabiyye, Beyrut 1986, IV, 443; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1993, V, 158.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Akçağ Yay., Ankara 2017, 21.

iddiada bulunmak doğru değildir.⁵ Bu konuda gerekli altyapıya sahip olamamak Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış, hatalı anlamaya sevk edecektir.

Kur'ân-ı Kerîm kendisinde pek çok sanatı barındırmakta ve bununla insanlara vermek istediği mesajı daha belirgin hale getirmektedir. Bu mesajı kavrayabilmek için öncelikle bu âyetlerin indiği ortamı doğru tahlil etmek ve incelemek gerekmektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in yaşamında Mekke ve Medine dönemleri olmak üzere iki dönem mevcuttur. Bu iki dönem birbirinden tamamen farklı olayları içermekte, Mekke'de Müslümanlar azınlıkta ve zulüm görmektedirken inen âyetler ile Medine'de pazar kuran, ticaret yapan Müslümanların olduğu bir ortama yapılan hitap son derece edebi olan bir kitapta aynı olmamalıdır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak ve kavramak için Mekkî ve Medenî ayrımını iyi yapmak gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olması hasebiyle Arapların kullandığı kelimeleri kullanarak insanlara aktarımda bulunmuştur. Hatta tefsir kitaplarında Kur'ân'daki bazı kelimelerin eski Arap şiirleri ile delil getirilerek ilk anlamlarının tespiti yapılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm Arap dilindeki kelimeleri kullanırken onlara mevcut kullanımını haricinde yeni anlamlar yüklemiş veya o kelimenin anlamına sınırlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm Salât, Zekât, Savm, Hac, İman, Küfür gibi kavramlar ile adeta kendisine özel bir dil oluşturmuştur.⁶ Dolayısıyla semantik incelemeler Kur'ân'ı anlamada büyük önem arz etmektedir.

Arapçada harfler, edatlar kullanıldığı bağlama göre manayı etkileyebilmektedir. Örneğin رَغِبَ فِي “rağbet etti, istedi” demek iken, aynı fiil başka bir harfî cer ile tam tersi bir anlama işaret ederek رَغِبَ عَنْ “rağbet etmedi, yüz çevirdi” manasına gelmektedir. Dolayısıyla Arapçada edatlar çok önemli olup, her edat o cümleye başka bir mana katmaktadır. Bu konuda Kindi ile Kûfe'li meşhur dil bilgini Ebu'l Abbas Sâleb'in diyalogu oldukça meşhurdur. Bir gün Kindi Ebu'l Abbas Saleb'in yanına gelmiş ve “Ben Arap dilinde birçok gereksiz ifade görüyorum.” demiştir. Saleb hangi ifadelerde bunu gördüğünü sorunca, Kindi Arapların عَبْدَ اللَّهِ قائم “Abdullah ayaktadır.”, إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ قائم “Şüphesiz Abdullah ayaktadır.” sonra bunu da değiştirip إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ لقائم “Kuşkusuz Abdullah ayaktadır.” dediklerini ve her üç durumda da lafızların farklılaştığını ama anlamın aynı kaldığını ifade etmiştir. Sâleb lafızların değişmesi ile beraber anlamında değiştiğini ifade

⁵ Ali Galip Gezin, *Tefsirde Semantik Metod*, Rağbet Yay., İstanbul 2018, 107.

⁶ Nihat Uzun, *Kur'ân Dilinin Özellikleri*, KURAMER, İstanbul 2021, 99-100.

ederek herhangi bir edat olmaksızın kurulan cümlelerin Abdullah'ın ayakta olduğunu bildirdiğini ۱۱ edatı ile birleştirilince bu cümlelerin bir soruya cevap niteliğinde olduğunu ۱۱ ve ۱۱ edatı ile birleştirildiğinde ise inkâr eden birisine verilen bir cevap olduğunu söylemiştir.⁷ Edatların manayı etkilemesi konusu Belâgat ilminde Hurûcû'l Kelâm 'An Mukteza'z Zâhir⁸ bahsi altında da anlatılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki her cümle, kelime ve harfin siyak-sibak esas alınarak yani bağlamında değerlendirmeye tabii tutularak anlaşılması daha doğru olacaktır. Nitekim bazen aynı cümle başka bir bağlamda farklı bir anlam ifade edebilmektedir. Nahcuvânî bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar olmadığını savunmakta ve *"Ve şöyle derler: "Eğer gerçekten doğru söylüyor iseniz, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?"*⁹ âyetini geçtiği her yerde bağlamına göre farklı şekilde tefsir etmektedir.¹⁰ Yine Rahmân sûresinde 31 defa geçen *"Şu halde rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"*¹¹ âyetlerini bağlamlar üzerinden farklı yorumlamıştır.¹² Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i inceleme, araştırma konusu yaparken âyetlerin bağlamı, cümle kurgular ve fiillerin kullanıldığı harfler göz ardı edilmemeli dikkatlice incelenmelidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak ancak böyle mümkün olmaktadır.

Belâgat ilmi ile uğraşanların çoğu bir konu anlatılırken dolaylı anlatımın dolaysız anlatımdan îmâ ile anlatımın îmâsız anlatımdan, mecazi anlatımın hakiki anlatımdan daha etkileyici olduğunda hem fikirdir. Bir kişinin kararsız olduğunu "Bu konuda kararsızım." şeklinde ifade etmesi yerine "Bir ileri bir geri adım attım." şeklinde ifade etmesi veya birisine "cesur" demek yerine "aslan" demenin daha vurgulu bir ifade olduğu aşîkardır. Bu ifadeler ile manada bir artış olmadığı yani bir kişiye "konuksever" yerine "külü çok" dendiği zaman onun daha misafirperver olduğu kastedilmemiştir. Ancak ifade etme biçimi daha etkili ve daha güzel olmuştur.¹³ Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırma üslûbu kullanılırken dolaylı anlatım yolu seçilmiştir. Öncelikle iki durumun veya grubun eşit

⁷ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâr'ul Medeniy, Cidde 1992, 315; Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, 171.

⁸ Detay için bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat Kur'ân Edebiyatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2000, 177-182; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul 2015, 127-129.

⁹ Yunus: 10/48; Enbiyâ: 21/38; Neml: 27/71; Secde: 32/28; Sebe': 34/29; Yâsin: 36/48; Mülk: 67/25.

¹⁰ Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, Dâru Rikâbî, Kâhire 1999, I, 344, 533; II, 71, 144, 176, 204, 433.

¹¹ Rahmân: 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

¹² Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, II, 375-379.

¹³ Abdülkâhir el-Cürcânî, 262-263.

olmadığını belirtilmiş ondan sonra birisinin diğerinden üstün olduğu ifade edilmiştir. Yani öncelikle $x \neq y$ olarak belirtmiş, ardından $x > y$ diye ifade ederek açıklamıştır. Halbuki ilk başta $x > y$ şeklinde ifade edilerek birinin diğerinden üstün olduğu belirtilse aynı zamanda eşit olmadığı da anlaşılacaktır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi belâgatın zirvesi olduğu için kullandığı ifade tarzının sıradan olmayışının elbette çeşitli sebepleri vardır. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'de dolaylı ifade edilmesi muhatabın dikkatini çekmek içindir. İki tarafın eşit olmadığını ifade ettikten sonra üstün tarafı belirtirken onun neden üstün olduğunu da açıklaması konuyu insanın zihninde daha anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm sadece îcâz üslûbunu kullansaydı, bu muhatap için alışkanlık olurdu ve artık Kur'ân'ın muhatabının dikkatini çekmesi zorlaşırdı. Ancak âyetlerde farklı belâgat nüktelerinin kullanımı her zaman zihni canlı tutmakta ve ilgili âyette neden bu üslûbun seçildiğini araştırmaya yönlendirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ahlakî özellikleri karşılaştırarak birbirinden ayırt etmiş, olumlu ve olumsuz diye isimlendirebileceğimiz iki sınıfa ayırmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in bu ayırmadaki temel noktası iman olup, kişiler, durumlar ve fiiller içinde bu özelliklerde ölçütü iman olarak belirlemiştir. Bu ilke çerçevesinde incelendiği zaman neyin olumlu bir davranış neyin olumsuz bir davranış olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Allah Teâlâ her şeyin merkezine imanı koyarak mümine böylece yol göstermiştir.

Allah Teâlâ insanların Kur'ân-ı Kerîm'i daha doğru anlamaları için kendilerinin de tecrübe ettikleri eğitim yöntemlerini göstermiştir. Örneğin bir davranışın veya fikrin diğerinden daha üstün olduğunu sadece onu belirterek değil, zıttı ile karşılaştırarak vermek istediği mesajı insanlara hiç şüphe bırakmayacak şekilde ulaştırmıştır. Bu çerçevede çalışmanın konusunu Medenî sûrelerin hitap tarzı ve Medenî sûrelerde yapılan karşılaştırmalar ile karşılaştırılan kavramların semantik tahlili ve ilgili âyetlerin tefsiri oluşturmaktadır. Bununla Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya ve anlamlandırmaya başka bir açıdan değinmek hedeflenmektedir.

¹⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2019, 181-182.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Allah Teâlâ insanların Kur'ân-ı Kerîm'i daha doğru anlamaları için onu bir beşer dili olan Arapça ile indirdiğini ifade etmiştir.¹⁵ Kur'ân'ın amacı muhâlefet edenler ile alay etmek değil, onların düşünmelerini ve doğruyu tercih etmelerine sağlamaktır. Kur'ân muhâlifleri bâtil iddialarından ve yanlış inançlarından vazgeçirmeye çalışmaktadır. Bunun için bazen kıssalardan anlatarak, teşbihler yaparak, sorular sorarak, tartışma yöntemine başvurarak, çeşitli karşılaştırmalar yaparak ortaya koymaktadır.¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in anlatım çeşitlerinden biri olan karşılaştırma üslûbu asıl itibariyle pek çok şeyi anlamlandırmada önemli ve gereklidir. Şu an hayatımıza baktığımız zaman temelde olumlu veya olumsuz, pozitif veya negatif dengeler göze çarpmakta bunlar arasında üçüncü bir yol görülememektedir. Örneğin açlık ve tokluk, sağlık ve hastalık gibi dengelere bakıldığında birinin mevcudiyetinin diğeriyle beraber olmadığını ve olmayacağını anlamaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırma üslûbunu kullanarak bize iki şeyi gösterip bunlardan birisinin diğeriyle daha üstün veya birisinin diğeriyle daha bayağı ve aşağılık olduğunu açıklamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm yolun başında iman ve küfür yolun sonunda ise cennet ve cehennem olacağını ve dünya hayatındaki tercihlerin son durak olan cennet veya cehenneme varışta etkili ve önemli olacağını beyan etmektedir. İslam tarihinde Mekke, Müslümanların sıkıntılar çektiği, zorluklar ile mücadele ettiği bir yerdir. Medine ise, Müslümanların artık eziyetten işkenceden kurtulup sosyal yaşama geçtiği yerdir. Dolayısıyla Medine'de inen âyetler Mekke'de inen âyetlere göre insanlara ahlakî değerleri aşılama daha belirgin olarak öne çıkmaktadır. Ahlakî değerlerin konu edildiği ve üslûbuna yansıdığı Medenî sûrelerde karşılaştırma üslûbu büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmamızın konusu Medenî sûrelerdeki karşılaştırma üslûbu olmuştur. Çalışmada Medenî sûrelerde yapılan bazı karşılaştırma üslupları ve karşılaştırmaya konu olan kavramlar incelenecek, sözlüklerden kavramların mana çerçevesi tespit edilecek ve âyetler ekseninde konu anlatılacaktır. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa vermek istediği mesaj ve ilkelerin çıkarımının nasıl yapılacağı bu çalışmada amaçlanmıştır. Bu

¹⁵ Yûsuf: 12/2

¹⁶ Şadide Özen, *Kur'ân'ı Anlama ve Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu: Mekki Sûreler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2024, 20.

sebeple çalışmamıza “Medenî Sûreler Örneğinde Kur’ân’ı Anlamada Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu” adının verilmesini uygun gördük.

III. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KAYNAKLARI

Bu araştırmada Kur’ân-ı Kerîm’in karşılaştırma üslûbu Medenî sureler esas alınarak incelenecektir. Medenî sûrelerde karşılaştırmaya konu olan kavramlar ilgili âyetler çerçevesinde incelenecek ve konunun daha iyi anlaşılması için ilgili kavramın Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği âyetlerden yararlanılacaktır. Bununla birlikte âyetlerdeki ifadelerin manaya etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada Mekkî ve Medenî sûreler ile ilgili bilgi için Ulûmü’l-Kur’ân eserlerine¹⁷ ve belâgat ile ilgili açıklamaların yer aldığı eserlere müracaat edilmiştir.¹⁸ Ardından karşılaştırmaya konu olan kelimeler, tâbirler, kalıplar ve Medenî sûrelerde karşılaştırma konusu olacak âyetler tespit edilmiştir. Bu çerçevedeki kavramların sözlük ve terim anlamları muteber klasik sözlüklerden¹⁹ yararlanarak açıklanmış ve kavramların yer aldığı âyetler klasik tefsirlerden²⁰ incelenmiştir. Bununla beraber Türkçe eserlerden²¹ istifade edilmiştir.

İncelemelerimizde karşılaştırma üslûbu ile ilgili yapılan benzer çalışmalar olduğu sonucuna ulaştık. Bu çalışmalardan bazıları iki, bazıları üç bölümden oluşmaktadır. İlgili çalışmalardan birinde, ilk bölümde Allah’ın sıfatları çerçevesinde uluhiyet ile ilgili mukayeseler incelenmektedir. İkinci bölümde, çeşitli inanç grupları arasındaki

¹⁷ Bâkılânî’nin *el-İntisâr*’ı, İbnü’l-Cevzî’nin *Fünûnü’l-efnân*’ı, Zerkeşî’nin *el-Burhân*’ı, Süyûtî’nin *el-İtkân*’ı, Zürkânî’nin *Menâhilü’l-İrfân*’ı, Subhî Sâlih ve Halîl Kattan’ın *Mebâhis fi’ulûmi’l-Kur’ân*’ı isimli eserlerden faydalandık.

¹⁸ Abdülkâhir Cürcânî’nin *Delâ’ilü’l-i’câz*’ı, Kazvînî’nin *el-İzâh fi’ulûmi’l-belâğ*’ı, İbn Hicce’nin *Hizânetü’l-edeb*’i, Abdünnâfi İffet Efendi’nin *En-Nef’u’l-Mu’avvel*’i, Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saîdî’nin *Buğyetü’l-İzâh*’ı eserlerinden yararlandık.

¹⁹ Mukâtil b. Süleyman’ın, *el-Vücûh ve’n-Nezâ’ir*’i, Halil b. Ahmed’in *Kitabu’l-Ayn*’ı, İbn Düreyd *Cemhere*’si, Ezherî’nin *Tehzîbü’l-Luga*’sı, Zemahşerî’nin *Esâsü’l-Belâğ*’ı, İbn Manzûr’un *Lisânu’l-Arab*’ı, Seyyid-Şerîf Cürcânî’nin *Ta’rîfât*’ı, Râgıb El-İsfahânî’nin *Müfredât fi’ğaribi’l-Kur’ân*’ı, Tehânevî’nin *Mevsû’atü Keşşâfi istilâhâti’l-fünûn*’u, TDV Maddeleri’nden istifade ettik.

²⁰ Mâverdi’nin *en-Nuket ve’l-uyûn*’u, Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ı, Fahrreddin Râzî’nin *Mefâtihu’l-ğayb*’ı, İbn Kayyim el-Cevziyye’nin *Bedâ’i’u’t-tefsîr*’i, Ebüssuûd Efendi’nin *İrşâdü’l-akli’s-selîm*’i, İbn Aşûr’un *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*’i eserlerini inceledik.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’ân Dili*, Ömer Nasuhi Bilmen’in *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Hayreddin, Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*’i, Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri* adlı eserlerden yararlandık.

mukayeseler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise, ahiret kapsamında olan konular ile ilgili mukayeseler incelenmiştir.²²

Bir başka çalışmada ilk bölümde üslûbun çeşitleri, inceleme yöntemleri ve mukayese üslûbu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Kur'ân-ı Kerîm üslûbu ve özellikleri, mukayese üslûbu için kullanılan fiilleri ve edatlar ele alınarak çeşitli bağlamlar çerçevesinde mukayese üslûbu sunulmuştur.²³

Bir diğer çalışmada ilk bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu ile ilgili bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise, soru üslûbu çerçevesinde yapılan mukayeseler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, dolaylı şekilde yapılan mukayeseler çeşitli başlıklar ile ele alınmıştır.²⁴

Başka bir çalışmada ilk bölümde anlatım ile ilgili kavramlar, Kur'ân'daki anlatım türleri ele alınmış ve çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, öncelikle gruplar çerçevesinde yapılan mukayeseler ele alınmış ardından ise, teşbih ve temsiller yolu ile yapılan mukayeseler incelenmiştir.²⁵

Yakın zamanda tamamlanan bir çalışmada ise ilk bölümde sûrelerin taksîmatı ve eğitim açısından karşılaştırma üslûbu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, karşılaştırma ifade eden lafızlar ve karşılaştırma yapılan ikili kavramlar incelenmiştir.²⁶

Benzer doktora çalışmalarından birinde ise, çalışmanın ilk kısmında Kur'ân-ı Kerîm'in üslup çeşitliliği ve ikili anlatım çerçevesinde karşılıklı kavramlar örnek ayetler ile birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında ise, öncelikle terğîb ve terhîb kavramlarının semantik tahlili yapılmış ve bunların hangi çerçevede anlatıldığı, kimi

²² Esma Nur Maden, *Bir İkna Üslûbu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'in Mukayese Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

²³ Haticetül Kübra Demirçin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslûbu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012.

²⁴ Veysel Gengil, *Kur'ân'ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

²⁵ Yunus İşeri, *Kur'ân'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014.

²⁶ Şadide Özen, *Kur'ân'ı Anlama ve Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu: Mekki Sûreler Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2024.

muhatap aldığı ve temel konuları incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, İslam kültürü üzerinden terğîb ve terhîb kavramları genişçe ele alınmıştır.²⁷

Başka bir doktora çalışmasında ise ilk bölümde ikili anlatım üslûbu hakkında temel bilgiler verilerek bunun belagat ilmi ve diğer ilimlerle alakasını açıklandıktan sonra, Kur'ân genel üslûbu ve ikili anlatım üslubu ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında, çeşitli bakış açıları çerçevesinde ikili anlatıma konu olan kavramları incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında ise bu bölüme kadar sunulan bilgiler çerçevesinde ikili anlatımın dini eğitim ve tebliğdeki katkıları incelenerek hangi inanç grubuna ne fayda sağladığı beyan edilmiştir.²⁸

Bizim çalışmamız, belirtilen tezlerden farklı olarak, karşılaştırma üslûbunun sadece ikili anlatım ve mukayese üslûbu çerçevesinde iki kavram arasında sınırlı olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'de Medenî sûreler kapsamında bir kavramın altında oluşan iki grup ile de karşılaştırma üslûbu yapıldığını ve ilgili âyetlerdeki belâğî nüktelerinde buna işaret ettiğini tespit etmeyi hedeflemesi açısından bu çalışmalardan ayrılmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde karşılaştırma üslûbunun gayesi ve bu üslûbun konu edildiği yerler incelenecektir. Tefsir kitapları başta olmak üzere farklı kaynaklardan çeşitli araştırmalar yapılarak bu tarz konuların beraber işlenmesinin anlatımı zenginleştirdiği ve muhatabın üzerindeki arttırdığı ortaya konacaktır.

²⁷ Hatice Görmez, *Kur'ân-ı Kerîm'in İkili Anlatım Sistemi Bağlamında Terğîb ve Terhîb*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

²⁸ Halil İbrahim Karaarslan, *Kur'ân'da İkili Anlatım Üslûbu ve Dinî Eğitimdeki Önemi*, (Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEDENÎ SÛRELERİN İÇERİK VE ÜSLÛBU

Çalışmanın bu bölümünde, Medenî sûrelerin içeriği, üslûbu ve lafız yapısı hakkında genel bilgiler verilmekte, ardından Medenî sûrelerin üslûbu çerçevesinde en çok kullanılan belâgat yöntemlerinden Üslûb-ı hakîm, Mukâbele ve Itnâb sanatı genel hatlarıyla işlenip, konu ile ilgili Medenî sûrelerdeki âyetler örnek verilerek daha anlaşılır hale getirilecektir.

1.1. SÛRELERDE MEKKÎ VE MEDENÎ AYRIMI

Kur’ân-ı Kerîm Allah Teâlâ’nın Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği kusursuz bir kitaptır. Bunu kabul etmek, anlamak için Müslüman olmak gerekmemektedir. Zira iyi bir seviyede Arapça bilgisine sahip, erdemli herkes bu hakikati kabul etmiştir. Tarihte buna karşı çıkan, kabul etmeyenler ise bazı iddialar ileri sürmüştür. Ancak kendileri bir karşılık veremediği gibi altını dolduramadığı iddiaları söylemekten başka bir şey yapmamışlardır. Bazen Kur’ân-ı Kerîm’i Hz. Muhammed’in uydurduğunu “*Onu (Muhammed) kendisi uydurdu*”²⁹ ifadeleri ile iddia ederken, bazen de başkasının ona öğrettiğini “*Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor*”³⁰, “*Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır.*”³¹ bazen de “*âyetlerimiz okunduğu zaman, “eskilerin masalları” der/derler*”³² ifadeleri ile Kur’ân’ın masal olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Böyle çeşitli iddialarda bulunmakla beraber ortaya somut bir şey koymamışlar ve sadece kendilerini oyalayacak içi boş iddialara inanmışlardır. Kur’ân’ın Allah katından olduğuna inanmamakla birlikte Kur’ân’ın belâgatından etkilendiğini ifade edenler de çoktur. Kur’ân-ı Kerîm her zaman için canlı bir kitaptır, insan ona inanırsa içinde aradığı şeyi bulacaktır. Kur’ân-ı Kerîm kendisine inananlar için bir öğüt, rehber, kılavuz ve kalplerdeki hastalıklara şifa, inanmayanlar için ise anlaşılmaz birtakım seslerden ibaret kapalı bir kutudur.³³

²⁹ Secde: 32/3; Tûr: 52/33; Ahkâf: 46/8.

³⁰ Nahl: 16/105.

³¹ Furkan: 25/5.

³² En’âm: 6/25; Enfâl: 8/31; Nahl 16/24; Mü’minûn: 23/83; Furkan: 25/5; Neml: 27/68; Ahkaf: 46/17; Kalem: 68/15; Mutaaffifin: 83/13.

³³ Yunus: 10/57; Fussilet: 41/44.

Kur'ân-ı Kerîm 610 yılında inmeye başlamış ve 23 yıllık bir zaman diliminde nüzul süreci tamamlanmıştır. Bu süreç içerisinde de Hz. Peygamber, çeşitli insanlar, gruplar, olaylar ve durumlar ile karşılaşmış ve bunlar da Kurân'da yer almıştır. Âyetler bazen bir kişinin inkârı,³⁴ bazen imanı,³⁵ bazen müşriklerin sorusu,³⁶ bazen de müminlerin sorusu³⁷ üzerine inmeye devam etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm edebiyatta zirve bir kitap olduğundan dolayı farklı durum ve zamanlarda tek üslub ile hitap etmesi düşünülemez. Bundan dolayı Mekke'deki hitabı ile Medine'deki hitabının farklı olması söz konusudur.

Mekke de iman ile küfür karşı karşıya iken Medine'de imanın karşısında nifak vardır. Ayrıca Medine'de yaşayan benî kaynukâ', benî nadîr ve benî kurayza kabileleri gibi ehli kitaba mensup gruplar vardır. Örneğin Kafirun sûresi Mekkî bir sûredir ve *"Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*³⁸ âyetinde olduğu gibi kesin bir tavır içermektedir. Ancak Medine'de ise Bakara sûresinde ehli kitaba onlar ile olan ortak değerden bahsederek *"De ki: "Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbiniz olduğu halde O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlanmışızdır."*³⁹ buyrulmuştur. Ayrıca yine Medenî bir sûre olan Âl-i İmrân sûresinde de ehli kitap ile ilgili *"Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazıları rab edinmesin."*⁴⁰ âyetinde görüldüğü gibi kalpleri ısıdırmaya yönelik bir tutum vardır. Yine Zekât hicretin ikinci yılında farz kılındığı için hicretten önce inen âyetlerde örneğin Mekkî bir sûre olan Müzzemmil sûresinin 20. âyetinde kelime-i tevhid anlamında olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Medenî sûrelerde ise farz olan mâli ibadet anlamındadır.⁴² Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'i incelerken âyetlerin Mekkî-Medenî oluşunun aynı kavram söz konusu

³⁴ Müddessir: 74/11-25.

³⁵ Kehf: 18/13.

³⁶ Bakara: 2/217.

³⁷ Bakara: 2/219.

³⁸ Kâfirûn: 109/6.

³⁹ Bakara: 2/139.

⁴⁰ Âl-i İmrân: 3/64.

⁴¹ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 2001, V, 5.

⁴² Bakara: 2/43, 83, 110, 177 vd.

olsa bile, manayı değiştirdiği ve aynı kavramdan farklı manalar kastetmiş olması bu ilmin önemine işaret eden başka bir olgudur.

Kur’ân-ı Kerîm’de Mekkî-Medenî taksîmi ile ilgili olarak sahabenin Kur’ân-ı Kerîm’in korunmasına, ezberlenmesine verdiği kıymet göz önünde bulundurulunca onların bu durumu göz ardı etmiş olması mümkün değildir. Kendilerinden önceki şâirlerin, hatiplerin sözlerini ezberleyen ve muhafaza eden toplumun Hz. Peygamber’den böyle bir söz, emir olmasa da şiirlerden daha çok değer verdikleri Kur’ân âyetlerinin nerede indiği, hangi konu, durum için indiğini bilmesi normaldir. Bu konu da herhangi bir grupta kalkıp: “şu âyetler Mekke’de inen âyetler, şu âyetler Medine’de inen âyetler” diyerek bir ayırımı yapmamıştır. Eğer böyle bir taksîmât yapılsaydı, zaten meşhur olur ve günümüze ulaşırdı. Hz. Muhammed de bunun ile emir olunmadığı için bu konuda bir şey söylememiştir. Allah Teâlâ Mekkî-Medenî ilmini her ne kadar ilim ehline nesh konusunda nâsih ve mensûhu bilmeleri için farz kılsa da ümmetin hepsine bir farz olarak yüklememiştir.⁴³ Dolayısıyla bu konu hakkında çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Sûrelerin Mekkî ve Medenî olmasında esas alınan üç kriter vardır. Bunlar mekân, zaman ve muhatap kitledir.

- 1- Konumu esas alan taksim: Mekke sınırları içerisinde inen âyetler Mekkî, Medine sınırları içerisinde inen âyetler Medenî kabul edilmektedir.
- 2- Hicreti esas alan taksim: Hicretten önce Medine’de bile inen âyetler Mekkî, Hicretten sonra Mekke’de bile inen âyetler Medenî’dir. En meşhur olan değerlendirme bu değerlendirmedir. Bu değerlendirme ile ilgili Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid ed-Dârimî (ö. 280/894):“Hz. Peygamber hicret yolunda iken henüz Medine’ye ulaşmadan inenlerde Mekkî’dir”⁴⁴ demiştir. Süyûtî(ö. 911/1505) de benzer bir rivâyeti kitabına almıştır.⁴⁵
- 3- Muhatab kitleyi esas alan taksim: Mekkelileri muhatap alan âyetler Mekkî, Medinelileri muhatap alan âyetler Medenî’dir. İbn Mesud’un “Mekke’de Allah’ı inkâr her ne kadar sadece Mekkeliler tarafından olmasa da küfür revaçta

⁴³ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî el-Bâkılânî, *el-İntisâr li-sıhhati nakli’l-Kur’ân ve’r-red ‘alâ men nehalehü’l-fesâd bi-ziyâde ev nuksân*, thk: Muhammed Isâm Amman, Dâru’l- Feth 2001, I, 247.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk: Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim, Dâru’l- Marife, Beyrut 1957, I, 188.

⁴⁵ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Müessesetu Risaletu’n- Naşirin, Beyrut 2015, 32.

olduğu için “ey insanlar” hitabı gelmiştir. Medine’de ise iman her ne kadar sadece Medineliler tarafından olmasa da iman revaçta olduğu için “ey iman edenler” sözü ile hitap edilmiştir.” sözü de bu minvalde değerlendirilmiştir.⁴⁶

Mâverdî (ö. 450/1058) Bakara sûresinin 281. âyeti dışındaki âyetlerinin Medine’de indiğini söylemiştir. Bu âyetin ise, Kurban Bayramının ilk günü Veda Haccı esnasında Mina’da indiğini belirtmiştir. Ancak Mina’da inmiş olması ikinci taksîmât esas alınınca ilgili âyetin Medenî bir âyet olmasına engel teşkil etmemektedir. Çünkü ikinci taksîmatta hicret esas alınmıştır. Bu âyet hicretten sonra indiğine göre Medenî’dir.⁴⁷ Yine Mâverdî Nisâ sûresinin 58. âyeti dışındaki âyetlerin Medine’de indiğini ifade etmektedir. Bu âyetin ise Hz. Peygamber’in Kâbe’nin anahtarlarını Osman b. Talha’dan alıp, amcası Abbas’a teslim etmesi üzerine indiği bilinmektedir. Bakara 281. âyette olduğu gibi olduğu gibi Zerkeşî buna da ikinci taksim üzerinden cevap verir.⁴⁸

Câberi (ö. 732/1332) Mekkî ve Medenî ayrımı için kıyasî ve semaî olarak iki yol olduğunu ifade etmiştir. Semaî yöntem, âyetlerin Mekkî veya Medenî olduğu bize ulaşan senetler ile belirleme yöntemidir. Kıyasî yöntem ise, Alkame b. Abdullah’ın “içerisinde sadece “ey insanlar” geçen veya “kellâ” lafzı geçen veya zehraveyn ve bir rivâyete göre Ra’d sûresi hariç hece harfleri ile başlayan veya Bakara hariç Hz. Âdem ve İblis kıssası geçen sûreler Mekkî sûrelerdir. İçerisinde peygamber kıssaları ve önceki ümmetlerin kıssaları geçen her sûrede Mekkî’dir. İçerisinde farzlar veya hadler geçen sûreler ise Medenî’dir.”⁴⁹ şeklinde değerlendirmelerde bulunduğu yöntemdir. Yine “içerisinde “*Ey insanlar*” hitabı bulunup, “ey iman edenler” hitabı bulunmayan sûreler Mekkî sûrelerdir” gibi çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.⁵⁰ Ancak bu değerlendirme Medine’de de Mekke’de olduğu gibi gayrimüslimlerin çok sayıda olduğu düşünülünce kesin bir sonuç ifade etmemektedir.⁵¹ Hacc sûresi’nin Mekkî veya Medenî olması hakkında ise ihtilaf vardır. “Kellâ” lafzı bulunan tüm sûrelerin Mekkî olduğu ancak Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin bu değerlendirmenin istisnası olduğu belirtilmiştir. Hece harfleri bulunan sûrelerin Mekkî olduğu sonucuna ulaşıldığı fakat Ra’d sûresi hakkında ise ihtilâf olduğu

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 187; Süyûtî, *el-İtkân*, 31-32.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 187-188.

⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 188.

⁴⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 189.

⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 188.

⁵¹ Cumhur Demirel, “Kur’ân’ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî”, *Diyanet İlmî Dergi*, 53(4), 2017, 42.

belirtilmiştir. Bakara sûresi dışındaki Hz. Âdem ve İblis kıssasının bulunduğu tüm sûrelerin Mekkî olduğu da ifade edilmiştir. Ankebût sûresi hâricindeki münâfıklardan bahseden tüm sûreler ise Medenî'dir. Hişam b. Urve babasından (Urve b. Zubeyr) şöyle aktarmıştır: *“Hadlerin ve farzların zikredildiği tüm sûreler Medenî'dir. Eski toplumları anlatan tüm sûrelerde Mekkî'dir.”*⁵² Zerkeşî (ö. 794/1392) bu tarz yorumların hiçbir kayıt getirilmeden olduğu gibi kabul edildiğinde probleme yol açacağını ifade etmektedir. Çünkü Bakara sûresi Medenî'dir ancak içerisinde “ey insanlar”⁵³ ifadesi vardır. Nisâ sûresi Medenî'dir, içerisinde “ey insanlar”⁵⁴ ifadesi vardır. Hac sûresi Mekkî'dir fakat “ey iman edenler”⁵⁵ ifadesi vardır. Eğer müfessirler yukarıdaki ifadeleri ile çoğunluğu belirtmeyi, genelleme yapmayı kastetmişler ancak o zaman ifadelerin doğru olduğu kabul edilebilmektedir.⁵⁶

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) tefsirinde Alkame ve Hasan'dan gelen *“içerisinde ‘ey insanlar’ ifadesi bulunan sûreler Mekkî sûrelerdir, içerisinde ‘ey iman edenler’ ifadesi geçen sûreler Medenî sûrelerdir”*. rivâyetini aktardıktan sonra Bakıllânî'nin bu rivâyete olan eleştirisini dile getirmektedir. Bakıllânî (ö. 403/1013) *“Bu ifadeler eğer nakle dayanıyor ise kabul edilebilir. Ancak sebep Mü'minlerin Mekke'ye göre Medine'de fazla sayıda olması ise bu zayıf bir görüştür. Çünkü Mü'minlere sıfatları, isimleri ile hitap edilmesi caizdir. Ayrıca gayrimüslimlerinde müminlere emredildiği gibi ibadet ile emrolunması caizdir”*⁵⁷ demiştir.

İbn Habîb Nisâbü'rî *“Kitâbü't-Tenbîh 'alâ fazli 'ulûmi'l-Kur'ân”* adlı eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü, tertibi ve Mekkî-Medenî ayrımı hakkında 25 farklı cihetten söz etmektedir. Bunlar Mekke döneminin ilk zamanlarında inen, bu dönemin ortalarında inen ve bu dönemin son zamanlarında inen, Medine döneminin ilk zamanlarında inen, bu dönemin ortalarında inen ve bu dönemin son zamanlarında inen, Mekke'de inip hükmü Medenî olan, Medine'de inip hükmü Mekkî olan, Mekke'de medineliler hakkında inen, Medine'de mekkeliler hakkında inen, Mekkî olup Medenîye benzeyen, Medenî olup Mekkî'ye benzeyen, Cuhfe bölgesinde inen, Beyti'l-makdis'de inen, Tâif'te inen,

⁵² Zerkeşî, *el-Burhân*, 188.

⁵³ Bakara: 2/21, 168.

⁵⁴ Nisâ: 4/1, 133.

⁵⁵ Hac: 22/77.

⁵⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 190.

⁵⁷ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Beyrut 1999, II, 320; Zerkeşî, *el-Burhân*, 191.

Hudeybiye’de inen, gece inen, gündüz inen, toplum içinde inen, tek başına iken inen, Mekki sûrelerde bulunan Medeni âyetler, Medeni sûrelerde bulunan Mekki âyetler, Mekke’de inip hükmü Medine’ye hamledilenler, Medine’de inip hükmü Mekke’ye hamledilenler, Medine’den habeş topraklarına hamledilenler, mücmel olarak inenler, müfesser olarak inenler, rumuzlu⁵⁸ olarak inen, sonra üzerinde ihtilaf edilen âyetler olarak 25 farklı cihet vardır.⁵⁹ Bu cihetler arasındaki farklar tefsir ilmi açısından oldukça önemlidir. Hatta bazı alimlere göre İbn Habîb Nisâbü’rî’nin inceleme konusu yaptığı bu 25 ciheti bilmeyen veya birbirinden ayırt edemeyen kimsenin Allah’ın kitabı hakkında konuşması helal değildir.⁶⁰ Bundan dolayı Süyûtî’nin bu konuda verdiği bazı örnekleri incelemekte fayda vardır.

Mekke’de inip hükmü Medeni olan âyetlere örnek olarak Hucurât sûresi 13.âyet gösterilebilir: *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir diğiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*⁶¹ Bu âyet Mekke fethinde inmiştir. Dolayısıyla hicretten sonradır.

Mekki olup Medeniye benzeyen âyetlere Necm sûresi 32. âyet örnek verilebilir: *“Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur. Şu hâlde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahı sakındığını en iyi bilen O’dur.”*⁶² âyette geçen “fevâhiş” lafzı had gerektiren günahlar olarak tefsir edilmektedir. Ancak Mekke’de had cezası olmadığı için âyet Mekki olsa da hükmü Medeni’dir.

⁵⁸ Dolaylı anlatım ve iletişim biçimlerini ifade eden kapsamlı bir terimdir. Hurûf-ı mukattalarla “ve’t-tîn, ve’z-zeytûn, ve’l-fecr” gibi yemin ifadelerinin rumuzlu ifadeler olduğu değerlendirilmektedir. Detay için bkz. İsmail Durmuş “Remiz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay, I-XLIV, İstanbul 2007, XXXIV, 556-558.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 192; Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 192; Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁶¹ Hucurât: 49/13.

⁶² Necm: 53/32.

Medenî bir âyet olup Mekkî'ye benzeyene Enfâl Sûresi 32. âyet örnektir: *“Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”*⁶³

Mekke'de inip hükmü Medine'ye hamledilenler: Yusuf ve İhlas Sûreleridir.

Medine'de inip hükmü Mekke'ye hamledilen âyetler ise, Haram ayların sorulduğu *“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşır. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdır.”*⁶⁴ âyetidir. Fâiz ile ilgili olan *“Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, “Alım satım da ancak faiz gibidir” demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisidir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir.”*⁶⁵ âyeti de hükmü Mekke'ye hamledilen âyetlerdendir.⁶⁶

Mekkî ve Medenî sûreleri birbirinden ayırt etmenin çeşitli faydaları olduğu belirtilmiştir. Bu ayrımı yapmak, nâsih ve mensûhu bilmek için oldukça önem arz etmektedir.⁶⁷ Ayrıca muhassasın sonradan nâzil olmasını kabul edenlerin muhassası öğrenmeleri içinde gereklidir.⁶⁸ Nureddin İtr bunlara ek olarak Mekkî ve Medenîyi bilmenin islam hukukunun gelişimini, sistemleşmesini ve tarihini kavramaya, Allah Teâlâ'nın teşrîdeki hikmetine vakıf olmaya katkı sağlayacağını ifade etmektedir.⁶⁹

İbnü'l Cevzî (ö. 597/1201) *“Fünûnü'l-efnân”* adlı eserinde Ebul Feth b. Şeytâ'nın görüşünü dile getirmektedir. İbn Şeytâ Medine'de inen sûrelerin toplamının 29 sûre olduğunu belirtmektedir. Kur'ân'ın ilk yarı kısmının başından peş peşe olan beş sûrenin,

⁶³ Enfâl: 8/32.

⁶⁴ Bakara: 2/217.

⁶⁵ Bakara: 2/275.

⁶⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 49.

⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 187; Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁶⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁶⁹ Nureddin İtr, *Ulumü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l- Minhâc, Dimeşk 2021, 58

yani Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide sûreleri ardından Enfâl ve Tevbe sûreleri, Kur'ân'ın ikinci yarısından ise Hacc, Nûr, Ahzâb, Kıtâl(Muhammed), Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümteherine, Saff, Cum'a, Münâfikûn, Teğabün, Talâk, Tahrir, İnsan sûreleri ile beraber toplam 21 sûrenin Medenî olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Kamer, Rahmân, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleri hakkında ise ihtilaf olduğunu belirtirken, geriye kalan 85 sûreninde Mekkî olduğunu beyan etmiştir.”⁷⁰

Beyhaki(ö. 458/1066)'ye göre Medenî Sûreler ise şunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Ra'd, Hac, Nûr, Ahzâb , Kıtâl(Muhammed), Feth, Hucurât , Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümteherine, Saff, Cum'a, Münâfikûn, Teğabün, Talâk, Tahrir, İnsân, Mutaffîfîn, Zilzâl, Beyyine, Nasr, Mücâdele Sûreleri olarak 29 Sûredir.⁷¹

İbn Durays'a göre Medenî Sûreler şunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Ra'd, Hac, Nur, Ahzâb, Kıtâl(Muhammed), Feth, Hucurât , Rahmân, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümteherine, Saff, Cum'a, Münâfikûn, Teğabün, Talâk, Tahrir, İnsân, Zilzâl, Beyyine ve Nasr sûresi olarak 28 sûredir.⁷²

Zürkânî, Süyûtî'nin Medenî sûreler hakkındaki çeşitli rivâyetleri naklettiğini ve bunlardan en muteber olanının Ebu'l- Hasan Hısâr'ın “*en Nasih ve'l Mensuh*” adlı eserinde naklettiğini olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Medenî olduğuna ittifak edilen 20 sûre vardır. Hakkında ihtilâf olan 12 sûre vardır. Kalan 82 sûre ise ittifakla Mekkî'dir. Medenî Sûreler: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümteherine, Cum'a, Münâfikûn, Talâk, Tahrir ve Nasr sûreleridir. İhtilâf edilenler ise: Fâtiha, Ra'd, Rahmân, Saff, Teğabün, Mutaffîfîn, Kadir, Beyyine, Zilzâl, İhlâs, Felâk ve Nâs sûreleridir.⁷³

Sûrelerdeki âyetlerin kaç tanesinin Mekkî kaç tanesinin Medenî olmasının ilgili sûreye Mekkî veya Medenî hükmünün verilmesini sağlayabileceği hakkında, hangi âyetlerin çok olduğuna veya sûrenin ilk âyetine göre hüküm verileceği belirtilmiştir. Bu konuda hicreti esas alan taksimde belirtildiği gibi amel edilmesi gerekmektedir. Ancak

⁷⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l- Beşâir, Lübnan, 1897, 337-338.

⁷¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 34.

⁷² Süyûtî, *el-İtkân*, 35, 36.

⁷³ Muhammed Abdülazim Zürkânî, *Menâhilü'l- 'irfân*, Matbaatu İsa Halebi, Kahire 1943, I, 198-199.

eğer tüm âyetleri Mekkî değilse “bu Sûre Mekkî’dir, şu âyeti istisna” şeklinde ifade edilmesi daha doğru olacaktır. Bu açıdan sûreler dört kısma ayrılır.

1. Tamamı Mekkî olan sûreler: Müddessir sûresi
2. Tamamı Medenî olan sûreler: Âl-i İmrân sûresi.
3. Mekkî olup bazı âyetleri Mekkî olmayan sûreler: örneğin A’râf sûresinin 163. âyeti Mekkî değildir.
4. Medenî olup bazı âyetleri Medenî olmayan sûreler, örneğin Hac sûresi 52-55. âyetleri Medenî değildir.⁷⁴

Yine farklı müfessirlerin bu konuda çeşitli değerlendirmeleri vardır. Kur’ân’ı doğru anlamak ve âyetler arasındaki münasebeti analiz edebilmek için sûrelerin Mekkî ve Medenî ayrımını bilmek çok önemlidir. Aynı zamanda bu ilim, Kur’ân’a parçacı yaklaşım yerine bütüncül yaklaşabilmeyi sağlayacaktır. Çünkü âyetin nüzûl olduğu ortamı, tarihi ve şartları bilmek bununla birlikte âyeti anlamaya çalışmak, salt bir bakış açısına göre daha isabetli olacaktır. Aynı zamanda Kur’ân âyetlerinin irşad faaliyetlerinde doğru kullanımı için kesinlikle Mekkî-Medenî farkının kavranıp, gözetilmesi gereklidir. Bu bağlamda konumuz açısından öncelikle Medenî sûrelerin özelliklerini incelemek istiyoruz.

1.2. MEDENÎ SÛRELERİN ÖZELLİKLERİ

Kur’ân-ı Kerîm 23 yılda nâzil olmuştur. Hicret esas alınarak ilk 13 yılda inen sûreler Mekkî kalan 10 yılda inen sûreler ise Medenî sûreler adını almıştır. Kur’ân’ın nüzûl tarihinde farklı yerler olması sebebiyle hitaplarında farklılık, muhatap kitlelerin değişmesi ile hitapta çeşitlilik, toplumda yaşanan olaylar sebebi ile de âyetlerin ifade biçiminde zenginlik görülmesi kaçınılmazdır. Kur’ân-ı Kerîm dünü, maziye kıssalar ile anlatırken bugünü de es geçmemiştir. Ancak bu anlatımların toplum ile alakalı olmaması da düşünülemez. Bundan dolayı da âyetlerin nüzûl sebepleri bilinmeden yapılan yorumlarda yanlışlık veya eksiklik vardır. Bu konunun öneminden dolayı Kur’ân ilimleri içerisinde Esbâb-ı nüzûl yani âyetlerin iniş sebepleri önemli bir yer tutmaktadır. Kur’ân-

⁷⁴ Zürkânî, I/198- 199.

1 Kerîm belâgat ve fesahat açısından zirve bir kitap olduğu için olaylara yaklaşımı ve hitabının toplumda karşılığı olmalıdır.

Kur'ân'da savaşıla ilgili âyetlerin barış anlaşması sonrası inmesi veya savaşta iken zekâtta bahsedilmesi, muhatap olan kitleye bir fayda sağlamayacak onların dikkatlerini buraya çekmeyecektir. Bu durum aslında hitabette hep böyledir. Toplumda güncel bir durum hakkında bir konuşma yapılır ve eğer bu konuşmaya hizmet edeceği düşünülürse başka konulardan da bahsedilir. Örneğin 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizdeki deprem afeti sonrası 10 Şubat tarihinde birisi kalkıp tatil bölgelerindeki pahalılık hakkında bir yorumda bulunsa buna itibar edilemez. Ancak iki olay arasında bir ilişki varsa ve bu ilgi kurulursa muhatap bunu dinler. Burada günümüzde 2024 yılında deprem ile ilgili bir konuşmada 6 Şubat tarihindeki elim hâdiseden yola çıkılarak bir şeyler anlatılsa ve bu iki olayın benzerlik yönü üzerinden bir şeyler inşa edilse bu doğru ve tutarlı olur. Kur'ân-ı Kerîm'de eğer olayların örgüsü birbirine uyuyorsa bunları birbiri ile aktarır. Bizim nasıl deprem günü tüm odağımız o bölgede ise Müslümanlar savaşta iken âyetlerinde savaş hakkında, Müslümanlar barış halindeyken âyetlerin bu konuda gelmesi tutarlı olandır. Dolayısıyla olayların örgüsü üzerinden âyetleri anlamak daha doğru olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Medine'deki nüzûlunu kronolojik olarak dört dönemde ele almak mümkündür. Medine'ye yapılan hicreti esas alarak başlatılan bu süreci önemli olaylar üzerinden değerlendirerek dört dönemde incelemek faydalı olacaktır. Medine'deki 10 yılı: Hicretin ilk iki yılı, Bedir savaşı sonrasındaki dört yıl, Tebük savaşına kadar olan iki yıl ve son olarak Hz. Peygamber'in ahirete irtihaline kadar olan son iki yıl üzerinden 4 farklı döneme şu şekilde ayrılmaktadır:⁷⁵

1. Medineye Hicret'ten (622) Bedir savaşına (624) kadar olan dönem: Bu dönem hicretin ilk iki yılına tekâbül etmektedir. Bu süreçte Kur'ân'ın 286 âyet ile en uzun sûresi olan Bakara sûresi nâzil olmuştur. Bu sûrede önceki sûrelere göre hitâbın değişmesi gibi bazı farklılıklar vardır. Mekke'de hitap müşrikler üzerinde iken Medine'de bu durum hemen değişmiş ve hitap ehl-i kitaba ve münâfıklara dönmüştür. Burada hitabın değişmesinin bir sebebi olmalıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm mu'ciz bir kitaptır dolayısıyla zihinlerde soru işareti uyandıran her ifadesinde bir hikmet ve incelik vardır. Buradaki sebebin ise davetin iletileceği grupların

⁷⁵ Hasan Yılmaz, *Kur'ân'ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yay., Ankara 2019, 124-126.

değişmiş olması ve artık yeni ortamda bulunan kitlelerin muhatab alınması olduğu belirtilmektedir. Bu hicretin ilk döneminde Müslümanlar açısından da artık kurulu bir düzene geçilmesi ve onları bu özgür ortamda yönlendirecek hükümlerin nâzil olması sonucunu doğurmuştur. Kısaca ibadet ve muâmelât ile ilgili hükümler Bakara sûresi ile birlikte Müslümanlara bildirilmiştir.

2. Bedir savaşından (624) Hudeybiye antlaşmasına (628) kadar olan dönem: Hicretin ikinci yılında gerçekleşen Müslümanların ilk savaşı ve önemli zaferi olan Bedir savaşı ile hicretin altıncı yılında gerçekleşen Hudeybiye antlaşması arasındaki dönemde surelerde içerik itibarıyla cihad, ganimet, Allah'ın Müslümanlara yardımı ile ilgili âyetleri bulunduran Enfâl, Âl-i İmrân ve Ahzâb sûreleri nâzil olmuştur. Sûrelerin muhtevasında bu konuları barındırma sebebi ise bu tarihler arasında gerçekleşen savaşlardır. Nitekim Müslümanlar bu zaman diliminde müşrikler ve Yahudiler ile sürekli savaş halinde olmuştur. Ayrıca bu sûrelerde hicretten hemen sonra muhatab kitle olan münâfıklardan, onların davranışları, savaşlardaki tutumu ile ilgili haberler verilmiş ve onların yaptığı davranışlar kınanmalarına sebep olmuştur. Ancak bu âyetlerde kınamadan ileriye gidilmemiş ve onlara cephe alınması söz konusu olmamıştır.
3. Hudeybiye antlaşmasından (628) Tebük seferine (630) kadar olan dönem: Hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye barış antlaşması ve hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Tebük seferi arasındaki dönem Medine döneminde en çok sûrenin indiği dönemdir. Bu dönemde 22 sûre inmiştir. Bu dönemde inen sûreler: Mümtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Haşr, Nûr, Hac, Münâfıkûn, Mucâdele, Hûcurât, Tahrîm, Teğâbun, Saff, Cum'a, Fetih ve Mâide sûreleridir. Bu dönemde barış antlaşması sonrası artık savaşlar azaldığı için sûrelerin muhtevası savaş ahkâmından daha çok dini, ahlaki hükümlere dönmüştür. Bu dönemde de münâfıkların çirkin davranışları, hal ve hareketlerinden bahsedilip bunlardan dolayı onlar kınanmıştır. Ancak önceki dönem gibi daha ileriye gidilmemiştir. Artık bu dönemde İslam ahkâmı ve ahlâkının nerdeyse tamamlanmış olduğunu belirtmek mümkündür.
4. Tebük seferinden (630) Hz. Peygamber'in vefatına (632) kadar olan dönem: Son iki yıllık bu dönem ise Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde ise Tevbe ve Nasr sûreleri nâzil olmuştur. Bu iki sûre

ile beraber Medine döneminde toplam 28 sûre nâzil olmuştur. Geriye kalan 86 sûre ise Mekke döneminde nazil olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm incelenirken Mekkî-Medenî ilmi önemli olduğu kadar, Mekke ve Medine'deki dönemlerde önem arz etmektedir. Nâzil olan âyetler yaşam şartlarından bağımsız olmadığı için Mekke ve Medine dönemlerini de kendi içlerinde ele almak Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için doğru olmaktadır. Medine'deki dört dönem ve bu dönemlerde inen sûreler incelendiğinde konu daha iyi anlaşılmıştır.

1.2.1. Medenî Sûrelerin Lafız Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm'i hakkında yazılan Ulûmü'l-Kur'ân eserlerini incelediğimizde Mekkî ve Medenî sûreler ile ilgili lafız özellikleri, muhtevası gibi başlıklar olduğu gibi bu sûreleri birbirinden ayırt edebilmek için bazı ölçütlerde söz konusudur. Yani Mekkî veya Medenî ilmi çerçevesinde konulan bazı kriterler vardır.

Zürkânî (ö. 1367/1948) ve Mennâ' Halîl Kattan (1925-1999)'ın Medenî sûreler ile ilgili belirlediği kriterler şunlardır:⁷⁶

1. İçerisinde hadler ve farzların bulunduğu sûreler Medenîdir. Mesela Nûr sûresinde Zina edene 100 sopa (celde) vurulması,⁷⁷ Mâide sûresinde hırsızın elinin kesilmesi⁷⁸ bunlara örnektir.
2. Cihada ruhsat/izin verilen ve cihad hükümlerinden bahseden sûreler Medenîdir. Mesela Bakara sûresindeki cihadın devamlılığı ve haram aylardaki hükümlerden bahseden âyetler buna örnektir. *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; Haram ayın karşılığı haram aydır, saldırmazlık kurallarına riâyet karşılıklıdır. Şu hâlde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır."*⁷⁹
3. Ankebût sûresi dışında münâfıklardan bahseden tüm sûreler Medenîdir. Aslında Ankebût sûresi Mekkî'dir ancak ilk 11 âyeti Medenîdir. Sûrenin

⁷⁶ Zürkânî 198; Mennâ' Halîl Kattan, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l- Maarif, Riyad 2000, 63.

⁷⁷ Nûr: 24/2.

⁷⁸ Mâide: 5/38.

⁷⁹ Bakara: 2/193-194.

münâfiklardan bahseden âyetleri de bu kısımdadır. Mesela Bakara sûresinde *“İnsanlardan öyleleri vardır ki: “Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik” derler; oysa inanmış değillerdir.”*⁸⁰ âyeti de buna örnek teşkil eder.

Medenî sûrelerin lafız özellikleri ise Mekkî sûrelere göre elbette daha farklıdır. İki farklı toplum ve ortamın olduğu göz önünde bulundurulunca bu kaçınılmazdır. Medenî sûrelerin lafız özellikleri şöyledir:

1. Medenî sûrelerin çoğunda âyetler Mekkî sûre ve âyetlere göre daha uzundur. Çünkü Medenî sûrelerde Mekkî sûrelerin aksine îcâz değil itnâb üslûbu hâkim olmuştur.
2. Hukukî meseleleri konu edindiği için anlatımda bir durgunluk ve geniş anlatım hâkimdir.
3. Medenî sûrelerdeki üslup daha çok kalpleri ısıdırmaya yöneliktir. Ehli kitaba yapılan *“aramızdaki ortak söze gelin”*⁸¹ hitabı buna örnek verilebilir.⁸²

Medenî sûreler ile ilgili kriterler incelendiğinde belirli konular ile ilgili âyetlerin Medenî olduğunun kriter olarak belirlenmesi aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’in konu bütünlüğüne de işaret etmektedir. Ayrıca Medenî sûrelerin lafız özellikleri de âyetlerin topluma göre en uygun şekilde geldiği ve topluma mesajları en iyi anlayabilecekleri şekilde verdiğini göstermektedir.

1.2.2. Medenî Sûrelerin Muhtevası

- a. İslam hukukunun incelikleri, hükümlerin açıklanması, suç, savaş hukuku, toplumsal hukuk, uluslararası hukuk, özel/şahsi hukuk gibi Medenî kanunun türleri, muâmelât ve ibadet hukukundan bahseder. Bu konuları Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Muhammed, Feth, Hucurât sûreleri başta olmak üzere diğer sûrelerde de ele almaktadır.
- b. Yahudi ve Hıristiyanları İslam’a davet, onların sapkın inancına karşı onlarla tartışmak, hakka karşı işledikleri suçları ve Allah’ın kitabını tahrif etmelerini

⁸⁰ Bakara: 2/8.

⁸¹ Âl-i İmrân: 3/64.

⁸² Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *Mebâhis fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Dar’ul İlmi lil Melâyîn, Beyrut 2000, 183.

açıklamak, onları akıl ve tarih ile muhakemeye çağırarak gibi konulara Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, Feth sûreleri başta olmak üzere diğer sûrelerde de değinilmiştir.⁸³

- c. İbadetlerin, muâmelâtın, hadlerin, aile düzeninin, mirasların, cihadın fazileti, toplumsal ilişkilerin, savaş ve barışla ilgili uluslararası ilişkilerin, hüküm kâidelerinin ve teşri' meselelerinin beyan edilmesi üzerine durulmuştur.
- d. Yahudi ve Hıristiyanlardan olan ehl-i kitaba hitâb edilmesi, onların İslam'a çağırılması, Allah'ın kitabını tahrif etmeleri ve Allah Teâlâ üzerine suç atmalarının ve kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlık ve aşırılık yüzünden ihtilaf etmelerini açıklanmıştır.
- e. Münâfıkların ahlâkının ortaya çıkarılması, karakterlerinin tahlil edilmesi,⁸⁴ sırlarının ortaya dökülmesi⁸⁵ ve din üzerindeki tehlikeleri belirtilmiştir.
- f. Teşri'i anlatan, hedeflerini ve amaçlarını açıklayan bir üslûb içinde âyetleri uzun olmuştur.⁸⁶

Medenî sûrelerin muhtevası ele alındığında, İslam hukukunun ortaya konması, aile hukukuna dair hükümlerin açıklanması, cihad hükümleri, ehl-i kitab ile iletişim ve münâfıkların varlığı ile Medine döneminin İslam hukukunun omurgasını oluşturan konular içerdiğini göstermektedir.

1.3. MEDENÎ SÛRELERDE ÜSLUP

Bu bölümde öncelikle üslûbun tanımı yapılacak ve Kur'ân üslûbunun Mekke ve Medinedeki farklılıklarının sebepleri hakkında bilgi verilecektir. Ardından Medenî sûrelerde en çok kullanılan üslub çeşitlerinden Üslûb-ı Hakîm, Mukâbele ve İtnab hakkında bilgiler verilecek ve örnekler ile desteklenecektir.

⁸³ Zûrkânî, 204.

⁸⁴ Münâfıkun: 63/1-8.

⁸⁵ Bakara: 2/12; Nisâ: 4/143.

⁸⁶ Kâttan, 64.

1.3.1. Üslûbun Tanımı ve Kur'ân Üslûbu

Sözlükte üslûb “Yön, yol, mezhep, izlenen yol, benimsenen tarz”⁸⁷ anlamına gelmekte olup, çoğulu “Esâlib” tir. Dil ve edebiyatta üslûp kişinin kendi duyguları, düşünceleri ve heyecanını dile getirirken kullandığı metodudur. Üslub aynı zamanda yazarın belâgat sahasındaki ifadeleri ile de doğrudan bağlantılıdır. Araplar “سلكت أسلوب فلان” ifadesi ile “Filanın selebini tuttu.” Yani yolundan gitti derler. Ayrıca “meyvesi, yaprağı alınan ağaç, yavrusu alınan deve” içinde bu kökten türeyen kelimeler kullanılır. Savaşta öldürülenden kalan savaş malzemelerinin genel adı içinde bu kökten “Selbe’l katil” ifadesi kullanılmaktadır.⁸⁸

Allah Teâlâ toplumlara peygamberleri o toplumların benimsediği, değer verdiği şeyler ile göndermiştir. Hz. İsa’nın gönderildiği toplumda tıp ilminin popüler olması sonucunda Allah Teâlâ da Hz. İsa’ya bu konuda bir yetenek vermiştir. Hz. Peygamber’in gönderildiği toplumda ise edebiyat, belâgat ilgi görmekte ve toplum nezdinde değerli kabul edilmekteydi. Bunun için panayırklar düzenlenir, şiirler yarıştırılır ve en güzel olanları Kâbe’ye asılırdı. Allah Teâlâ Hz. Muhammed’e de o zamanın üstünde olacak, inanan inanmayan herkese hitap edecek ve icâzını kendisine inanmayanlara bile itiraf ettirecek bir kitap olan Kur’ân-ı Kerîm’i indirmiştir. Böyle yüce bir kitabın belâgatı zamana, duruma, konuya, şartlara gören en uygun olan hitap ile muhatap kitlesini etkilemesi gerekmektedir. Bunu da kendisini inkâr edenlere meydan okuyarak, kendisine yaklaşmak isteyenlerin kalbinin ısındırarak, kendine inanan ve güvenenlere cesaret ve huzur vererek yapmıştır. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’deki bu üstün üslûbu âyetle şu şekilde ifade etmiştir: “Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez.”⁸⁹ Allah Teâlâ’nın her şeyi bilmesi dışında bu olaylardan haber veriş şekli ve verme üslûbu da Kur’ân-ı Kerîm’in ilahi bir kitap olduğunu tekrar tekrar tasdik etmektedir.

⁸⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk: Muhammed Avvâd Merheb, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut 2001, XII, 302.

⁸⁸ Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, XII, 302; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, thk: Muhammed Bâsil Uyûn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 468; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1993, I/471; İsmail Durmuş, “Üslup”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 2012, XLII, 383-385.

⁸⁹ Fâtır: 35/14.

Mekkî sûrelerinde, Medenî sûrelerinde kendine özgü anlatım tarzları vardır. Mekkî sûrelerin aksine Medenî sûre ve âyetlerde uzun tutmanın yani belâgatta bir sanat olan itnâbın kullanılmasının sebepleri vardır. Çünkü Medineliler zekâ ve basiret konusunda mekkelilere benzememektedirler. Ayrıca medinelilerin edebi yönü mekkeliler kadar güçlü değildir. Dolayısıyla izahlar ve uzun anlatımlar onlar için daha uygundur ve bu da onlara sözü uzatmayı, genişletmeyi gerektirmiştir. Çünkü belâgatın temelinde sözü kısa veya uzun tutmak değil, muhatabın durumuna uygun hitap vardır. Anlama kapasitesi yüksek olan ile düşük olana aynı seviyede hitap edilmesi belâgat açısından hatalıdır. Kısaca Kur'ân-ı Kerîm her âyet ve sûresinde muhatabı gözetmiştir.⁹⁰

Hicret sonrası Medine'de muhacir ve ensardan oluşan Müslümanlar haricinde Münâfıklar ve Yahudiler ile beraber toplam üç grup oluşmuştur. Kur'ân Yahudilerle tartışmaya girerek onları aralarında eşit olan bir kelimeye davet etmiştir. Münâfıkların kötülüklerini ortaya dökerek onları rezil etmiştir. Müminler içinse, doğru yolda sebat göstermelerini isteyerek onları cesaretlendirip, diğer yandan barış ve savaş, kişisel ve toplumsal yaşam, siyaset ve iktisat vb. konularla ilgili emir ve hukukî kuralları açıklamıştır. Mesela zekât emrinin Mekke'de Müslümanlar fakirken bir manası olmayacağı gibi aynı şekilde korku namazının da Müslümanlara savaş izninin Medine'de verildiği bilindiğine göre bir anlamı olmayacaktır.⁹¹

1.3.2. Medenî Sûrelerde Eğitim Açısından Üslûb Çeşitleri

1.3.2.1. Üslûb-ı Hakîm

Üslûb-ı hakîm, daha önemli olan şeyi söyleyerek muhataba bunu terk ettiğini hissettirmektir. Örneğin Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır karşılaşınca Hz. Musa ona selâm vermiş, Hz. Hızır da selâmı aldıktan sonra bu durumu garipseyerek: "Senin bulunduğun yerde yani bu topraklarda selâm nasıl olur?" diye cevap vermiştir. Hz. Musa da "Ben Musa'yım." diye karşılık vermiştir. Hz. Musa Hz. Hızır'ın sorusuna cevap vermeyip ona

⁹⁰ Zûrkânî 204; Sâlih, 184.

⁹¹ Sâlih, 184.

daha önemli olan bir şeyi söyleyerek aslında Hızırın “nasıl” sorusuna değil, daha önemli olan kendisinin “kim” olduğuna cevap vermiştir.⁹²

İbn Ebü'l-İsba' (ö. 654/1256) Üslûb-ı hakîm'i şöyle tarif etmiştir: “*Muhataba bir sözle hitap etmektir ki muhatap o kelimadaki bir kelimeye yönelir ve o kullandığı lafzın üzerine mütekellimin söylediğinin tersini inşa eder. Bu da kavl bi'l mûcibin aynısıdır. Çünkü hakikatte muhatabı kendi sözü ile reddetmek vardır.*”⁹³ şeklinde tarif etmiştir. Kavl bi'l-mûcib iki kısımdır:

1. Bir kimsenin kelimasında üzerine bir hüküm bina edilen şeyden kinâye olarak bir sıfatın bulunması, karşı tarafında bunu kabul etmeyerek, ilgili hükme dair olumlu veya olumsuz bir yorum yapmaksızın zikredilmiş olan sıfatla o kimseden başkasını nitelemesidir. Örneğin “*Şöyle diyorlar: “Hele Medine’ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!” Halbuki asıl güç ve izzet Allah’ındır; resulünündür, müminlerindir; fakat münâfıklar bunu bilmezler!*”⁹⁴ âyeti bu kısımdandır. Münâfıklar daha güçlü olmayı kendilerine daha zayıf olmayı Müslümanlara nispet etmişlerdir. Daha güçlü olmayı çıkarma işinin üzerine bina edince Allah Teâlâ asıl izzetin Allah, resulü ve müminlere ait olduğunu söyleyerek bunu reddetmiştir. Bunu söylerken onların izzet ile kastettiği şehirden çıkarma sıfatına aldırış etmemiş ve onu nefy etmemiştir.
2. Karşı tarafın kelimadaki sözü onun muradı dışına hamletmek, Bedî’ ilmi ile uğraşanların tanzim ettiği ve insanlar arasında çok kullanılan kısmı budur.⁹⁵

İbn Hicce(ö. 837/1434), İbn Ma’sûm(ö. 1120/1708) ve bazılarına göre üslûb-ı hakîm ile “kavl bi'l-mûcib” sanatı aynı şeydir. Ancak bunlar sözün zâhirî muhtevasında olmadığını anlatma konusunda benzerlik göstermekle beraber amaç yönünden farklıdır. Kavl bi'l-mûcibde amaç muhatabın sözünü reddetmek ve anlamını ters

⁹² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, I, 23.

⁹³ Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*, thk: İsmâ Şevkî, Dâru'l- Bihâr, Beyrut 2004, I, 258

⁹⁴ Münâfikun: 63/8.

⁹⁵ İbn Hicce, I/258; Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed es-Saidî, *Buġyetü'l-İzâh li-Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâġa*, Mektebetu'l- Âdab, Kahire 2005, IV/633.

çevirmektir. Üslûb-ı hakîmde ise amaç, beklenmedik karşılık veya cevabın muhatabın konumuna en uygun yahut onun için daha önemli olduğuna dikkat çekmektir.⁹⁶

Kur’ân-ı Kerîmde özellikle Bakara sûresinde örnekleri mevcuttur:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْاِهْلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجُّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اتَّقَىٰ وَآتَىٰ الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

*“Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.”*⁹⁷

Âyet-i kerîme ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Fahreddin Râzî de çeşitli açılardan yaklaşarak âyeti tefsir etmiştir. Ona göre bu âyette onların sorduğu şeyin açıklaması yoktur. Ancak cevap sorunun çıkış yerine işaret etmektedir. Çünkü *“Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir”* ifadesi onların sorusunun hilalin durumu ile ilgili bir fayda ve hikmet için olduğuna işaret etmektedir. Bu minvalde cevap ve soru mutâbık olmaktadır. Onlar önceden eve kapıdan girmekten imtina eder ve bunun iyi bir davranış olduğunu düşünürlerdi. Allah Teâlâ bunun iyi bir davranış olmadığını onlara beyan etmiştir. Asıl iyilik haramlardan sakınıp şehvetten uzak duranın davranışı olduğunu açıklamıştır.⁹⁸

Bir diğer ihtimal olarakta üslûb-ı hakîm üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre onlar kendilerini ve nübüvvet bilgisini ilgilendirmeyen bir konuda soru sordular. Çünkü nübüvvette esas olan Allah Teâlâ’nın kanunlarını beyan etmektir. Onlara asıl sormaları gereken şeyi göstererek kendileri için önem arz etmeyecek olan hilalin durumlarını sormak yerine asıl bu ve benzeri sorular sormaları gerektiğine dikkat çekmek içindir. Çünkü kendileri için asıl lazım olan şeyi bırakıp, daha önemsiz bir şeyle ilgilenmişlerdir.⁹⁹

⁹⁶ İsmail Durmuş, “Üslûbu Hâkim”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 2012, XLII, 381-382.

⁹⁷ Bakara: 2/189.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, V, 281.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, V, 281; Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meşânî*, thk: Âl-i Abdülbâr Atıyye, Dâru’l- Kutubi’l İlmiyye, Beyrut 1994, I, 469-470.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

“Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.”¹⁰⁰

Âyetin zahirinde infak edilecek şey sorulurken, açık bir şekilde nereye infak edileceğine cevap verilmiştir. Allah Teâlâ burada daha önemli olan bir şey olan harcama yerine dikkat çekmek istemiştir. Allah Teâlâ soruya mutâbık olmayan bir cevap vererek üslûb-ı hakîm yapmış ve infak edilecek yerleri saymıştır. İnfak edilecek şeyi de icmâli olarak açıklamıştır. “hayr” kelimesi helal demektir. Bu âyet incelenirken dikkat edilmesi gereken durum sorunun cedel değil, tâlim için olması ve âyeti böyle değerlendirmektir. Çünkü infak helal maldan olup, yerini bulmadıkça sayılmaz.¹⁰¹ Nitekim şiirde de “Bir bağış yerini bulmadığı müddetçe iyilik olarak sayılmaz” denmiştir.¹⁰² Âyet-i kerîmedeki soru cevap arasındaki bağlantıyı Fahreddin Râzî, doktor ile hastanın diyaloguna benzetmiştir. Buradaki benzerlik insanın doktora “ne yemeliyim?” diye sorduğunda doktorun “Günde iki öğün ye.” demesi gibidir. Yani iki öğün olmak şartı ile dilediğini yiyebilirsin. Bu çerçevede âyetten de bu gruplara infak ettiğin sürece istediğin şeyi infak edebilirsin manası anlaşılmaktadır.¹⁰³

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ كِبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَرَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. Allah’ın yolundan menetmek ve O’nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm’dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşsınlar. İçinizden kim dininden döner de

¹⁰⁰ Bakara: 2/215.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 257; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VI, 382; Âlûsî, I, 501.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 257.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VI, 382.

kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennem dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."¹⁰⁴

Bu âyetle de o ayda savaşmanın büyük bir olay olduğunu ancak insanları Allah yolundan ve Mescid-i Harâm'dan engellenmenin daha büyük bir günah olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁵ Medenî sûrelerde üslûb-ı hakîm sanatına konu olan başka âyetlerde¹⁰⁶ mevcuttur.¹⁰⁷ Ancak biz bu sanat ile ifade edilmek istenen manayı anlayabilmek için bu örneklerin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Kur'ân-ı Kerîm içerisinde nice sanatlar ve derinlikler barındırmaktadır. "*Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.*"¹⁰⁸ Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i içerisinde asılsız, faydasız, gereksiz bir unsur barındırmaması ile nitelemektedir. Bundan dolayı Arap grameri ve özellikle belâgat ilminde yeterli altyapıya sahip olmayanlar tarafından âyetlerde anlamlandırılmayan yerler ile ilgili âyetteki sanat görülemeyip, yüzeysel bir anlama yapılması o âyetteki sanatın kattığı anlamı tespitte engel olmaktadır. Bu hatalı yöntemin bir sonucu olarak Kur'ân'ın icâzından elde edilebilecek derin manaları ıskalanmaktadır.

Süyûtî(ö. 911/1505), Kur'ân'ı anlamının ve imanının kemâle ermesinin ancak belâgat ilmi ile gerçekleşeceğini söylemektedir. Ebu Hilal Askeri (ö. 400/1009) ise Kur'ân'ın icâzını anlayabilmek için Allah'a imandan sonra belâgat ilmini öğrenilmesi gerektiğini savunur. Ona göre sahasında çok başarılı bir hukukçunun, iyi bir okuyucunun, alanında zirve bir kelimcünün Kur'ân'ın icâzı konusundaki bakış açısının vasıfsız ve anlayışı kısıtlı bir insanın delil edinebileceği basit seviyelerde olması büyük bir kınanma sebebidir.¹⁰⁹ Hz. Peygamber fesâhat ve belâgat dışında herhangi bir ilimle kendisini övmemiştir. Hatta Hz. Peygamber'in hurma aşıl原因ların kendisine danışması sonucu fikrini belirttiği ancak o sahabelerin hasatta istenilen verimi alamadığını duyunca "Siz dünya işlerinden daha iyi anlırsınız."¹¹⁰ buyurduğu bilinmektedir. Fakat Allah Resulü aynı zamanda Fesâhat konusunda kendisinin Arapların en seçkini olduğunu da

¹⁰⁴ Bakara: 2/217.

¹⁰⁵ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, VI, 387.

¹⁰⁶ Bkz. Bakara: 2/222; Tevbe: 9/61,95.

¹⁰⁷ Şaban Berekâtî, *Üslûb-ı hakîm Fi'l Kur'âni ve's Sünneti*, Dâr'ul- Hedyi'n- Nebevi, Kâhire 2022, 8-16.

¹⁰⁸ Fussilet: 41/42.

¹⁰⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İcazı*, DİB Yay., Ankara 2022, 26-29.

¹¹⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahih* (I-IV), thk: Muhammed Fuad Abdulkaki, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Beyrut t.s., Fedâil, 141.

belirtmektedir.¹¹¹ Ayrıca Allah Resûlü'nun konuşurken sözlerini peş peşe hızlıca değil, anlaşılacak şekilde yavaşça dizinlediği de bilinmektedir.¹¹² Dolayısıyla Hz. Peygamber belâgat konusunda diğer konulardan farklı olarak otoritesini göstermiş¹¹³ ve bu alanın önemine işaret etmiştir.

1.3.2.2. Mukâbele

Sözlükte “karşı karşıya gelmek; iki şeyi birbiri ile karşılaştırmak” mânalarında olan mukâbeleyi terim anlamında ilk kullanan Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî'dir. Mukabeleyi Bedî' ilmi içerisine sokan ilk kişi ise Sekkâki'dir. Mukâbele muhasenât-ı mânevîyye içerisinde yer almaktadır. Ayrıca tekâbül diye de isimlendirilmiştir. Bedî' alimlerine göre mukâbele “iki veya daha fazla birbiri ile uyumlu lafızların tertip üzere getirilmesidir.” Mukâbeledeki güzellik, lafızların grubunun birbirine karşılıklı olması ve sıra üzere dizimindedir. Zaten mukâbeleyi tıbâktan ayıran en temel farklardan birisi, lafızların tertip üzere gelmesidir. Mukâbelede ilk grupta gelen lafızlara Mukaddemât (Öncüller) ikinci grupta gelen lafızlara ise Sâneviyyât (İkinciller) denilmektedir. Ayrıca mukâbele sanatını tıbâk sanatı içinde değerlendirenlerde olmuştur. Onlara göre tıbâk sanatını olduğu yerde mukâbele sanatı da vardır. Mukâbele sanatının olduğu yerde tıbâk sanatı da vardır.¹¹⁴ Bu ikisinin arasında mantık ilmindeki tabiri ile Müsâvât ilişkisi bulunmaktadır.

Mukâbeledeki gruplar iki veya daha fazla olabilir. İkili mukâbelenin misali:

فَلْيُضَحِّكُوا قَلِيلًا وَلْيُنْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨٢)

¹¹¹ Ebû İshak el-Husri, *Zehrû'l-âdâb ve semerû'l-elbâb*, Dâru'l- Cîl, Beyrut t.y., I, 59; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *el-Câmi 'u'l-muşannef fî beyâni şu'abi'l-îmân*, thk. Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r- Rüşd, Riyad 2003, III, 33; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fî ġarîbi'l-hadîs*, thk. Âl-i Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Dâru'l Marife, Kahire t.y., I, 141; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 1989, IV/13,14; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luġa*, thk. Fuâd Âl-i Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 1998, I, 165-167.

¹¹² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, “*el-Câmi 'u's-şâhih I-IX*”, Dâr'u Tavk'ın- Necât, Mısır, 2001, Menâkıb, 23; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Mektebetü'l Asriyye, Beyrut t.y., İlm, 7.

¹¹³ Hz. Peygamber'in Fesâhat ve Belâgatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Taceddin Uzun, “Hz. Peygamber'in Belâgat ve Fesâhatı”, *Makâlât*, 1999, (2), 131-155; M. Vecih Uzunoğlu, “Hz. Peygamber'in Edebi Yönü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, (32), 41-76.

¹¹⁴ Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi istilâhâti'l-fünûn*, thkk. Âl-i Dahrûc – Abdullah Hâlidî, Beyrut 1996, II, 1619; Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb, IV, 580; İsmail Durmuş, “Mukâbele”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, Ankara 2020, XXXI, 101-102

“Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!”¹¹⁵ âyetidir. Âyette gülme fiili ilk kısımda önce gelen kelime iken ağlama fiili ise son tarafta ilk gelen kelimedir. Az kelimesi ise baş tarafta ikinci gelen ifade iken diğer tarafta çok ifadesi ona karşılık gelmiştir. Görüldüğü üzere kelimeler arasında karşılıklılık manası vardır. Bununla beraber tertip üzere geldiği içinde mukâbele sanatı gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber’in “Yumuşaklık bulunduğu her şeyi süsler, yumuşaklık bir şeyden de alınırsa onu lekeler.”¹¹⁶ hadisinde de aynı şekilde mukâbele sanatı gerçekleşmiştir.¹¹⁷

Bedî’ alimlerine göre mukâbelede sayı arttığında daha belîğ bir ifade olmaktadır. Bu konuda Hz. Ali’nin Hz. Osman’a söylediği söz meşhur olmuştur. Hz. Ali’nin bu ifadesinde mukâbele yaptığı kavramların sayısı onu bulmuştur. Hz. Ali şöyle demiştir: “Hakk ağır ve hoş gelen şeydir, Batıl hafif ve rahatsız edici şeydir. Sen ey adam eğer doğru söylersen kızarlar, yalan söylersen senden razı olurlar.”¹¹⁸ Bu ifadedeki lafızları bir tablo halinde görmek konunun pekişmesi açısından faydalı olacaktır.

Mukaddemat (Öncüller)	Sâneviyyât (İkinciller)
Hak	Batıl
Ağır	Hafif
Hoş gelen	Rahatsız eden
Doğru söylemek	Yalan söylemek
Kızmak	Razı olmak

Görüldüğü gibi Hz. Ali’nin ifadesinde mukâbele üslûbuna uygun olarak kelimeler karşılıklı olacak şekilde adeta inci taneleri gibi yan yana dizilmiştir. Hz. Ali’nin böyle bir ifade kullanması da aslında kendi dönemindeki Arapların belâgat seviyesinin ne kadar üst mertebeye olduğunu bize göstermektedir.

İbni Hicce(ö. 837/1434), mukâbelenin mutâbaka yani tıbâk sanatının bir kısmı olduğunu ileri sürenler olduğunu aktardıktan sonra bunun doğru olmadığını dile getirmektedir. Zira mukâbele tıbâktan daha kapsamlıdır. Mukâbele iki veya daha fazla

¹¹⁵ Tevbe: 9/82.

¹¹⁶ Müslim, Birr, 78.

¹¹⁷ Saîdî, IV/580.

¹¹⁸ İbn Hicce, I/131.

şey arasındaki benzerliktir. Birbiri ile karşıt olanlar ve muvâfık olanlar arasında olur. Muvâfık olanlarda mukâbele tıbaktan daha kapsamlı olmaktadır. Muvâfık olanlar arasındaki benzerlik tıbâka dahil değildir. Bu İbn Ebü'l-İsba' nın “*Mukâbelenin sahih olması mütekellimin söz arasında gerekeni hedeflemesi ile olur. Kelamın başında bir söz söylediğinde sonunda onun zıttını tertib üzere getirmesidir. Şöyle ki baştaki birinci sözü sondaki ilk söze karşılık gelmelidir. İkinci ikinciye diye devam etmelidir. Bu muvâfık ve muhâliften bir şeyi geride bırakmaz. İkisi de buna dahildir. Tertip bozulduğunda ise mukâbele fâsid olur. Bazende mukâbele zıt olmayanlar arasında olur. Mukâbele ve tıbak arasında iki açıdan farklılık vardır. Birincisi, tıbâk sadece iki zıttın birleşmesi ile olurken, mukâbele genellikle dört zıttın birleşmesi ile olur. İki zıt kelamın başında iki tanede sonunda olur. Beş tanesi başta beş tanesi sonda olarak on tane zıttın birleşmesi ile de olur. İkinci fark ise, tıbâk sadece zıtlar arasında olurken mukâbele ise zıtlar ve zıt olmayanlar arasında da olur. Ancak zıtlar arasında olması daha güzeldir.*”¹¹⁹ ifadelerine dayanan görüşüdür.

Medenî sûrelerde mukâbele üslûbu geniş yer edinmiştir. Genellikle ikili gruplar halinde olmuştur.

1. Emir – nehy, mâruf- münker

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (١١٠)

“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”¹²⁰ Âyette ilk önce emir ve mâruf kelimeleri öncül olarak gelirken daha sonra nehy ve münker kelimeleri bunların mukâbilinde ikincil olarak gelmiştir. Medenî sûrelerde bu formda gelen âyetler mevcuttur.¹²¹

2. Zâhir-bâtın, rahmet-azap

¹¹⁹ İbn Hicce, I/129.

¹²⁰ Âl-i İmrân: 3/110.

¹²¹ Âl-i İmrân: 3/104, /114; Tevbe: 9/67, /71, /112.

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا
فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

“O gün Münâfik erkekler ve Münâfik kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: “Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.” Şöyle denecek: “Geriye dönün de başka bir nur arayın!” Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır.”¹²²

Âyette ilk önce iç taraf (bâtın) ve rahmet kelimeleri öncül olarak gelirken daha sonra dış taraf (zâhir) ve azap kelimeleri bunların mukâbilinde ikincil olarak gelmiştir.

3. Emr-nehı, itaat-uzak durma

مَا آفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

“Allah’ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey‘ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”¹²³

Âyette ilk önce emir ve alma fiilleri öncül olarak gelirken daha sonra nehy ve terk etme fiilleri bunların mukâbilinde ikincil olarak gelmiştir.

4. Üçlü mukâbele şeklinde gelmiştir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾

“Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”¹²⁴ Âyette önce gök ve yer kelimeleri yan yana gelmiştir. Daha sonra “toprağa giren”, “topraktan çıkan”, “gökten inen”, “göğe yükselen” terkiplerini birbirinin mukâbilinde getirerek mukâbele üslûbu yapılmıştır.

¹²² Hadîd: 57/13.

¹²³ Haşr: 59/7.

¹²⁴ Hadîd: 57/4.

Bu verilen örnekler dışında Medenî sûrelerde çeşitli kavramlar arasında mukâbele üslûbu gözetilmiştir. “Yer ve döşek, gök ve bina”¹²⁵, “hayır ve hoşlanmama, şer ve hoşlanma”¹²⁶, “inkâr ve tağut, imân ve Allah”¹²⁷, “iyilik ve üzüntü, kötülük ve sevinç”¹²⁸, “zengin ve tutum, fakir ve tüketim”¹²⁹, “mümin ve hak dava, kâfir ve batıl dava”¹³⁰, “habis kadın/erkek, tayyip kadın/erkek”¹³¹ kavramları arasındaki karşılaştırmalarda mukâbele üslûbu çerçevesinde değerlendirilebilir.

Mukâbele üslûbu sadece âyetlerde geçen kelimelerin birbirinin karşılarında gelmesi ve anlatımı güzelleştirmesi dışında âyetlerin tefsirinde de müfessir için bir bakış açısı kazandırmaktadır.

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

“Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, “İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!” (denir). “Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”¹³² âyetindeki “ağarmak” ve “kararmak” ifadelerini tefsir ederken Fahreddin Râzi bunları hakîki anlamda olduğunu mecazî anlamda değerlendirmek için bir karîne olmadığını dile getirirken bu görüşünün ardından Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (ö. 322/934)’nin görüşünü de vermektedir. Ebû Müslim Abese sûresindeki وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ (38) ضَاكَّةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ (39) وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيَّهَا غَبَرَةٌ (40) تَرَاهُمْ قَنَرَةً “O gün birtakım yüzler parıldar; Güleçtir, müjde almıştır. Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; Kapkara kesilmiştir.”¹³³ âyetlerini de burada incelemiştir. Allah Teâlâ “kapkara” ile “toz toprağa bürünmüş” ifadelerini “güleç ve müjdeli” ifadesini mukabilinde getirdiğini ifade etmiştir. Eğer bu kelimeler mecaz olmasaydı birbirine mukâbil olarak gelmeyeceğini belirterek, buradaki “kapkara” ve “toz

¹²⁵ Bakara: 2/22.

¹²⁶ Bakara: 2/216.

¹²⁷ Bakara: 2/256.

¹²⁸ Âli İmrân: 3/120.

¹²⁹ Nisâ: 4/6.

¹³⁰ Nisâ: 4/76; Muhammed: 47/3.

¹³¹ Nûr: 24/26.

¹³² Âli İmrân: 3/106, 107.

¹³³ Abese: 80/38,39,40,41.

toprağa bürünmek” gam ve hüzn kelimeleri yerine mecaz olarak kullanıldığını tespit etmiştir. Ebû Müslim mukâbele üslûbundan da faydalanarak âyet-i kerîmeyi bu şekilde tefsir etmiştir.¹³⁴ Buradan da görüyoruz ki mukâbele üslûbu âyet-i kerîmede zikredilen lafızlar dışında âyeti anlamada da bir zenginliğe söz konusu olmaktadır.

1.3.2.3. Itnâb

Sözlükte “çadıra, otağa çekilen uzun ip, sinir, ağaç kökü damarı” anlamlarına gelen tunb isminden veya “atın sırtının ve ayaklarının uzun olması” demek olan taneb kökünden if’âl babında masdar olup “develerin uzun dizi halinde gitmesi, bir yerde uzun süre kalma, rüzgârın şiddetli bir şekilde esmesi, sözü abartma ve uzatma”¹³⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

Belâgatçiler itnâb ve icâzın belâgat ilminin en önemli konuları olduğunu söylemişlerdir. Hatta “belâgat icâz ve itnâb’tır” denmiştir. Zemahşerî ise: *“edibin nasıl icmâl yani kapalılık gereken yerde buna uygun ifadeler kullanması gerekiyorsa, tafsil yani açıklama gereken yerlerde de açıklama yapması gerekmektedir. İnsan sevdiği kişi ile sohbet ederken uzun konuşur. Çünkü uzun konuşması onunla beraber uzun süre birlikteliği beraberinde getirecektir”*¹³⁶ demiştir. Sekkâki ise itnâbın kelimeleri daha fazla söz ile ifade etmek olduğunu belirterek, buradaki fazlalığın cümlede veya cümle dışında da olabileceğine işaret etmiştir.¹³⁷ Tüm bu tarifler ile beraber başka bir açıdan bakılarak icâz ve itnâb kelimelerindeki harf sayısının çokluğu ve azlığı üzerinden de değerlendirilmiştir.¹³⁸ Ancak belâgat ilminde esas alınan tarif yukarıda bahsedilen tariftir.

Itnâb’ın gerçekleşmesi bakımından tespit edilen bazı çeşitleri vardır. Itnâb, kapalılıktan sonra açıklık, has lafzın umum ifadeden sonra gelmesi, tekrar yolu ile, iğâl ile, tezyil ile, tekmil ile, tetmim ile, itirâzîyye veya bunlar dışında bir yöntemle

¹³⁴ Râzi, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VIII, 318.

¹³⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdi, *el-Cemhere*, thk: Remzi Münîr Baalbekî, Dâru'l-İlmi Lil Melâyîn, Beyrut 1987, I, 361; Ezherî, XIII, 24; İbn Manzûr, I, 560; İsmail Durmuş, “Itnâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 1999, XIX, 215-219.

¹³⁶ Tehanevi, Keşşaf, I, 222.

¹³⁷ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk: Muḥammad ‘Abd al-Mun‘im Hafâci, Dâru'l- Cîl, Beyrut t.y., I, 171.

¹³⁸ Kazvînî, III, 223.

gerçekleşmektedir.¹³⁹ Bu yöntemlerin bazılarını örnekler üzerinde açıklamak konuyu anlama açısından faydalı olacaktır.

1. Kapalılıktan sonra açıklık: Kapalılıktan sonra açıklık itnâbın çeşitlerindendir. Bu mananın iki farklı sûrette görünmesi ya da mananın zihinde tam oturması içindir. Kelam kapalı olarak geldiğinde insan onun açıklanmasına, izahına iştiaak duyar ve bu onda bir merak uyandırır. Ardından insan dikkatini oraya verir, bunu daha iyi kavrar ve bunu bilmekten hoşlanır. Çünkü bir şeyi tek seferde anlayıp bitirmekte haz ve acı yoktur. Ancak ona merak uyanırsa o meçhulü bilme arzusu artarsa bundan dolayı insan haz alacaktır. Bununla birlikte ona ulaşamaması durumunda ise bir acı çekecektir. O bilgiye ulaştıktan sonra başka bir lezzet alacaktır. Acıdan sonraki lezzet acısız lezzetten daha yüksek bir duygudur.¹⁴⁰ Itnâbın bu türü ile ilgili bazı örnekler:

“Hatırlayın ki sizi Firavun’un adamlarından kurtardık. Onlar size azabın en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”¹⁴¹

“Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”¹⁴²

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹⁴³

İlk âyette “Onlar size azabın en kötüsünü revâ görüyorlar” ifadesinde kötü azap kapalı bir ifadedir. Ardından gelen “erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı” ifadesi bu kapalılığı açıklayarak ibhâmı kaldırmıştır. İkinci âyetteki

¹³⁹ Kazvînî, III, 196-221.

¹⁴⁰ Kazvînî, III, 196,197; Saîdî, II, 346.

¹⁴¹ Bakara: 2/49.

¹⁴² Âl-i İmrân: 3/97.

¹⁴³ Nûr: 24/35.

“*apaçık deliller*” ifadesinde delillerin ne olduğu hangisinin kastedildiği kapalıdır. Ancak ardından gelen “*İbrâhîm’in makamı vardır*” ifadesi ile kapalılık kaldırılmış, hangi delilden, işaretten bahsedildiği açıklanmıştır. Diğer âyette ise “*mübarek ağaç*” ifadesi önce gelmiş olup, o ağacın hangi ağaç olduğu devamında zeytin ağacı olarak açıklanmıştır.

2. Umumi lafızdan sonra has lafzı zikretmek: Bu has lafzı umumdan sonra zikretmek ile gerçekleşir. Bu has lafızla ifade edilenin değerli olduğundan hatta neredeyse o umumun dışında sayılabilecek derecede olmasından dolayıdır.¹⁴⁴ Itnâbın bu türü ile ilgili bazı örnekler:

“*Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl’e ve Mikâîl’e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır.*”¹⁴⁵

“*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda durun.*”¹⁴⁶

“*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun.*”¹⁴⁷

İlk âyette “melekler” kelimesi umumi bir lafızdır ve tüm melekler bu kapsama girmiştir. Ancak âyetin devamında Cebrâîl ve Mikâîl’in ayrıca zikredilmesi onların önemine binaendir. İkinci âyette “namazlar” kelimesi umumi bir lafızdır ve tüm namazlar bu kapsama girmiştir. Ancak âyetin devamında “orta namazın” özellikle zikredilmesi onun önemine binâendir. Üçüncü âyetteki “topluluk” ifadesi ile tüm herkes buna dahil olmuştur. Ancak “hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden” ifadesi ile onların önemine vurgu yapılmıştır.

3. Tekmil: Bu kelimada amacın dışında zannedilecek bir ifade getirmek ile gerçekleşir ve iki çeşittir. Kelamın ortasında veya sonunda gelebilmektedir. Kelamın sonunda gelmesine “*Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı*

¹⁴⁴ Kazvîni, III, 200; Saîdî, II, 348.

¹⁴⁵ Bakara: 2/98.

¹⁴⁶ Bakara: 2/238.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân: 3/104.

*şiddetlidirler.*¹⁴⁸ âyeti örnek olarak gösterilebilir. Eğer sadece “müminlere karşı alçak gönüllü” vasıflarını söyleseydi, bu alçak gönüllülük sanki zayıflıklarından gibi anlaşılabilecekti. Âyetteki “kâfirlere karşı şiddetli” ifadesi ile tekmil yapılarak bu yaptıklarının tevazu dolayısıyla olduğu, yoksa bir zayıflıktan dolayı olmadığı anlaşılmış oldu. Bundan dolayı “zill” kelimesi atıf manasını içeren alâ harfi ceri ile gelmiştir. Ayrıca bu yöntem “İhtiras” diye de isimlendirilir.¹⁴⁹

4. Tetmim: Kelamda amacın dışında zannedilmeyecek fazla bir ifade getirmek ile gerçekleşir.¹⁵⁰ *“Onlar, kendileri sevdikleri halde yiyeceği yoksula, yetime ve esire ikram ederler.”*¹⁵¹ âyetinde “sevgi ile beraber” ifadesindeki zamir yemeğe döner ona iştiaak duyup, ihtiyacı olduğu halde böyle yaptıklarına işaret etmektedir. Bunun bir benzeri *“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz...”*¹⁵² âyetinde de vardır. Bu iki âyetdeki mubalâğa Tetmim’in örneğidir.
5. Bu yöntemler dışında da ıtnâb gerçekleşmiş olabilir. Örneğin *“Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz...”*¹⁵³ âyetindeki “ağızlarınız” kaydı ile söz konusunun iftiranın ancak dillerinde dolanan bir söz ve yakînî olarak hakikatinin öğrenmedikleri bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır. *“...yani tam on gün oruç tutmalıdır...”*¹⁵⁴ âyeti de ıtnâb kapsamında değerlendirilmektedir. Âyetteki “tam” kaydı ile buradan ibâha anlamı çıkması iptal olmuştur.¹⁵⁵ Yine *“Münâfıklar sana geldiklerinde, “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münâfıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.”*¹⁵⁶ âyetinde eğer kelam kısa tutulacak olsa *“Allah senin elçisi olduğunu biliyor”* ifadesi yeterli olacaktır. Çünkü âyetin gelişi onların Hz.

¹⁴⁸ Mâide: 5/54.

¹⁴⁹ Kazvîni, III, 208-210; Saîdî, II, 355,356.

¹⁵⁰ Kazvîni, III, 212-213; Saîdî, II, 358.

¹⁵¹ İnsan: 76/8.

¹⁵² Âl-i İmrân: 3/92.

¹⁵³ Nûr: 24/15.

¹⁵⁴ Bakara: 2/196.

¹⁵⁵ Kazvîni, III, 221; Saîdî, II, 364.

¹⁵⁶ Münâfikûn: 63/1.

Peygamber'in nübüvvetini yalanlamalarından dolayıdır. Ancak âyetin bu şekilde gelmesi de ıtınâb kapsamında sayılmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Kazvîni, III, 222; Saîdî, II, 365.

İKİNCİ BÖLÜM

MEDENİ SÜRELERDE KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

Kur'ân-ı Kerîm'de farklı üsluplar olduğu gibi bazı üsluplarda çeşitli şekillerde gelmektedir. Karşılaştırma üslûbu da bu minvalde olup سوي fiilinin mastar, olumsuz halleri, hayr lafzı, konum ifade eden derece kelimesi, ism-i tafdîl sığası ile beraber innemâ ve leyse gibi edatlar kullanılarak bazen iki grup, bazen iki durum, bazen iki amel, bazen de iki düşünce yapısı karşılaştırılarak muhataptan bu iki şey arasındaki farkı kavraması ve buna göre bir reaksiyon göstermesi beklenmiştir. Biz çalışmamızda bu üslûbun Medenî sûreler çerçevesinde nasıl işlendiğini örnekler ile sunmaya çalışacağız.

2.1. KARŞILAŞTIRMA ÜSLÛBU

2.1.1. Karşılaştırma İfade Eden Fiil ve İsimler

Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırma üslûbu çeşitli şekillerde kullanıldığı bilinmektedir. Bu kullanım bazen “eşit değildir”, bazen “-dan daha hayırlıdır” bazen “-dan derece olarak daha üsttedir” şeklinde, bazen karşılaştırma yapılan konudaki önemli vasfın bir tarafta daha çok olduğunu belirtmek için ism-i tafdîl sığası ile bazen de leyse ve innemâ ile “...değildir”, “ancak böyledir” şeklinde bir durumun nasıl olması gerektiğini göstererek mukâyese yapılmaktadır.

2.1.1.1. Sevâ' (س وي)

Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767)'a göre sevâ' maddesi, altı manada tefsir edilir.¹⁵⁸ Birinci olarak sevâ'; eşit, denk, adaletli anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁹ İkinci olarak sevâ'; vasat, orta manasında kullanılır.¹⁶⁰ Üçüncü olarak sevâ'; apaçık iş, durum manasında kullanılır.¹⁶¹ Dördüncü olarak sevâ', şer'an eşitlik, eşit olmak manasına gelir.¹⁶² Beşinci

¹⁵⁸ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Belhî, *el-Vüçûh ve'n-nezâ'ir*, thk: Hatim Saleh ed-Damen, Mektebetü'r- Rüsd, Riyad 2011, 28-30.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân: 3/64; Sâd: 38/22; Fussilet: 41/10.

¹⁶⁰ Sâffât: 37/55; Duhân: 44/47.

¹⁶¹ Enfâl: 8/58; Enbiyâ: 21/109.

¹⁶² Nisâ: 4/89; Hacc: 22/25; Rûm: 30/28; Nahl: 16/71.

olarak sevâ', kasd, doğru ve mutedil manasında kullanılmıştır.¹⁶³ Mecâzi olarak “إذا صليت” denir. Yani “Sabah namazını kıldıktan sonra **hiçbir yere uğramaksızın direk yanına geleceğim**” cümlesi de bu manaya örnek olmaktadır.¹⁶⁴ Altıncı olarak sevâ' ile, “Onu okuyup okumaman (onlar için) (eşittir, birdir, farksızdır.)”¹⁶⁵ anlamı kastedilmiştir.

Sevâ' fiili fâile izâfeti durumunda iki şekilde kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Sevâ' fiili tek fâile izafeli olarak kullanılabilir.¹⁶⁷ İkinci olarak da iki fâile de izâfeli olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁸ Sevâ' fiili karşılaştırma üslûbunda genel olarak iftial babından muzârî olarak ve başına nefy edatı olan “lâ” alarak gelmektedir.¹⁶⁹ Bazen yine nefy edatı olan “mâ” harfi ile birlikte,¹⁷⁰ soru edatı ile birlikte¹⁷¹ ve mastar¹⁷² olarak da kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırma daha çok eşitlik anlamını da taşıyan “sevâ” maddesi üzerinden yapılmaktadır. İbn Âşûr (1879-1973) “Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücâhidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.”¹⁷³ âyetini tefsir ederken bu konuda değerlendirmelerde bulunmuştur. Araplar “لَا يَسْتَوِي” ve “وَلَيْسَ سَوَاءٌ” ifadelerini zikrettikleri şeylerden birinin diğerinden üstün olduğunu belirlemek için kullanmışlardır. Şâir “فَلَيْسَ سَوَاءٌ عَالِمٌ وَجَاهِلٌ” yani “Alim ve cahil bir değildir” demiştir. Bu ifade Kur'ân-ı Kerîm'de de farklı olduğu bilinen iki şeyi ayırt etmek içinde kullanılmıştır. Nitekim “Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.”¹⁷⁴ âyetinde de bu şekilde gelmiştir. Nisâ sûresindeki âyette ise Allah

¹⁶³ Kasas: 28/22; Mâide: 5/77.

¹⁶⁴ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğ*, I/486.

¹⁶⁵ Bakara: 2/6; Yâsin: 36/10.

¹⁶⁶ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk: Muhammed Âl-i Neccar, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Kahire 1992 III/285.

¹⁶⁷ Necm: 53/6.

¹⁶⁸ Mâide: 5/100; En'âm: 6/50; Ra'd: 13/16; Nahl: 16/76; Fâtır: 35/19; Zümer: 39/29; Gafir: 40/58; Haşr: 59/20.

¹⁶⁹ Nisâ: 4/95; Mâide: 5/100; Tevbe: 9/19; Secde: 32/18; Fussilet: 41/34; Hadîd: 57/10; Haşr: 59/20.

¹⁷⁰ Fâtır: 35/12,19,22; Mü'min: 40/58.

¹⁷¹ En'âm: 6/50; Hûd: 11/24; Ra'd: 13/16; Nahl: 16/75,76; Zümer: 39/9,29.

¹⁷² Bakara: 2/6; Âl-i İmrân: 3/113; A'raf: 7/193; Ra'd: 13/10; Hac: 22/25; Şuarâ: 26/136; Yâsin: 36/10; Câsiye: 45/21; Münâfikûn: 63/6.

¹⁷³ Hac: 22/36.

¹⁷⁴ Haşr: 59/20.

Teâlâ cihattan geri duranın ne dine yardım konusunda ne de mükâfat konusunda mücâhid ile bir olamayacağını bildirmiştir. Ayrıca “*Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar.*” ifadesi ile onlara ta’riz¹⁷⁵ yaparak içinde bulundukları durumun hoş olmadığını belirtmiştir. Bununla beraber buradan kast edilenin kendileri olduğunu düşünmesinler diye “*özür sahibi olanlar dışında*” kaydı ile bir grubu istisna etmiştir. Yoksa onlarda bu âyetin kapsamına girdiklerini düşünüp Müslümanlar ile beraber savaşa çıkmayı isteyeceklerdi. Başka bir yoruma göre ise “özür sahibi olanlar dışında” kaydı olamasaydı, târizin kendilerine de yapıldığını düşünüp kırılacaklar ve bu onlara ağır gelecekti. Allah Teâlâ o Müslümanların özürleri olmasa savaşa çıkacaklarını bildiği için onlar mazur kabul etti.¹⁷⁶ Savaşan katılan ile katılmayanın eşit olmadığı malumdur. O zaman buradaki “eşit değildir” ifadesi, iki grup arasındaki farkın büyüklüğünü hatırlatma ve cihattan geri kalanı harekete geçirme amacına yöneliktir. “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*”¹⁷⁷ âyeti de aynıdır. Bu âyet de cahili gayretlendirmek, onu öğrenmeye sevk etmek içindir.¹⁷⁸

Karşılaştırma ifadelerinde önce kusurun ve eksikliğin olduğu grubun ifade edilmiş olması eşit olmama durumunun onların karşıtlarından değil, kendilerinden kaynaklandığını vurgulamak içindir. Çünkü iki farklı şeyin/durumun üstünlük ve aşağılık açısından birbirine eşit olmayışında insanın zihninde ilk beliren sebep kusurlunun kusuru veya eksikliğidir. “*Hiç körle gören bir olur mu? yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?*”¹⁷⁹ âyeti de tam olarak buna işaret etmektedir.¹⁸⁰ Bununla beraber bazı âyetlerde kusurlu tarafın yine başka bir sebep çerçevesinde önce zikredildiği de mevcuttur.¹⁸¹

Allah Teâlâ sevâ’ maddesini karşılaştırma üslûbunda açıkça kullanmıştır. Eşitlik manasında olan bu madde ile iki grubun eşit olmadığını veya eşit olup-olmayacağını sorarak insanları bu konuda düşünmeye sevk etmiştir.

¹⁷⁵ Ta’riz kavramı için bkz. Abdurrahman Hasan Habanneke Meydani, *Belâğatul Arabiyye*, Dâr’u- Şamiyye, Beyrut 1996, II, 152-158.

¹⁷⁶ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr mine’t-tefsîr (I-XXX)*, Dâru’t- Tûnisîyye, Tunus, 1984, IV, 169-170.

¹⁷⁷ Zümer: 39/9.

¹⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 553,554.

¹⁷⁹ Ra’d: 13/16.

¹⁸⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l- ‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm (I-IX)*, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut t.s., II, 220-221.

¹⁸¹ En’âm: 6/50; Hûd: 11/24; Ra’d: 13/16; Nahl: 16/76

2.1.1.2. Hayr (خَيْر)

Hayr ifadesi karşılıklı anlatım üslubunda kullanır. Mukâtil b. Süleymân'a göre hayr maddesi sekiz farklı manada tefsir edilmektedir.¹⁸² Bu manalar; mal,¹⁸³ iman,¹⁸⁴ İslam,¹⁸⁵ efdal,¹⁸⁶ afiyet,¹⁸⁷ ecir,¹⁸⁸ yemek ve azık,¹⁸⁹ savaşta zafer¹⁹⁰ anlamlarıdır. Hayr kelimesi ve bu kökten gelen kelimeler Kur'ân-ı Kerîm'de 196 kere geçmektedir. Hayr kelimesi gibi bazı âyetlerde mal, servet¹⁹² anlamında da kullanılmaktadır. Ancak çoğunlukla daha hayırlı, iyi manasında¹⁹³ kullanılmıştır. خَيْرٌ lafzı ism-i tafdîl sığasında olmasa da ism-i tafdîl manasını taşımaktadır. “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır.”¹⁹⁴ âyetinde خَيْرٌ lafzına “en hayırlı” yani, ism-i tafdîl anlamı verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de خَيْرٌ kelimesini geçtiği bazı âyetleri örnek olarak vermek konunun pekişmesi açısından faydalı olacaktır.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَآ مَؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْزَوَةِ بِآذِنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

“İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından **daha hayırlıdır**. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden **daha hayırlıdır**. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise

¹⁸² Mukâtil b. Süleymân, 66-68.

¹⁸³ Bakara: 2/180; Bakara: 2/215; Bakara: 2/282.

¹⁸⁴ Enfâl: 8/23; Enfâl: 8/70; Hûd: 11/31.

¹⁸⁵ Bakara: 2/105; Kalem: 68/12.

¹⁸⁶ Yunus: 10/109; Mü’minûn: 23/118 (Bu anlamdaki ifadeler Kur’ân’da pek çoktur.).

¹⁸⁷ En’âm: 6/17.

¹⁸⁸ Hac: 22/36.

¹⁸⁹ Kasas: 28/24.

¹⁹⁰ Ahzâb: 33/25 .

¹⁹¹ Adiyat: 100/8.

¹⁹² Âl-i İmrân: 3/26; A’râf: 7/188; Sâd: 38/32.

¹⁹³ Bakara: 2/54, 61, 103, 106, 216, 221, 263, 271, 280.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân: 3/110.

izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektiğe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.”¹⁹⁵

Âyet-i kerîmede hür veya köle durumunda olan bir Müslüman’ın nikahlanma konusunda hür müşrike yanında tercih edilmesi ve bunu zorunluluğundan bahsedilirken Müslüman’ın müşrikten üstün oluşu “hayr” lafzı ile ifade edilmiştir.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

*“Sadakaları açık olarak verirsiniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için **daha da hayırlıdır** ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁹⁶*

Âyet-i kerîmede sadakaların açıktan ve gizliden verilme durumu hakkında hüküm verilmiş ve gizliden vermenin açıktan vermeden daha güzel olduğu “hayr” lafzı ile açıklanmıştır.

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

*“Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için **daha hayırlıdır**.”¹⁹⁷*

Âyet-i kerîmede alacaklı kişinin borçluya karşı yapması gereken muamele hakkında bilgi verilmektedir. Âyetin devamında ise, alacaklının borcun ödenme süresini uzatmak yerine borcu bağışlamasının daha güzel bir davranış olacağı “hayr” lafzı ile beyan edilmiştir.

Hayrın en büyüğü Allah’a iman, şerrin en büyüğü ise Allah’ı inkârdır. Kur’ân-ı Kerîm Allah’a inananları yaratılmışların en hayırlısı olmak ile vasfırlarken, inkârcıları ise yaratılmışların en şerlisi olarak tanımlar.¹⁹⁸ Hayr lafzı karşılaştırma üslûbunda kullanıldığı gibi karşıtı olan şer lafzı da kullanılabilir. Ancak Medenî sûrelerde şer lafzının karşılıklı anlatım olarak kullanıldığını tespit edemedik.

¹⁹⁵ Bakara: 2/221.

¹⁹⁶ Bakara: 2/271

¹⁹⁷ Bakara: 2/280

¹⁹⁸ Karaarslan, 218.

2.1.1.3. Derece (دَرَجَة)

Derece, konum demek olup, bir kişinin diğerinden daha yüksek konumda, mevkide olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.¹⁹⁹ “دَرَجَاتُ الْجَنَان” ifadesi ile de cennetteki birbirinden yüksek konumlar kastedilmektedir.²⁰⁰ Araplar gökyüzündeki yıldızların arasında yükseklik açısından farklı yerlerde olduğunu da derece lafzı ile ifade etmişlerdir.²⁰¹

Derece ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de 20 defa geçmektedir. Allah Teâlâ “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir.”²⁰² âyetinde Peygamberler arasındaki derecelere işaret etmektedir. “İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür.”²⁰³ âyetinde sahabeler arasındaki derecelere işaret etmektedir. “Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın.”²⁰⁴ âyetinde ilim sahipleri arasında dereceler olduğunu belirtmektedir. “Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur.”²⁰⁵ âyetinde erkekler ve kadınlar arasında haklar çerçevesinde dereceler olduğunu ifade etmektedir. “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur.”²⁰⁶ “Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.”²⁰⁷ âyetlerinde dünyada insanların birbirine derece olarak üstünlüğüne değinmektedir. “Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.”²⁰⁸ “Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah herkesin yaptığığın karşılığını haksızlığa

¹⁹⁹ İbn Düreyd, I, 446; İbn Manzûr, II, 286.

²⁰⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-‘Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhîm es-Sâmerrâî, Beyrut 1988, VI, 77; Ezherî, X, 338; İbn Manzûr, II, 286.

²⁰¹ Halîl b. Ahmed, VI, 78; Ezherî, X, 339.

²⁰² Bakara, 2/253.

²⁰³ Hadîd: 57/10.

²⁰⁴ Mucâdele: 58/11.

²⁰⁵ Bakara: 2/228.

²⁰⁶ En’âm, 6/165.

²⁰⁷ Zuhrûf, 43/32.

²⁰⁸ En’âm, 6/132.

*uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır.”*²⁰⁹ âyetlerinde ise dünyadaki amellerin karşılığının ahirette dereceler olduğunu bildirmiştir.

Derece kelimesi ve türevleri âyetlerde insanların gerek vehbî gerekse kesbî özellikleri ile birbirlerinden farklı olmalarının mutlak sebebi olarak ve bazen de ahiretteki derece farklılıkları olarak ifade edilmiştir. Bu itibarla Allah katında insanların dereceleri olduğu ve dünyadaki davranışları ile oradaki derecelerinin yüksekliğini belirledikleri ve bu çerçevede bazı amellerin yüksek derecelere sebep olduğu âyetlerde de ortaya konmuştur. Müfessirlerde benzer âyetlerde bu tarz yorumlarda bulunmuştur.²¹⁰ Dolayısıyla derece lafzının da karşılaştırma ifadesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.4. İsm-i Tafdîl (اسم التفضيل)

Tafdîl fazilet kökünden türemiştir ve çok olmak, artmak, yükselmek gibi manalara gelip; az olma, azlığın zıttıdır.²¹¹ İsm-i tafdîl üç şekilde kullanılır:²¹²

1. El takısı ve izâfet olmadan kullanılmaktadır. Böyle olunca aded bakımından müfred cinsiyyet bakımından müzekker olarak gelir ve min harfi ceri ile ya zahiren ya da takdireni bitişmektedir.
2. İsm-i tafdîl ikinci olarak muzâf olabilir bu da iki kısımdır;
 - A. Nekraya muzâf olur o zamanda müfred ve müzekker olması gerekir.
 - B. Marifeye muzâf olur. Burada uygunluk olması şart değildir.

*”Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkünleri olarak bulursun”*²¹³ âyet-i kerîmesi buna örnektir.

İsm-i tafdîl ifade ettiği anlam özellikleri bakımından ise üçe ayrılır:²¹⁴

1. Bir sıfatta ortak olan iki şey arasında karşılaştırma yapıp, birinin söz konusu sıfatta diğerinden üstün veya daha aşağıda olduğunu ortaya koymaktır. Bu manada

²⁰⁹ Ahkâf, 46/19.

²¹⁰ Kübra Göker, *Kur’ân’da Derece Kelimesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale-2021, 52.

²¹¹ İbn Manzûr, XI/524.

²¹² Fâzıl Semerrai, *Meâni’n Nahv*, Dâr’ul Fikr, Umman 2000, IV/317-320.

²¹³ Bakara: 2/196.

²¹⁴ Hatice Kübra Özcan, *İsm-i Tafdîl Kalıplarının Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 3-4.

ki kullanımında “min” harfi varmış gibi tercüme edilir. Yani “daha” anlamı eklenir. İsm-i Tafdîl’in asıl anlamı budur ve bu anlamda soyutlandığı zaman diğer anlamlara gelmektedir.²¹⁵

2. Farklı sıfatlara sahip iki şeyin birinde bulunan özelliğin diğerindeki özellikten daha fazla bulunmasıdır.²¹⁶ Yani üstün olmayan tarafta da üstünlüğe konu olan vasfın olması anlamını taşımasıdır ki buna da müşâreket denmektedir.²¹⁷
3. Özel bir tür veya bütün türlerin içerisinde en üstün vasma sahip olarak ba’ziyyet manası taşımasıdır. Bu da ism-i tafdilden önce gelen kelimenin muzâfun ileyhin cinsinden veya onun bir parçasından olması ile gerçekleşir.²¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de ism-i tafdîl çeşitli şekiller ile beraber çok kullanılmıştır.²¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de ism-i tafdîlin geçtiği bazı ayetleri örnek olarak incelemek konunun bütünleşmesi açısından faydalı olacaktır.

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

“Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Benim malım seninkinden **daha çok**; insan sayısı olarak da **daha güçlüyüm**.”²²⁰

Âyeti kerimede bahçe sahibi olan iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi diğerine karşı büyüklük taslamak ve kendisini ondan üstün olduğunu ortaya koymak için ism-i tafdil sıgası kullanılmıştır.

وَإِنْ تَجْهَرُ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾

“Sen sözü ister açığa vur (ister gizle), O gizliyi de **en gizliyi** de bilir.”²²¹

Âyeti kerimede Allah’ın her şeyi bildiğini ifade ederken olabilecek en gizli şeyi bile bildiğini pekiştirmek için ism-i tafdil sıgası kullanılmıştır.

²¹⁵ Kemal Hacımurtazaoğlu, *Arap Dilinde İsm-i Tafdîlin Ameli (Mes’eletü’l-Kuhl)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, 29.

²¹⁶ Fâzıl Semerrai, IV, 319.

²¹⁷ Kemal Hacımurtazaoğlu, 33.

²¹⁸ Kemal Hacımurtazaoğlu, 45.

²¹⁹ Detay için bkz. Hatice Kübra Özcan, 14-77.

²²⁰ Kehf: 18/34

²²¹ Tâ-Hâ: 20/7

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى آبَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ آبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

“Hani kardeşleri demişlerdi ki: “Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden **daha değerli**. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde!”²²²

Âyeti kerimede Hz. Yûsuf’un kardeşlerinin Hz. Yusuf’un babasının gözünde kendilerinden farklı ve daha değerli olduğunu düşündüklerini belirtmek için ism-i tafdil sığası kullanılmıştır.

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

“O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin **en güzeli** bahşedilmiş olacaktır.”²²³

Âyeti kerimede cennetlikler verilen yerin diğerlerine verilenden farklı ve daha üstün olduğunu belirtmek için ism-i tafdil sığası kullanılmıştır.

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٧﴾

“Oysa âhiret daha hayırlı ve **daha sürekli**dir.”²²⁴

Âyeti kerimede ahiretin dünyadan daha hayırlı ve faydalı olduğu, ebedi olması açısından zamansal anlamda dünyadan daha uzun bir yer olduğu ve bu açıdan üstün olduğunu beyan etmek için ism-i tafdil sığası kullanılmıştır.

2.1.2. Karşılaştırma İfade Eden Edatlar

Karşılaştırma lafızlarla yapıldığı gibi aynı şekilde edatlarla da yapılabilir. Genelde kasr üslubu ile yapılmaktadır. Bu kısımda innemâ ve leyse ile ilgili değerlendirmelere yer verilip, ayrıca ayetlerden örnekler ile karşılaştırma gösterilecektir.

²²² Yusuf: 12/8

²²³ Furkan: 25/24

²²⁴ A'lâ: 87/17

2.1.2.1. İnnemâ (إِنَّمَا)

İnnemâ fiilere benzeyen harflerden olan inne ve zâide olan mâ harfinin birleşimidir.²²⁵ İnnemâ edatı sınırlamayı, hemen arkasından gelen cümledeki sıfatı bir şeye nispet etmeyi ve bununla beraber onun dışındaki geriye kalan her şeyden dışarıda bırakmayı ifade etmektedir. İnnemâ edatı ile ilgili sanatın hasr veya kasr olarak isimlendirildiği ve iki isminde çeşitli nahivciler ve belâgatçılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir.²²⁶ İnnemâ ardından zikredileni isbât, onun haricindekileri nefy anlamı taşımaktadır.²²⁷ Mesela “Ancak Ali geldi.” demek gelenin, Ali olduğunu yani başka birinin gelmediğini, sadece Ali'nin geldiğini ifade eder. Aslında bu cümle “Benim yanıma Ali geldi, Veli değil.” şeklinde uzun bir cümle kurmak yerine “Ali geldi.” cümlesini innemâ edatı ile birleştirildiğinde daha kısa bir cümle ile daha uzun bir cümledeki mana elde edilmektedir. Bu cümledeki ifadenin gayesi Ali ile birlikte başkalarının da geldiğini inkâr etmek değil, Ali tarafından gerçekleştiği belirtilen eylemin Veli'ye ait olmadığını ifade etmektir. Bu cümle ifade edildiğinde muhatabın kafasındaki soru işareti gelen kişinin kim olduğu hakkındadır. Yoksa gelen var mı, yok mu hakkında değildir. Dolayısıyla burada innemâ ile beraber gelenin ismini söylediğimiz zaman bu kuşku giderilmiş olacaktır.²²⁸ Nisâ sûresindeki tövbe âyetinde²²⁹ de benzer bir durum vardır. Allah Teâlâ tevbeleri kabul edeceğini bildirmiş, ancak kimin tövbesini kabul edeceğini bu edatla beyan etmiştir. Bu örnekler ve açıklamalar ile birlikte innemâ ile kasr yapılıncı diğer manaların ikinci kısımdan soyutlanması hakkındaki ihtilâfın temeli “İstisna ile yapılan nefy isbata delalet eder mi, etmez mi?” sorusunun cevabında gizli olduğu söylenmiş ve bu konu kitaplarda çeşitli örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.²³⁰ Ancak yine de isabetli olan görüş cumhurun dediği gibi innemânın hasr ifade etmesidir.²³¹

İnnemâ harfî genellikle içeriği ve delili bilinen durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bundan dolayı bir cümlede innemâ edatı kullanılıyorsa orada bir karine

²²⁵ Zâhir Şevket Bâyatî, *Edâvât'il İ'rab*, Mecd'il Müesse'til Câmiyyeh, Beyrut 2005, 43.

²²⁶ Detay için bkz. Tuncay Azar, *Dil-Zihin Bağlamında Kasr Üslûbu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 57-65; Nihat Tarı, “Arap Belâgatinde Kasr Yolları ve Aralarındaki Belâgî Nüanslar”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 2023, 152-173.

²²⁷ Fâzıl Semerrai, I, 328.

²²⁸ Abdülkâhir Cürçânî, 335-336.

²²⁹ Nisâ: 4/16,17

²³⁰ Detay için bkz. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, Dâr'ul Kütübiy, Beyrut 1994, III, 236-248.

²³¹ Fâzıl Semerrai, I, 328.

bulunduğu veya oradaki anlamın zihne çok uzak olmadığı aşikardır.²³² Bu edatla belirtilen fiil sadece bahse konu kişi tarafından yapılabiliyor ve onun dışında kimse tarafından yapılamıyorsa burada لا “lâ” ile atıf yapmak uygun değildir. Örneğin sadece akıllılar, derin düşünce sahipleri tarafından yapılabilecek ibret alma, ders çıkarma gibi bir fiilde لا “lâ” ile atıf yapmak doğru olmaz. Allah Teâlâ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ “Sadece akıl sahipleri öğüt alır”²³³ buyurmuştur burada “Ancak akıl sahipleri ibret alır, cahiller değil.” denmesi belâgat açısından uygun değildir. Fakat “Ancak Zeyd geldi Amr değil.” denmesi herhangi bir kusur ifade etmemektedir. Çünkü gelme fiili ikisine de ait olabilecek bir fiildir.²³⁴

İnnemâ edatını kullanan kişi cümlesinde söylediği ifadenin genel bir kabul olduğunu kimsenin buna karşı çıkmayacağını ve kesinlikle doğru bir şey ifade ettiğinin iddia etmektedir. Yahudilerin اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ “Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz”²³⁵ ifadesinde اِنَّمَا edatını kullanmaları bu durumun genel bir kabul olduğunu, kimsenin buna karşı çıkmayacağını ve kesinlikle doğru bir şey ifade ettiklerini göstermek içindir. Onlar bu edatı kullanarak hem sadece kendilerinin ıslah ile meşgul olduklarını hem de bunun su götürmez bir gerçek olduğunu ifade etmek istemişlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara cevap verirken tenbih edatı olan اَلَّا harfini kullanarak اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ “Biline ki, gerçekten bozanlar onların ta kendileridir, ama farkında olmuyorlar.”²³⁶ şeklinde cevap vermiştir.²³⁷

İnnemâ edatı iki durumu, tarafı karşılaştırmak için kullanılır. Âyetlerde de taraflar bir işi yalnız kendilerine has kılarak, diğer şekilde olmadığını beyan etmiştir. Bundan dolayı karşılaştırma söz konusu olmuştur.

2.1.2.2. Leyse (لَيْسَ)

Leyse nefyi ifade etmek için kullanılan bir edattır. Zamansal bakımdan şu anki hal için olumsuzluk anlamı taşımakla beraber bir karine olunca başka zamanlar içinde olumsuzluk anlamını ifade eder. Sibeveyh’te bu konuda leysenin mutlak nefyi için olduğunu belirtmiştir. Bu ihtimalleri bir genel kural çerçevesinde toplamak istediğimizde,

²³² Abdülkâhir Cürcânî, 353.

²³³ Ra’d: 13/19.

²³⁴ Abdülkâhir Cürcânî, 354.

²³⁵ Bakara: 2/11.

²³⁶ Bakara: 2/12.

²³⁷ Abdülkâhir Cürcânî, 358.

leysenin haberi bir zaman ile kayıtlanmaz ise mevcut halin olumsuzluğuna, kayıtlanır ise mutlak olumsuzluk anlamına gelmektedir.²³⁸ Leyse temelde nâkis fiil, istisna edatı, harfi mühmel ve atıf harfi olarak dört kısma ayrılmıştır.²³⁹ Leyse Türkçeye “değildir” veya “yoktur” şeklinde tercüme edilmektedir.²⁴⁰

Leyse Kur’ân-ı Kerîm’de 89 âyet-i kerîmede geçmektedir. Bazen “*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları **takdirde** daha önce yiyip içtiklerinden ötürü **bir günah yoktur**. Allah, iyi ve güzel davrananları sever.*”²⁴¹ “*Güçsüzler, hastalar ve **harcama yapma imkânı olmayanlar için** -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- **sorumluluk yoktur**. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.*”²⁴² âyetleri gibi genel bir hükümden kimlerin muaf olduğunu²⁴³, Bazen “*Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz **erdemlilik değildir**. Asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.*”²⁴⁴ “*Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. **Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik** kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁴⁵ âyetlerinde olduğu gibi erdem’in ne olup olmadığını ayırt etmek için, bazen “*Aramızda Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?” demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. **Allah şükredenleri bilmez mi?**”²⁴⁶ “Elçiler “Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar.*

²³⁸ Hasîrîzâde Elîf Efendi, *Muhtârû ‘l-Enbâ’ Fi ‘l-Hurûf Ve ‘z-Zurûf Ve Ba ‘zi ‘l-Esmâ*, Haz. Âl-i Benli, Akın İşleme, Tuncay Azar, TYEKB, İstanbul 2019, 182.

²³⁹ Hasîrîzâde Elîf Efendi, 184.

²⁴⁰ Ali Bulut, *Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2019, 133.

²⁴¹ Mâide: 5/93.

²⁴² Tevbe: 9/91.

²⁴³ Bakara: 2/282; Nisâ: 4/101; Nûr: 24/29,58,60,61; Feth: 48/17.

²⁴⁴ Bakara: 2/177.

²⁴⁵ Bakara: 2/189.

²⁴⁶ En’âm: 6/53.

Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasin. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. **Sabah da yakın, değil mi?**”²⁴⁷ “Artık kıyamet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer **cehennemde değil midir?**”²⁴⁸ âyetlerinde soru edatı ile beraber ikrar için²⁴⁹ gelmiştir. Bazen de “Hepsi de kitabı okumakta oldukları halde Yahudiler, **“Hıristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor”** dediler; hıristiyanlar da **“Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor”** dediler. Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir.”²⁵⁰ “Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında **“Ben şimdi tövbe ettim”** diyenlerle kâfir olarak ölenler için **kabul edilecek tövbe yoktur.** Onlar için acı bir azap hazırlamışsınızdır.”²⁵¹ âyetlerinde bir şeyin doğru olmadığını belirtmek için kullanılmıştır.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾

“Onu doğurunca dedi ki: “Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek de kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum.”²⁵²

Âyet-i kerîme Hz. Meryem’in annesi, İmran’ın hanımının çocuğunu doğurduktan sonraki söylemini içermektedir. Âyetteki “erkek de kız gibi değildir” ifadesinin İmran’ın hanımının mı yoksa Allah Teâlâ’nın mı ifadesi olduğu hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşler çerçevesinde âyetin farklı yorumları mevcuttur. Ayrıca âyet-i kerîmede erkek ve kız arasında bir teşbih yapılmıştır. Ancak teşbihte benzetilen, benzeyenden daha üstün olması da âyetin ikinci bir yorumla açıklanmasına sevk etmektedir. Âyetten erkek çocuğun kız çocuktan üstün olduğunun kastedildiği yorumu için bunun hangi açıdan olduğu şu şekilde açıklanmaktadır:

²⁴⁷ Hûd: 11/81.

²⁴⁸ Zümer: 39/60.

²⁴⁹ En’âm: 6/30; Hûd: 11/78; Ankebût: 29/68; Zümer: 39/32, 36, 37; Zuhuruf: 43/51.

²⁵⁰ Bakara: 2/113.

²⁵¹ Nisâ: 4/18.

²⁵² Âl-i İmrân: 3/36.

1. Onların şeriatında erkek çocuğu bırakıp, kız çocuğu azat etmek caiz değildir.
2. Erkek çocukların ibadet mekanına sürekli hizmet etmesinin önünde bir engel yok iken, kızlarda ise özel durumlar sebebi ile sürekli hizmet yapılamamaktadır.
3. Erkekler fiziksel anlamda daha güçlü oldukları için hizmet konusunda görevini rahat bir şekilde yerine getirebilmekte iken, kızlar fiziksel olarak daha narin oldukları için bu görevi tam anlamıyla yerine getirememektedirler.
4. Erkek hizmette bulunurken herhangi bir çekincesi olmayacakken kızda böyle değildir.
5. Erkeklerin insanların arasına, kalabalıklara girmesinde problem olmayacakken kızlarda ise bu durum daha hassastır.²⁵³

Ayrıca Hristiyanlıkta kadınla ilgili olumlu ve olumsuz ifadeler olmakla birlikte olumsuz ifadelerin daha çok olduğu göze çarpmaktadır. Kadının erkekten sonra yaratılması sebebiyle erkeğe tâbi olduğu, cennetten çıkmaya sebep olması açısından doğuştan günahkâr olduğu ve Hristiyanlığın temel inançlarından birini oluşturan aslî günahında buna dayandığı hatta “*günahla düşmüşüm annemin karnına, günah işlemiş annem bana gebe kalırken*”²⁵⁴ gibi sert ifadelerin olduğu bilinmektedir.²⁵⁵ Diğer bir yoruma göre ise de Hz. Meryem’in annesi erkek çocuk isterken kızı olunca, Allah’ın nasip ettiğinin kendi arzusundan daha hayırlı olacağını anladığı için “Benim istediğim erkek, Allah’ın nasip ettiği kız gibi değildir.” Yani Allah’ın benim için uygun gördüğü daha hayırlıdır anlamındadır.²⁵⁶ Bu yorumun temelinde âyet-i kerîmede “kız erkek gibi değildir” yerine “erkek kız gibi değildir” ifadesinin dizimi yatmaktadır. Çünkü İmran’ın hanımının kastı, kız çocuğunun erkek gibi mabedin hizmetinde faydalı olmayacağı yönündedir. Burada İmran’ın hanımının ifadesinin sebebinin kendisini erkek çocuk doğurmaya psikolojik olarak hazırladığı ve bundan dolayı erkek lafzını önce kullanması mümkün gözükmemektedir.²⁵⁷ Zeki Duman ise âyet-i kerîmeyi “*Geleneğe göre sadece erkek çocuklar Beytü’l-Makdis’e hizmet etmek üzere adanırdı. O nedenle Meryem’in annesi,*

²⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VIII/204; Ebü’l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fi me’âni’t-tenzîl*, th. Muhammed Ali Şâhin, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994 I/240.

²⁵⁴ Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur’ân-ı Kerîm’de Kadın”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 5(4) 1991, 251.

²⁵⁵ Mehmet Şafi Bilik, *Kur’ân’da Kadın ile İlişkilendirilen Âyetlere Çağdaş Yaklaşımlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2012, 9-11.

²⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VIII, 204; Hâzin, I, 240.

²⁵⁷ Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri (I-V)*, Beyan Yay., İstanbul 2012, I, 347.

çocuğunun erkek olacağını umarak, -belki de temenni ederek- böyle bir adakta bulunmuştu. Fakat kız doğurunca, adağının kabul edilmeyeceği endişesiyle ve özür beyan edercesine: "Erkek kız gibi olmadığı halde ben kız doğurdum!" demiş olabilir. Oysa her ikisini de yaratan Allah'tır. O'nun nazarında kız ile erkek arasında hiç fark yoktur! İslam'da ise, "İnsan olmak, erkek ya da kadın olmaktan daima önde gelir!"²⁵⁸ şeklinde yorumlamıştır.

Kadın fiziki ve psikolojik açıdan erkek gibi olmadığı için kadının görev ve sorumluluklarının erkeğin sorumluluklarından farklı olması kaçınılmaz bir gerçektir. İkisinin de farklı sorumlulukları yerine getirmesi doğal olandır. Kadın ve erkeğin eşit olduğunu savunmak için öncelikle fiziksel ve psikolojik açıdan eşit olmaları gerekmektedir.²⁵⁹ Âyet-i kerîmedeki "erkek kız gibi değildir" ifadesi bağlamında mütakaddim ve muteahhir müfessirler çeşitli değerlendirmelerde bulunmuşlardır.²⁶⁰

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ
وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ
وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ
(١٧٧)

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır."²⁶¹

Âyet-i kerîme erdemin ne olmadığını anlatarak başlamaktadır. Bu âyet ile ilgili, âyetin muhatabı, doğu ve batı ifadelerinin âyette yer alma sebebi ve erdemin ne olduğu çerçevesinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kible değişimine kadar ehli kitap Müslümanların kısmen de olsa tutarlı olduğuna ve doğru işler yaptığını inanmaktaydı. Ancak kible değişince artık Müslümanların tamamen hata içinde ve iyilikten payı

²⁵⁸ Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yay., Ankara 2016, 1501.

²⁵⁹ Enver Bâz, *Tefsir 'ul Terbeviyyi li'l Kur'ân-il Kerîm*, Dâru-n Neşri Li'l Camiati, Kâhire2007, I/161.

²⁶⁰ bkz. Avnullah Enes Ateş, Adnan Arslan, "Âl-i İmrân 36. Âyette Geçen 'Erkek Kız Gibi Değildir' İbâresi Hakkındaki Yorumlara Dair Bir Değerlendirme", *Eskiye Dergisi*, (44), 2021, 569-584.

²⁶¹ Bakara: 2/177.

olmadıklarını söyleyerek onları ayıpladılar.²⁶² Ebüssuûd efendi âyet-i kerîme hakkında *“Hristiyanlık, dönem olarak Yahudilikten sonra olmasına rağmen âyet-i kerîmede, Hristiyanların kiblesi olan doğunun daha önce ifade edilmesi iki ihtimalden dolayıdır. Birinci olarak mutlak olarak doğu ile batının arasındaki sırayı gözetmek için olduğu düşünülebilir; çünkü önce doğuş, sonra batış gerçekleşmekte olup, buna bağlı olarak da doğu, batıdan önce gelmektedir. İkinci ihtimal ise, Yahudilerin batıya yönelmeleri, mahza batı olduğu için değil, Beytü'l-Makdis, Medine-i Münevvere'nin batı tarafına kaldığı içindir. İşte bundan dolayı onlara: "Hayra ermek, sizin dediğiniz gibi o iki taraftan birine yönelmek değildir." buyrulmuştur.”*²⁶³ şeklinde yorumda bulunmuştur. Âyet-i kerîmenin muhatabı ehli kitap olabileceği gibi, âyetin herkes için bir hitap olması da mümkündür.²⁶⁴ Doğu ve batı ifadeleri ile ehli kitabın ibadet ettiği yönlerin kastedildiği müfessirlerin çoğunluğunun görüşü olmakla beraber en meşhur yönler olduğu içinde zikredilmiş olduğu da düşünülebilir.²⁶⁵ Erdem'in ne olduğu ile ilgili müfessirlerin genel kanaati ise Hristiyan ve Yahudiler için bir tarafa yönelmek değil, iman olduğu²⁶⁶, müminler için ise sadece namaz değil, kişiyi cennet ulaştıracak her hayrın iyilik olduğu yönündedir.²⁶⁷

Leyse de İnnemâ gibi iki durumu, tarafı karşılaştırmak için kullanılır. Âyetlerde de taraflar bir işin belirtilen şekilde olmayacağını belirterek, diğer bir şeklinin olduğunu beyan etmiştir. Bundan dolayı karşılaştırma söz konusu olmuştur.

2.2. EĞİTİM AÇISIDAN TEK KAVRAM ÇERÇEVESİNDE KARŞILAŞTIRMALAR

Bu kısımda iki kavramın direk bir karşılaştırması yapılmamakla beraber, bir kavramın, anlayışın içindeki farklı düşünceler ve ameller çerçevesinde karşılaştırılan iki grup vardır. Bu da karşılaştırmalı bir anlatım biçimi olup Kur'ân-ı Kerîm'de yer almıştır.

²⁶² İbn Âşûr, II, 128.

²⁶³ Ebüssuûd, I/193.

²⁶⁴ İbn Âşûr, II, 128.

²⁶⁵ İbn Âşûr, II, 128.

²⁶⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân.*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu Risale, Kâhire 2000, III, 337.

²⁶⁷ Taberî III/336; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*, th. Şâhid Bûşîhî ve heyet, Câmiatu Şârîka, Şârîka, 2008, I, 557; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas, Dar'ul Vatan, Riyad 1997, I, 171.

Bu çalışmada karşılıklı anlatım olarak dört kavram grubuna ve bir kavram altında farklılaşan iki grubun karşılaştırması olarak da dört kavrama yer verdik. Bu kavramların semantik tahliline ve âyet-i kerîmedeki tercihe edilen manasına yer vererek Medenî sûrelerden örnekler ile beraber inceledik

2.2.1. Ehl-i Kitap

Kur’ân-ı Kerîm’ de sadece Müslümanlar değil, önceki semâvî dinlerin mensupları, eski toplumlar, tarih sahnesinde yer alan bazı şahıslarda zikredilmiştir. Kur’ân-ı Kerîmde ve hadisi şeriflerde ehl-i Kitap kavramı dışında Hristiyanlar nasârâ, Yahudilerde yahûd ve benî isrâîl kavramları ile ifade edilmiştir.²⁶⁸ İtikadî noktada iki grubunda kâfir olduğu Kur’ân-ı Kerîmde açıkça beyan edilmektedir.²⁶⁹ Bununla beraber ehl-i kitap olarak isimlendirilen Yahudi ve Hristiyanlar Kur’ân-ı Kerîm’de “ey kitap ehli” olarak nida edilmesi onların vahye muhatap alındığına ve onların vahiy konusunda bilgi sahibi olduklarını göstermekte ve onlara bir değer verildiğine işaret etmektedir.²⁷⁰ Ehl-i kitap Hz. Peygamber’i kabul etmese bile, peygamberin melek olması gerektiğini savunmamış ve peygamberin beşer olacağını bilmektedir. Âyet-i kerîmede *de “İnkârcılar, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter.”*²⁷¹ ehl-i kitaba işaret edilmektedir.²⁷² Yine *“Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir.”*²⁷³ âyeti ile ehl-i kitap diğer gayrimüslimlerden daha ayrı bir konuma yerleştirilmiştir. Hristiyanlar hakkında olumlu olarak *“onların içinde inşafı keşifler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”*²⁷⁴ âyeti varken Yahudiler hakkında *“Musa’nın Kitabı yanında bulunan kimse (inkârcılar gibi) midir?”*²⁷⁵ âyet-i kerîmesi ile Tevrat ehlinin kitap ehli olmayanlardan daha üstün olduğuna işaret edilmektedir.²⁷⁶ Ancak

²⁶⁸ Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Ehl-i Kitap”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (19), 2005, 39.

²⁶⁹ Mâide: 5/17,72,73; Tevbe: 9/30.

²⁷⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1964, I, 387.

²⁷¹ Ra’d: 13/43.

²⁷² Ali Can, “Kur’ân Âyetleri Işığında Ehl-i Kitap’a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 2014, 310.

²⁷³ Mâide: 5/5.

²⁷⁴ Mâide: 5/82.

²⁷⁵ Hûd: 11/17.

²⁷⁶ Muammer Esen, “Kur’ân’ın Ehl-i Kitap’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(51), 2010, 102.

bunlarla beraber onların kötü davranışları da çeşitli âyetlerde konu edilmiştir.²⁷⁷ Onların bazı davranışları hakkında Allah Teâlâ onları överken, kötü fiilleri sebebi ile de bazı âyetlerde yermiştir. Bu durum göz önüne alırsa Kur’ân-ı Kerîm’in ehl-i kitap tasvirinde tek düzelik olmadığı gibi Yahudi ve Hristiyanların da kendi içlerinde iyileri ve kötülerini olduğu aşîkârdır. Nitekim Allah Teâlâ bu konu ile ilgili ehli kitabı kendi içlerinde bir karşılaştırmaya tâbi tutarak bizlere onları anlatmak istemiştir. Âl-i İmrân sûresinde bunu şu şekilde beyan etmiştir:

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ (١١٣)

*“Hepsi bir değildir: Ehl-i kitap’tan öyle bir topluluk var ki, geceleri ibadete durup Allah’ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar.”*²⁷⁸

Allah Teâlâ’nın ehl-i kitabın hepsinin eşit olmadığını âyetin başında belirtmesi ardından ehli kitaptan iman edenler için gelecek bir övgü cümlesine zemin hazırlamaktadır.²⁷⁹ Allah Teâlâ önceki âyetlerde ehl-i kitapla ilgili menfî sıfatları saydıktan sonra bu âyette onların hepsinin böyle olmadığını, içlerinde güzel sıfatlara sahip, iyi insanların bulunduğunu belirtmek için böyle ifade etmiştir.²⁸⁰ Önceki âyette ehl-i kitapla ilgili zamirle “onlardan” denilmiştir. Bu âyette “eşit değildir.” ifadesinden sonra “onlardan kaim bir ümmet” demek yerine “ehli kitaptan kaim ümmet” diye ifade edilmesi, âyet-i kerîmedeki övgünün Yahudi ve Hristiyan gruplarının her birinde bulunan iyi, sâlih insanları kapsaması içindir. Yahudilerden samimi olanlar Hz. Musa’ya iman edip ibadete devam etmişlerdir. Hristiyanlardan sâlih olanlarda Hz. İsa’ya iman edip, ibadete devam etmişlerdir.²⁸¹ Ancak bununla beraber elbette içlerinden inançlarında samimi olmayanlarda mevcuttur. Temelde incelendiğinde kâfir iki türdür. Birisi kendi inancının hak olduğuna inanan, diğeri ise kendi inancında bile samimi olmayan, fîsk sahibi olan bu grup kendi din mensupları tarafından bile benimsenmemektedir. Âyet-i kerîmede ehl-i kitabın tek düze olmadığı inanç sahibi samimi olanlar ve her halükârda fâsık olan iki grup olduğu yansıtılmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber’in yiyeceği eti zehirleyen, ona suikast

²⁷⁷ Âl-i İmrân: 3/69,72,99.

²⁷⁸ Âl-i İmrân: 3/113.

²⁷⁹ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım, *Mehâsinü’l-te’vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 388.

²⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VIII/331.

²⁸¹ İbn Âşûr, IV, 57.

düzenleyenlerde ehl-i kitaptan bir gruptur.²⁸² Bu değerlendirmelerin yanı sıra âyet-i kerîmedeki ehl-i kitap ifadesinden Abdullah b. Selâm gibi sonradan Müslüman olanların kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu yoruma göre âyetteki ehl-i kitap ifadesi itibâr-ı mâ kâne (yani bir şeyi geçmişteki hali üzere isimlendirmek)²⁸³ çerçevesinde mecazidir.²⁸⁴ Bununla beraber ileride “Onlardan ileride Müslüman olacaklar vardır, hepsi bu hâl üzere kalmayacaktır.” manasını da anlamak mümkündür. Nitekim ehl-i kitaptan İslam’ı seçenlerde olmuştur.²⁸⁵

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِينِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٧٥)

*“Ehl-i kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar “Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur” derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler.”*²⁸⁶

Allah Teâlâ ehl-i kitabı bu âyette emanete riâyet eden ve emanete ihanet etmeyi doğru bulan iki grup olarak zikretmiştir. Âyetteki maksat kendilerini “Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur” diyerek ihanetinde bir sakınca görmeyen ikinci gruptur. Âyette kastedilen grup bunlar olduğu için âyetin bu kısmı genişçe anlatılmıştır. Âyetin başında “Ehl-i kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder” olarak bahsedilen grubun zikredilmesi ise; ehl-i kitap içerisinde insaflı, dürüst insanların da olduğuna dikkat çekmek içindir. Âyet-i kerîmede müsnedin önce gelmesinin sebebi ta’cib’tir. Birinci durumda çok fazla bir mal emanet edilmişken ona ihanet edilmemesinin ta’cibi iken, ikinci durumda da tam dersi bir durum için tacib olarak gelmiştir.²⁸⁷ Allah Teâlâ başka âyetlerde de ehl-i kitabı kendi içinde kıyaslamıştır.

²⁸² İbn Âşûr, IV, 53-54.

²⁸³ Abdünnâfi İffet Efendi, *En-Nef’u’l-Mu’avvel fî Tercemeti’t-Telhîs ve’l-Mutavvel*, Haz. Mustafa Irmak, TYEKB, İstanbul 2023, II/1098.

²⁸⁴ İbn Âşûr, IV, 57.

²⁸⁵ Ebu Hayyan, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ (I-X)*, thk: Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru’l- Fikr, Beyrut 1999, III, 303.

²⁸⁶ Âl-i İmrân: 3/75.

²⁸⁷ İbn Âşûr, III, 285.

“Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da “Biz Hristiyan’ız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”²⁸⁸

“Peygamber’e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz.”²⁸⁹

“Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah’a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?”²⁹⁰

“Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur.”²⁹¹

Yahudiler ve Hristiyanların ikisi de ehl-i kitap olmasına rağmen aralarında büyük bir fark vardır. Çünkü Yahudiler dünyaya çok düşkünlüdürler ve hırslılardır. Allah Teâlâ onlar hakkında *“Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkününü olarak bulursun; müşriklerden de çok, her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtaramaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”²⁹²* buyurarak onların dünyaya olan düşkünlüklerini, hırslarını en üst seviyeden ifade etmiştir. Bu âyet-i kerîmedeki dizim ile Yahudilerin bu hırslının ne kadar büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü “hayat” lafzının mârife olarak değil de “nekra” olarak gelmesini manayı daha da etkileyici bir hale getirmiştir. Burada hayat kelimesi mârife olarak gelseydi bu “dirilik” manası ile kısıtlı kalırdı. Ancak âyette kastedilen yaşamın bizatihi kendisi değil yaşamın sürmesi devam etmesidir. Yani hayat lafzının nekra gelmesi ile âyetin manası “Şüphesiz sen onları ne kadar uzun süre yaşamış olursa olsunlar geçmişteki ve şu andaki hayatlarına gelecekte de hayat eklemek katmak isteyen insanların en isteklisi olarak bulursun.”

²⁸⁸ Mâide: 5/82.

²⁸⁹ Mâide: 5/83.

²⁹⁰ Mâide: 5/84.

²⁹¹ Mâide: 5/85.

²⁹² Bakara: 2/96.

şeklinde olmuştur ve bu Kur'ân-ı Kerîm'in anlatım biçiminin güzelliklerinden biridir.²⁹³ Hırs ise kötü ahlakın temeli, asıl çıkış yeridir. Çünkü kim dünyaya düşkün ise, dinini dünya için feda eder ve dünyadan umduğunu elde etmek için her türlü yasağı mübah görür. Bu arzuladıklarına her ulaştığında şüphe yok ki hırsları artmaktadır. Hristiyanlar ise, genel olarak dünyaya Yahudiler kadar tamah etmezler ve daha çok ibadete yönelmektedirler. Yahudilerle Hristiyanlar karşılaştırıldığında Hristiyanların Müslümanlara daha yakın davrandığı bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hristiyanların aralarındaki insaf sahibi mütevazı din adamları onların Müslümanlara karşı bir kötülük yapmasını engellemiştir.²⁹⁴ Allah Teâlâ'nın "*Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır*"²⁹⁵ âyeti de buna delil olmaktadır. Ancak şöyle bir fark vardır. Hristiyanların inkârı Yahudilerin inkârından daha büyüktür. Çünkü Hristiyanlar hem ilahiyat hem de nübüvvet bahislerini inkâr etmektedirler. Yahudiler ise sadece nübüvveti inkâr etmektedir. Bununla beraber Hristiyanların ahirete az da olsa mevcut meyillerinden dolayı Allah Teâlâ onları bu âyetteki gibi şerefleştirmiştir. Yahudilerin küfrü her ne kadar Hristiyanlardan az olsa bile dünyaya olan düşkünlükleri onları Allah Teâlâ'nın lanetine uğratmıştır. Çünkü dünyaya düşkünlük tüm hataların başıdır.²⁹⁶

Hristiyanların daha şefkatli ve Müslümanlara daha yakın olması İslam tarihinden de iyi bilinen bir hadisedir. Nitekim Mekke'de müşriklerin baskıları ve işkenceleri arttığı zaman Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmiştir. Mekke'de ki zulümden kaçan Müslümanlar Hz. Peygamber'in "*Habeşistan'da, ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir kral vardır. Allah (cc) sizin için bu durumdan bir çıkış ve kurtuluş yolu gösterinceye kadar orada kalın...*"²⁹⁷ tavsiyesi ile orada adaleti ve merhameti ile tanınan Habeşistan kralı Hristiyan Necâşî'ye sığınmışlardır. Necâşî de o Müslümanları müşriklere teslim etmeyip onlara iyi davranmıştır. Adaletli ve merhametli olan Necâşî ve yanındaki Hristiyan din adamları son bir peygamberin geleceğini bilmeleri sebebiyle kendilerine sığınan Müslümanları himaye etmişlerdir. Hatta onlardan bazıları İslam'ı duyup

²⁹³ Abdülkâhir el-Cürcânî, 288.

²⁹⁴ Heyet, *Hayat Rehberi Kur'ân*, D.İ.B. Yay., Ankara 2021, III, 284.

²⁹⁵ Mâide: 5/82.

²⁹⁶ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 413-414.

²⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk Süheyl Zekkâr. Dâru'l- Fikr, Beyrut 1978, 213; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 2003, IX, 16.

benimsemişlerdir.²⁹⁸ Necâşî'nin “*Şehadet ederim ki o Allah'ın Rasulüdür ve o Meryem oğlu İsa'nın müjdelediği kişidir. Eğer üzerimde şu hükümdarlık görevi olmasaydı, onun yanına gider ve ayakkabılarını taşırdım.*”²⁹⁹ ifadeleri de ne kadar samimi olduğun göstermektedir. Hz. Peygamber de Necâşî'nin vefatının ardından onun hakkında güzel ifadelerde bulunmuş ve cenaze namazını kıldırmıştır.³⁰⁰ Bu hâdiseleri incelediğimizde Yahudilerin genelinin ilk var oluşundan beri, günümüzde dahi sadece kendi dinine mensup olanlara karşı saygı duyduğu ve geriye kalan insanları ayırdığını,³⁰¹ Hristiyanların genelinin ise böyle bir katılık gütmediğini, karşı tarafın inancını kabul etmese bile Yahudiler gibi davranmadığını görmekteyiz. Bunların temel sebebi onların kalplerinde Yahudiler gibi katılık, taassup bulunmaması ve daha şefkatli olmalarıdır. Allah Teâlâ ehl-i kitap ile ilgili bilgi verdikten sonra Müslümanlara en çok düşmanlık besleyenlerin Yahudiler ve Müşrikler olduğunu bildirmiştir. Allah'ın Yahudileri Müşriklerden önce zikretmesi de onların Müslümanlara olan düşmanlığının Müşriklerden daha da fazla olduğuna işaret etmektedir.³⁰²

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de genellemeci bir üslup yerine ehl-i kitap için karşılaştırma üslûbunu kullanarak onların hepsinin aynı olmadığını belirtmiştir. Ayrıca insanlara da tüm şartlarda genelleme konusunda dikkatli olmaları gerektiğini öğretmiştir.

2.2.2. İnfâk

İnfak “malı harcamak, elden çıkarmak” gibi anlamlara gelmektedir. Yine kelimeye zekât dışında yapılan harcamalar manası da verilmektedir. Ancak genel kanı zekâtın da infak kapsamına girdiği yönündedir. Nitekim bazı alimler helal yolda elde edilen mal ile aileye yapılan harcamanın da infak kapsamında olacağını belirtmişlerdir. Bunların haricinde infak zorunlu olmadığı müddetçe yapılması ile sevâp, terki ile günah gerektirmeyen bir ibadettir. Allah Teâlâ Bakara sûresinde takvâ sahiplerinin özelliklerini sayarken infakı da onların özelliklerinden biri olarak saymıştır. Takvâ ile infak arasında

²⁹⁸ Hayat Rehberi Kur'an, III, 285.

²⁹⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Adil Mürşid, Müessesetu Risale, Beyrut 2001, VII/409; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, 300; Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahih-i Siret'ün-Nübüvve*, Mektebetu'l-İslamiyye, Umman 2001, I, 168.

³⁰⁰ Buhârî, Cenâiz, 59, Kitâbu Menâkıbi'l-Ensâr, 38; Müslim, Cenâiz, 65.

³⁰¹ Âl-i İmrân: 3/75.

³⁰² Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 413.

yakın bir ilişki vardır. “Müslümanın infâkı arttıkça takvâsı da artar” denmiştir. Gayba iman kalbin infâkı, namaz bedeninin infâkı, zekât ve sadaka ise malın infâkıdır.³⁰³ Kur’ân-ı Kerîm’de âyet-i kerîmelerde pek çok defa iman ile beraber zikredilmesi ile infâkın ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü infakta bulunan kişi maddi açıdan karşılıksız olarak malını başkasına vermektedir.³⁰⁴ Böyle bir duyarlılıkta Kur’ân’da yerini almış ve âyetlerde imandan hemen sonra zikredilerek Allah Teâlâ’nın buna ne kadar değer verdiği ortaya konmuştur. “(Onlar) gayba iman ederler; namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar”³⁰⁵ “Allah’a ve âhiret gününe iman edip de Allah’ın kendilerine verdiğiinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir.”³⁰⁶ “Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah’a ve âhiret gününe inanır; hayır yolunda harcadıklarını Allah’a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”³⁰⁷ “Allah’a ve resulüne iman edin; O’nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır.”³⁰⁸ Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de infak konusunda ölçüden bahsedip önemine vurgu yapmıştır. “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”³⁰⁹ “Yine o iyi kullar; harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.”³¹⁰ Onlar, infak edilmesi gereken yerlere ve gerektiği ölçüde mallarından harcamaktadırlar. Allah Teâlâ infâka teşvik etmiş ve kurtuluşun infakla mümkün olacağını “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunursa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”³¹¹ âyetinde bildirmiştir. Ayrıca infakta bulunmayıp, mal biriktiren ve cimrilik edenler içinde ahirette çetin bir azap olacağını ifade etmiştir.³¹² Allah Teâlâ

³⁰³ Sait Şimşek, 1/28-29.

³⁰⁴ Z. Şeyma Arslan, “Kur’ân-ı Kerîm’i Eğitim Açısından Yorumlamak: Hadîd Suresi Örneği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (13) 2004, 341.

³⁰⁵ Bakara: 2/3.

³⁰⁶ Nisâ: 4/39.

³⁰⁷ Tevbe: 9/99.

³⁰⁸ Hadîd: 57/7.

³⁰⁹ İsrâ: 17/29.

³¹⁰ Furkan: 25/67.

³¹¹ Teğâbün: 64/6.

³¹² Âl-i İmrân 3/14; Tevbe: 9/24, 34, 35, Fecr: 89/20; Hümeze: 104/2,3.

Kur’ân-ı Kerîm’de infâkın kime yapılacağını belirtmiş ve bunları sınıflandırmıştır.³¹³ İnfânın farz vacip ve mendup olduğu durumlar vardır. Bazı âyetlerde ki infâk kelimesi hükmü olan farz vacip veya mendup türlerinden hepsini kapsayabilmektedir.³¹⁴

وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلٌ أُولَٰئِكَ أَكْثَرُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتِلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾

*“Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vaad etmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.”*³¹⁵

Allah Teâlâ âyet-i kerîmede doğrudan birinci grubun ikinci gruptan üstün olduğunu ifade etmek yerine bunların eşit olmadığından haber vererek muhatabın dikkatini çekmiştir. Ardından üstün olan grubun diğer grubu ardında bırakmasının aralarındaki derece farklılığı açısından olduğunu belirtmiştir. Zira derece kelimesi de üstünlük manasını belirten bir ifadedir. Derece kelimesi arada fark oluşunu belirtmek için yükseklik anlamından istiâre yapılarak kullanılmıştır.³¹⁶

Âyet-i kerîmede faziletli/üstün olan taraf karine ile bilinmektedir. Önce zikredilmiş olmak tek başına üstün olan taraf olduğu sonucuna ulaştırmaz. Nitekim savaşa gidenler ve geride kalanlar ile ilgili âyette³¹⁷ önce özürsüz bir şekilde geride kalanlar zikredilmiştir.³¹⁸

Âyet Mekke fethi öncesi olduğu için o dönemde Müslümanlar müşriklerden güç, sayı ve zenginlik olarak daha zayıf ve zor bir durumdaydılar. Dolayısıyla bu dönemdeki

³¹³ Tevbe: 9/60; Zâriyât: 51/19; Meâric: 70/25.

³¹⁴ Detay için bkz. Ali Rıza Gül, “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 2004, 243.

³¹⁵ Hadîd: 57/10.

³¹⁶ İbn Âşûr, XXVII, 375.

³¹⁷ Nisâ: 4/95.

³¹⁸ İbn Âşûr, XXVII, 375.

infâk asla normal dönemdeki ile bir sayılmamaktadır.³¹⁹ Ayrıca âyet-i kerîmede konu infâk iken savaştan bahsedilmesi ise münasebetten dolayı anlatılması kabilindendir.³²⁰

İnfakta bulunanlar arasında derece farklılıkları olduğuna işaret edilmektedir. Fetihten önce yapılan infakın fetihten sonrakinden farklı olduğu bilinmesine rağmen burada Kelâmın Muktezâ'yı zâhirin³²¹ dışına çıkması sonucu âyet-i kerîmede ayrı bir belâği nükte olmuştur. Yani bu duruma itiraz eden, bu iki infâkın birbirinden farklı olduğunu kabul etmeyen kimse yokken Allah Teâlâ اَعْظَمُ ifadesi ile durumu pekiştirmiştir.³²²

İsm-i tafdîl' in aslında müşâreket yani ortaklık manası vardır. Ayette fetihten önce infakta bulunanların, fetihten sonra infakta bulunanlardan daha üst derecede olduğunun bildirilmesi aslında fetihten sonra infakta bulunanlarında derece, yükseklik sahibi olduğunun ancak bunun fetihten önce yapanların konumu kadar olmadığına işaret etmektedir. Zaten iki grubunda hâiz olmadığı bir sıfat üzerinden ism-i tafdîl sığası ile cümle kurulması mümkün değildir. Çünkü müşâreket yok ise, iki taraf kıyaslanabilecek konumda olmaz ve dolayısıyla herhangi üstünlük söz konusu olamaz.³²³

Âyet-i kerîmenin son kısmı da sahabenin değeri açısından önem arz etmektedir. Allah Teâlâ infâkın zamanına, şartına göre iki grup olarak bir karşılaştırma sunmuş olsa bile aralarında derece farklılığı olmasına rağmen hepsinin cennetlik olduğunu belirtmektedir.³²⁴

Allah Teâlâ'nın infâk konusunda karşılaştırma üslûbunu kullanması insanların bu konuyu daha iyi anlamasını sağlamaktadır. Ayrıca karşılaştırmaya konu olan iki grubunda iyi kimseler olması bazı şartların insanlar arasındaki dereceyi göstermek için vesile olduğuna da işaret etmektedir.

³¹⁹ İbn Âşûr, XXVII, 374.

³²⁰ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü 't-tenzîl ve esrârü 't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Beyrut 1997, V, 186.

³²¹ Detay için bkz. Süleyman Gür, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2017, 144-170.

³²² Âlûsî, XIV, 172.

³²³ İbn Âşûr, XXVII, 375.

³²⁴ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, XXIX, 453.

2.2.3. İnzâr

İnzâr, Mukâtil b. Süleyman'a göre Kur'ân-ı Kerîm'de üç farklı şekilde anlam kazanmaktadır.³²⁵ Bu kavram sakındırmak,³²⁶ haber,³²⁷ rasûller³²⁸ anlamında kullanılmıştır. İnzâr Kur'ân-ı Kerîm'in ilk emirlerinden birisidir. Allah Teâlâ Müddessir sûresinde *فَمُذَكِّرٌ* "Kalk ve uyar!"³²⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber de ilk dönemlerde davetini hep uyarı emri doğrultusunda yapmıştır.³³⁰ İlk dönemde bunun tercih edilmesinin Allah'ın peygamber gönderdiği dönemler genellikle toplumun tamamen bozulduğu dönemler olması, insanların bolluk içinde iken işlerin sonunu düşünmeden fazla rahat hareket etmeleri gibi çeşitli sebeplere dayanmaktadır.³³¹ *"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."*³³² âyetinde de hayırlı ümmet sıfatının verilmesinin sebebi iyiliğe teşvik ve kötülükten men yani uyarıdır. Peygamberlerin gönderilme amacı inzârdır. *"Doğrusu (ey peygamber), biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Yakıcı azaba mahkûm olanlardan sen sorumlu değilsin."*³³³ *"Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar."*³³⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için sadece uyarıcı lafzı³³⁵ geçerken hem uyarıcı hem müjdeleyici³³⁶ olarak ta pek çok âyette geçmektedir. *"Kur'ân'ın insanları sık sık korkutması ve tehdit etmesinde iki yönlü bir hareket tarzı düşünülebilir. Bunlardan birincisi İslami inancı kabul etmeyenlerin inkârlarını kırmak, batıl inatlarını tersine çevirerek İslam'a kazandırmak ve bu inkârcıların İslam'a dönebilmelerini kolaylaştırarak onları doğru yola sevk etmektir."*

³²⁵ Mukâtil b. Süleyman, 259-260.

³²⁶ Bakara: 2/6; Yûnus: 10/2; Yâ-Sîn: 36/6,10; Sâd: 38/87.

³²⁷ Tevbe: 9/122; Necm: 53/56.

³²⁸ Hûd: 11/12; Kâmer: 54/23,33,41; Mülk: 67/8-9.

³²⁹ Müddessir: 74/2.

³³⁰ Şuarâ: 26/214; Müslim, İman, 348, 351, 355.

³³¹ Turgay Gündüz, *Kur'an'da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1996, 127.

³³² Âl-i İmrân: 3/110.

³³³ Bakara: 2/119.

³³⁴ Sebe': 34/28.

³³⁵ Hûd: 11/2,25; Hicr: 15/89; Hac: 22/49; Furkan: 25/1,7,51; Şuarâ: 26/115; Kasas: 28/46; Ankebût: 29/50; Secde: 32/3; Sebe': 34/34,44,46; Fâtır: 35/23,37,42; Sâd: /70; Zuhurf: 43/23; Ahkaf: 46/9; Zâriyât: 51/50,51; Necm 53/56; Mülk: 67/8,9,17,26; Nuh: 71/2.

³³⁶ Bakara: 2/119,213; Nisâ: 4/165; Mâide: 5/19; En'âm: 6/48; A'râf: 7/184,188; İsrâ: 17/105; Kehf: 18/56; Furkan: 25/56; Rûm: 30/46; Ahzâb : 33/45; Sebe': 34/28; Fâtır 35/24; Fussilet: 41/4; Feth: 48/8.

İkincisi de İslamiyet'i kabul ederek bu doğrultuda hayatını sürdüren kimselerin hak davadan ayrılmamaları gerektiğini, tersi bir durumda üzerlerine büyük musibetlerin gelebileceğinden sıklıkla bahseder."³³⁷ İnzâr, genelde psikolojik olarak inanma potansiyeli yüksek olan veya esasen Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseleri için etkili olmaktadır.³³⁸ Önceden içselleştirilmiş, benimsenmiş bir inanca bağlı olarak yaşanan duyguların kökten bir davranış değişimine sebep olduğu malumdur. İnanç çerçevesinde yaşanan korku halleri, kişinin dinî durumunu ıslah etme ve geliştirme konusundaki çabasını ve arzusunu kuvvetlendirebilmektedir. Ancak buradan İslam'ın bir korku dini olduğu sonucunu varmak isabetli bir çıkarım değildir. Bu yöndeki görüşler, genellikle İslam'ın inceliklerini anlayamayanlar veya art niyet sahibi kimseler tarafından iddia edilmiştir.³³⁹

Özetle tekâmül ve eğitim için, tebşirin yeterli olduğunu ve cezalandırma ve tehdide gerek olmadığını düşünmek hatalıdır. Aynı şekilde temeli korku ve tehdit üzerine kurmak ve tebşir bölümünü unutmakta yanlıştır. Bu arada mutedil bir çizgi olması gerekmektedir. Çünkü korku ve uyarının fazla olması karamsarlık ve ümitsizliğe, müjdenin fazla olması ise fazla bir özgüven ve gaflete sebep olmaktadır.³⁴⁰

﴿أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (٥) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

*“Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır. İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”*³⁴¹

Allah Teâlâ önceki âyetlerde diğer semavi kitaplara iman ederek doğru yola ulaşanlar hakkında övgülerde bulununca “eşya zıttı ile kaimdir” çerçevesinde bu âyette de kitaplar ile kendilerine hidâyet bulamayanlardan bahsetmektedir. Onlar uyarı hakkında tefekkürde bulunmadıkları için uyarılmaları ve uyarılmamaları arasında bir farkta söz konusu değildir. Ayrıca iki cümle arasında Kemal-i Inkıta'³⁴² yani anlam itibariyle bu

³³⁷ Metin Korkmaz, *Kur'an-ı Kerim'de İnzâr ve Tebşîr Kelimelerinin Kullanımı ve Bunların İnsan Davranışlarına Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu-2022, 7.

³³⁸ En'âm 6/51; Fâtır 35/18; Zâriyât: 51/55.

³³⁹ Hayati Hökelekli, “İnzâr “, *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XIIIV, Ankara 2020, XXII, 359.

³⁴⁰ Morteza Soleimani, *Kur'an'da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzar*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 20019, 13

³⁴¹ Bakara: 2/5,6.

³⁴² Detay için bkz. Hasan Habanneke Meydani, I/589-590.

cümleler birbirine atf edilemediği için tam bir kopukluk vardır.³⁴³ Çünkü ilk kısımda hidâyete konu olanlardan bahsedilmekte iken sonradan gelen âyetle kâfirlerden bahsedilmektedir.³⁴⁴

Allah Teâlâ kâfirlerin inanmayacaklarını bildiği halde yine de uyarıcı olarak peygamber göndermesi artık onların lehine bir delil bırakmamak içindir.³⁴⁵ Bundan dolayı “senin için eşittir” yerine “onlar için eşittir” ifadesini kullandı. “*Onlara ha yalvarmışsınız ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır.*”³⁴⁶ âyetinde putlar içinde benzeri bir anlatım biçimi kullanılmıştır.³⁴⁷

Tâ-Hâ Sûresinde sihirbazların Firavun’a verdiği *فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ* “Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.”³⁴⁸ cevapta âyetteki ifadeler Bakara sûresindeki ifade ile benzerlik arz etmektedir. Çünkü iman eden sihirbazlar Firavun’un kendilerine bir ceza vermek ile inanışlarını, fikirlerini değiştirmeyeceklerini, Firavun ne yaparsa yapsın kendileri için eşit olacağını ve bu şuur üzere ölmeye hazır olduklarını ortaya koymuşlardır. Bu âyetle de kâfirlere uyarı yapılması veya yapılmaması bu iki durum eşit olup, onların iman etmesi konusunda bir şeyi değiştirmeyecek ve etkili de olmayacaktır.

Kafirlerin iman etmemiş olması o kitabın hidâyet rehberi olduğu gerçeğini değiştirmez mi? diye bir soru düşünersek; bu kitabın eksikliği değil onların inkarlarındaki taassupları yüzündendir.³⁴⁹ Âyet-i kerîmenin ilk kısmında uyarıp uyarmamanın eşit olduğunu bildirdikten sonra “asla iman etmezler” ifadesi ile cümle pekiştirilmiş³⁵⁰ ve kemâl-i ittisâl sağlanmıştır.

Allah Teâlâ’nın inzâr konusunda iki grubu tebliğe karşı tavırları açısından karşılaştırması insanlara bir şeyin doğruluğunun çoğunluğun ona uyması ve inatçı olması ile değil, özü ile alakalı olduğunu öğretmektedir.

³⁴³ Süleyman Gür, 185: Y. Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat*, Cantaş Yay., İstanbul 2020, 83.

³⁴⁴ İbn Âşûr, I/247.

³⁴⁵ Nisâ: 4/165.

³⁴⁶ A’râf: 7/193.

³⁴⁷ Ebüssuûd, I/36.

³⁴⁸ Tâ-Hâ: /72.

³⁴⁹ Âlûsî, I/128.

³⁵⁰ Celalettin Divlekci, *Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur’ân’ın Üslûp AnÂl-izi (Fâtîha sûresi örnekleme)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2009, 244.

2.2.4. Tövbe

Tövbe kul için kullanıldığında yapılan hatanın, işlenen günahın ve kusurun affı için pişman bir şekilde Allah'a yönelmek onun affetmesini, bağışlamasını dilemek ve onun rızasını kazanmak manalarına gelir. Allah için kullanıldığı zaman ise samimi bir şekilde tövbe eden kulun tövbesini bağışlaması anlamına gelir. Esmâ-ül Hüsnâ'dan olan Tevvâb ismi de bu manadadır.³⁵¹ Tövbe fiili Allah için (tövbeyi kabul etti, edecek)³⁵² manasında olduğunda عَلَى harfî ile kul için (tövbe etti, edecek)³⁵³ manasında kullanıldığında إِلَى harfî ile kullanılır.

Allah Teâlâ'nın tövbe kapısı ile Müslümanlara verdiği bu fırsatları değerlendirememek yalnızca gûnahta ısrar edenlere yaraşacak bir durum olmalıdır. Bu kurtuluş kapısından uzak durmak akıllı bir mümin için büyük bir eksiktir.³⁵⁴ Nitekim Allah *"Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"*³⁵⁵ *"Kullarım arasında, 'Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün' diyen bir kesim de şüphesiz vardı."*³⁵⁶ *"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: 'Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.'"*³⁵⁷ âyetlerinde tövbe etmenin gerekli olduğunu, affedip bağışlayanın da ancak ve ancak kendisi olduğunu haber vermektedir. Başka âyetlerde bu konuda dualar öğretmektedir.³⁵⁸ Allah Teâlâ insanları iyilik veya kötülüğe fitrat olarak meyledebilecek şekilde ve özellikte yaratmıştır.³⁵⁹ İnsan günah işleme potansiyeli olması ile melekten, gûnahtan sonra tevbe edebildiği içinde şeytandan ayrılmaktadır.³⁶⁰ Sevgili Peygamberimiz de: *"Âdem oğlunun hepsi hata edicidir, hata edenlerin en hayırlısı ise*

³⁵¹ Cihad Tunç, "Tövbe Hakkında Bazı Meseleler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1-2), 1981, 394.

³⁵² Nisâ: 4/17,26,27; Mâide: 5/39; Tevbe: 9/15,27,102,118; Ahzâb : 33/24.

³⁵³ Bakara: 2/54; Mâide: 5/74; Hûd: 11/3,52,61,90; Nûr: 24/31; Furkan: 25/71; Tahrîm: 66/8.

³⁵⁴ Cihad Tunç, 392.

³⁵⁵ Nûr: 24/31.

³⁵⁶ Mû'minûn: 23/109.

³⁵⁷ Tahrîm: 66/8.

³⁵⁸ Bakara: 2/286; Âli İmrân: 3/147; İbrahim: 14/41; Haşr: 59/10.

³⁵⁹ Beled: 90/10; Şems: 91/8.

³⁶⁰ Sare Emanet, *Din eğitimi açısından Kur'ân'da tövbe-istiğfarın süreç ve yapıları*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, 31.

tövbe edenlerdir.”³⁶¹ “Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah günah işleyen ve günahlarından tövbe ve istiğfar eden bir topluluk yaratır da onları bağışlardı.”³⁶² buyurarak hata etmenin, günah işlemenin doğal bir durum olduğunu ancak bu hatadan sıyrılıp, Allah Teâlâ’dan bağışlanma dilemenin gerekliliğini ve önemini ifade etmiştir. Ancak günah işleyen insanı kuşatan ümitsizlik duygusundan hemen kurtulması gerekmektedir. Nitekim Allah Teâlâ “Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”³⁶³, “De ki (Allah şöyle buyuruyor): “Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”³⁶⁴ buyurarak kendi rahmetinden ümidin kesilmesinin ne kadar tehlikeli olduğunu belirtmiştir. Çünkü Allah Teâlâ şirk dışında tüm günahları affedeceğini³⁶⁵ açık şekilde beyan etmiştir.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَٰئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِنِّ وَلَا الَّذِينَ يَمْوُتُونَ وَهُمْ كَفَارٌ أُولَٰئِكَ أَغْتَنَّا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾

“Allah’ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder, Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”³⁶⁶ “Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında “Ben şimdi tövbe ettim” diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.”³⁶⁷

Allah Teâlâ tevbeleri çokça kabul eden olduğunu bildirdikten sonra bunun ardından tevbenin kabul şartlarını beyan etmiştir. Allah Teâlâ hakiki anlamda günah terk edilirse tevbeyi kabul edeceğini bildirmiştir. Âyet-i kerîmede su’ kelimesinin çoğul olarak gelmesi kişinin bu günahı bir defa değil pek çok kere tekrar ettiğine işaret etmektedir.

³⁶¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhya’it-Küttübi’l Arabiyyeti, Kâhire 1953, Zühd, 30; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-sahih*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dar’u-l Ğarb’il İslamiyyi, Beyrut 1998, Kıyamet, 49.

³⁶² Müslim, Tevbe, 9.

³⁶³ Yusuf: 12/87.

³⁶⁴ Zümer: 39/53.

³⁶⁵ Nisâ: 48,116.

³⁶⁶ Nisâ: 4/17.

³⁶⁷ Nisâ: 4/18.

Kötülükler işleyenlerden kafirler kastedilmiştir.³⁶⁸ Âyet-i kerîmedeki “cehalet” kaydı ile neyin kastedildiği hakkında çeşitli görüşler vardır:

1- Günah bizatihi cehalete sevk ettiği için kasten veya hataen işlenen tüm günahlar buraya dahil olmaktadır.

2- Cehalet işlenen günahın sonucunu bilmemek olarak yorumlanmıştır.

3- İşlenen fiilin günah olduğunu bilmeden veya yanlış bir yorumla onu günah olmaktan çıkararak işlenmesi de bir cehalettir. Ancak bu görüş tenkit edilmiştir. Çünkü günah olduğu bilinmeyen bir amel için tövbe etmek gerekmez.³⁶⁹

Allah Teâlâ ya karşı olarak işlenen tüm günahlar olduğu yorumu tercih edilmiştir. Dolayısıyla kâfir ve asi mümin gûnahta kalmaya devam etmeleri açısından tevbeleri makbul değildir.³⁷⁰ Çünkü Allah Teâlâ tevbenin kabulünü ısrara, inada değil, günahın akıbetini düşünmeden hata ederek işlenmesi şartına bağlamıştır.³⁷¹

Allah Teâlâ tövbe konusunda çok bağışlayıcı olduğunu bildirmiş ve kullarını tövbeye teşvik etmiştir. Ancak bununla beraber hangi tövbenin makbul olduğunu da karşılaştırma üslûbu ile anlatarak insanları tövbe konusunda eğitmiştir.

2.3. EĞİTİM AÇISINDAN İKİ KAVRAM ÇERÇEVESİNDE KARŞILAŞTIRMALAR

Kur’ân-ı Kerîm’de karşılaştırma ile iki taraftan birisinin diğerine göre bir konuda eksik, fazla veya benzer yönlerine değinilerek bunun üzerine düşünülmesi istenmiştir. Zira bu iki taraf takvâ ve fîsk gibi bazen birbiriyle taban tabana zıt olabilirken bazen de sahabelerin savaştan önce infak edenlerin daha üstün mertebede olacağı belirtilse bile devamında hepsinin cennetlik olduğu bildirilerek sadece o konu üzerinde farklılaşan yani aslında birbirine çok benzeyen iki grup olabilmektedir.

³⁶⁸ Âlûsî, II/447-448.

³⁶⁹ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l Kur'ân ve Beyânuhu*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1994, II, 184.

³⁷⁰ İbn Âşûr, IV, 278-281.

³⁷¹ Râzî, X, 677.

2.3.1. Takvâ- Fısk

Sözlükte “sakınmak, korumak, korunmak, itaat etmek, dindar olmak, saygı göstermek, korkmak, çekinmek, nefsi korktuğu şeylerden korumaya almak”³⁷² anlamlarına gelen takvâ kelimesi vikâye mastarından türemiştir.

Kelime dini ıstılahta ise; “nefsi günaha sokacak şeylerden korumak”³⁷³ olarak tarif edilmektedir. Takvâ bireyin kendisi ile bir şey arasına koruyucu engel koymasidir. Örneğin “Savaşçı kalkanı ile kılıç darbesinden korunduğu zaman” “اتقى الفارس السيف”³⁷⁴ denir. Allah Teâlâ’nın “Kıyamet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?” âyeti kendilerine ulaşacak şeyin şiddeti hakkında ve kıyamet günü azaptan korumaya en layık olan şeyin ise yüzleri olduğu hakkında uyarıdır.³⁷⁵ Takvâ kelimesi ve ondan türeyen kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de takvâ kelimesi ve ism-i fâil, ism-i tafdîl gibi diğer türevleri ve fiil şekilleri Kur’ân-ı Kerîm’de 285 yerde geçmektedir.³⁷⁶

Mukatil b. Süleyman ise “Eşbah ve Nezair” adlı eserinde takvânın Kur’ân-ı Kerîmde 5 farklı anlamını tespit etmiştir.³⁷⁷ Bunlarda korkmak,³⁷⁸ ibadet etmek,³⁷⁹ isyan etmemek,³⁸⁰ tevhid,³⁸¹ ihlas³⁸² anlamlarıdır.

Takvâ kelimesine siyâk-sibâkına göre farklı manalar verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîmde ise üç manada kullanılmıştır. Birincisi Kur’ân-ı Kerîm’de. “Yalnız benden korkun.”³⁸³ âyetinde olduğu gibi korku ve kaygı manasında kullanılmıştır. İkincisi Kur’ân’da itaat ve ibadet manasında kullanılmıştır. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı

³⁷² Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luğa*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru’l- Fikr, Beyrut 1979, VI, 131; İbn Manzûr, XV/401; Tehânevî, I, 501; Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 2010, XXXIX, 484-486.

³⁷³ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, Mektebetü’t-Tevfikîyye, Kahire 2015, 546.

³⁷⁴ Muhammed İtris, *Mu’cemu-et Ta’birâtu’l Kur’âniyye*, Dâru’s-Sekâfiyyeti li-n Neşr, Kâhire 1998, 323.

³⁷⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, 546.

³⁷⁶ Uludağ, “Takvâ”, XXXIX, 484.

³⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, 211-213.

³⁷⁸ Nisâ: 4/1; Hac: 22/1; Ankebût: 29/16.

³⁷⁹ Nahl: 16/2, 52; Mü’minûn: 23/23,52; Şuarâ: 26/11.

³⁸⁰ Bakara: 2/189.

³⁸¹ Nisâ: 4/131; Hucurât: 49/3.

³⁸² Hac: 22/32.

³⁸³ Bakara: 2/41.

olun”³⁸⁴ Mücâhit bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: Allah’a hakiki saygı, ona itaat edilip isyan edilmemesi, zikredilip unutulmaması, şükredilip nankörlük edilmemesidir. Ayrıca takvâ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de kalbi günahlardan sakındırmak manasında da geçmiştir. Takvâda hakiki olan diğer iki mana değil, bu manadır. Allah Teâlâ’nın şu âyeti buna delildir: “Allah’a ve resulüne itaat eden, Allah’a itaatsizlikten korkan, O’na saygısızlıktan korunmuşlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!”³⁸⁵ Takvânın, korku ve itaatten sonra zikredilmesi takvânın hakiki manasında itaat ve korkunun olmadığını bildirmek içindir.³⁸⁶

Bunların dışında takvâ Kur’ân-ı Kerîmde üç farklı alan içinde kullanılmıştır. Bunlar, şirkten sakınmak, bidatten uzak durmak ve fer’î günahlardan sakınmaktır. Allah Teâlâ bir âyette bunları şu âyette zikretmiştir:

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, iyi ve güzel davrananları sever.”³⁸⁷

Birinci takvâ ifadesi şirkten sakınmak manasındadır. İkinci takvâ bidatten sakınmak manasındadır. Üçüncü takvâ fer’î günahlardan sakınmaktır. Bunu da ardından itaat ve istikâmet manasına gelen ihsan lafzı ile ikrar etmiştir.³⁸⁸

Sahabenin takvâ tasvirleri de bizim için önem arz etmektedir. Hz. Ömer takvâyı sorduğunda Übeyy b. Ka’b’ın takvâ ile yaşamayı dikenli bir yolda yürümeye ve her an dikkat içerisinde olmaya benzeterek anlatımı da takvâyı tam olarak tanımlamaktadır.³⁸⁹ Yine sahabeden Abdullah b. Ömer’in takvâ tarifi ise olaya başka bir açıdan yaklaşmayı sağlamaktadır. Abdullah takvâyı insanın kendisini bir başkasından daha hayırlı

³⁸⁴ Âl-i İmrân: 3/102.

³⁸⁵ Nûr: 24/52.

³⁸⁶ Fîrûzâbâdî, V, 257-258.

³⁸⁷ Mâide: 5/93.

³⁸⁸ Fîrûzâbâdî, V, 257-258.

³⁸⁹ İbn Kesir, I, 140.

görmemesi olarak izah etmektedir.³⁹⁰ Bu izah tahlil edilince Abdullah b. Ömer'in aslında bize takvânın sonucundan bahsetmektedir. Muttaki'nin özelliklerinden birisi de kendini başkasından daha hayırlı konumlandırmamaktır.

Aslında özetle takvâ, birinden vereceği ceza nedeniyle çekinmek değil, sevdiğin, saygı duyduğun biri ile yarın karşılaştığında ona mahcup olamamak için çaba göstermektir. Bundan dolayı kişi kendisi ile onu mahcup edecek fiiller arasına bir perde çeker. Bu perdeye de takvâ denir.

Takvâ kelimesine karşıt olarak Kur'ân-ı Kerîmde fücür³⁹¹ kelimesi geçmiştir. Ancak araştırma Medenî sûreler çerçevesinde ilerlediğinden dolayı bu kısımda takvâ kelimesine mukâbil olan fîsk kelimesi kullanılmıştır. İsfahani de Kehf sûresinde geçen “fîsk”³⁹² kavramını böyle değerlendirmiş ve “*Rabbin emrinden çıkmamak için çabalamak takvâ, çıkmak ise fîsktir. Aslî kâfir için fâsık denilirse o da aklın ve fıtratın kabul ettiği hükümleri ihlal ettiği içindir*”³⁹³ demiştir.

Fîsk sözlükte “taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşmak” anlamına gelen ve İslam öncesi dönemde daha çok bitki ve hayvanlar hakkında kullanıldığı bilinmektedir. İslam öncesi dönemde kelimenin böyle anlamları olduğunu söylenmesine rağmen bu kelime hiçbir cahiliye şiirinde geçmemiştir. Bir kelimenin Arap kelimasında yer almasına rağmen şiirlerde hiç geçmemiş olması ilginçtir.³⁹⁴

Dini ıstılahta ise gerek az günah ile gerek çok günah ile olsun Rabbinin emrinde çıkma işine fîsk denir. Ancak fâsık isimlendirmesi genellikle Rabbinin emirlerini yerine getirmeyi kabul eden, sonra ise tüm hükümleri veyahut bir kısmını ihlal eden kişiye denmiştir. Asli kâfir için fâsık denilirse, o da aklın ve fıtratın kabul ettiği hükümleri ihlal ettiği içindir.³⁹⁵ Kâfir ve âsi Müslüman ikisi de fîsk kavramının kapsamına girer. Küçük gûnahta ısrar eden veya büyük günah işleyen mümine de fâsık denir.³⁹⁶

³⁹⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî , *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Abdurrezzak Mehdi, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye , Beyrut 1999, I, 82.

³⁹¹ Şems: 91/8.

³⁹² Kehf: 18/50.

³⁹³ İsfahânî, *Müfredât*, 382.

³⁹⁴ İbn Fâris, IV, 502; İsfahânî, *Müfredât*, 382; İbn Manzûr, X/308; Ali Şafak, “Fîsk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 1996, XIII, 37-38.

³⁹⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 382.

³⁹⁶ Tehânevî, II, 1273.

Mukatil b. Süleyman ise “*Eşbah ne Nezair*” adlı eserinde fışkın Kur’ân-ı Kerîmde 3 farklı anlamını tespit etmiştir.³⁹⁷ Hz. Peygamber’i ve getirdiğine inkâr manasındaki isyan,³⁹⁸ Tevhide isyan yani şirk manasında,³⁹⁹ şirk ve küfr dışındaki isyan⁴⁰⁰ Hz. Musa’nın kavmine emrettiği halde Şam’daki Eriha’ya girmeyi terk etmeleri dolayısıyla fışk ifadesi kullanılmıştır. Tâlut’un askerlerinin isyanı da bu manadadır.⁴⁰¹ Yani bunlar şirk manasında olmayıp, itaatsizlik demektir.

Takvâ ve Fışk kavramlarının semantik analizlerinden sonra, bu iki kavramın Kur’ân-ı Kerîm’de karşılaştırıldığı âyetleri inceleyelim.

*“Binasını Allah’a saygı ve onun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine Kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez.”*⁴⁰²

Âyet-i kerîmede kıraat farklılıklarından dolayı iki mana muhtemeldir. Birincisi “*Binasını Allah’a saygı ve onun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine Kuran mı daha hayırlıdır ...*”

İkincisi “Allah’a saygı ve onun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kurulan bina mı daha hayırlıdır...” âyet iki şeyin birbirine denkliğini içermektedir. Bu iki şey ya iki bânıdır ya da iki binadır.⁴⁰³ Biz birinci manayı tercih ederek bu mana üzerinden devam ediyoruz. Zaten bizim kıraatimizde bu mana üzeredir.

Allah Teâlâ mescidini takvâ ve rızası üzere kuranları sağlam ve güçlü bir zeminde bina inşa edenlere benzetmiştir. İslam’a zarar vermek, nifak çıkarmak için mescit inşa edenlerin yapısını da zemini çökmek ve yıkılmak üzere kurulan bir temele benzetmektedir. Bu iki misalden amaç bunların bir olmadığını ortaya koymaktır. Bunlardan birincisinin amacı, gayesi i’ mâr ve ihyâ iken diğerinin hedefi yıkımdır. Ayrıca bu âyetten takvâ niyeti ve Allah’ın rızasını gözeterek başlanılan her işin kalıcı olacağına

³⁹⁷ Mukâtîl b. Süleymân, 255,256.

³⁹⁸ Tevbe: 9/67,80; Aynı şekilde Bakara, Tevbe, Mâide ve Münâfikûn surelerindeki Yahudi ve münâfıklar hakkındaki âyetler bu minvaldedir.

³⁹⁹ Secde: 32/18, 20.

⁴⁰⁰ Mâide: 5/25;26.

⁴⁰¹ Bakara: 2/249.

⁴⁰² Tevbe: 9/109.

⁴⁰³ İbn Atıyye, III, 84.

işaret vardır. Nitekim Kehf sûresinde de bu minvalde “kalıcı olan sâlih davranışlar”⁴⁰⁴ buyrulmaktadır.⁴⁰⁵

Ebüs-suûd efendi ise bu iki grubun arasındaki farkı ortaya koyan bir tefsir yapmıştır. Bu iki grup birbiri ile kıyaslanamayacak kadar uzak oldukları için Allah Teâlâ geriye dönen bir zamir kullanmadı ve şöyle demedi “Bu mu daha hayırlıdır yoksa bu mu daha hayırlıdır” ancak şöyle buyurdu: “Bu mu daha hayırlıdır yoksa bu mu”⁴⁰⁶

Mâverdî buradaki mecazi ifadeleri şöyle yorumlamıştır: Birincisi vadi kenarına yapılan binanın yıkılışı ile onların Allah rızasını gözetmeyerek yaptığı binanın yıkılışını benzeşmesidir. İkincisi onların o mescidi yapmaktaki gayelerinin fesadın ortaya çıkması gibi gizli kalmamasının vadi kenarına yapılan binanın yıkılması gibi aleni bir şeydir.⁴⁰⁷

Zemahşerî ise, uçurumun kenarı ifadesinin takvânın karşıtı olarak batıldan mecaz olduğunu söylemiştir. Âyet ile ilgili değerlendirmelerinin sonunda “*Edebi açıdan bu âyet kadar etkilisini; bâtılın hakikatini ve iç yüzünü, bu âyetten daha iyi anlatan bir söz bulamazsın.*”⁴⁰⁸ demiştir.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de insanları hidayete yönlendirmek ve hatalı işlerden alıkoymak istemiştir. Bunun için farklı üslûblar kullanmıştır. Takva ve fîsk kavramlarını karşılıklı olarak anlatması, iki kavramında önemine işaret etmektedir. Zira takva hakiki iman için bir basamak iken, fîsk ise inkâra sürükleyen bir tehlikedir. Allah Teâlâ’nın iki kavramı karşılaştırma üslûbu ile anlatması insana/insanlığa iyi ile kötüyü ayırt etme kabiliyeti kazandırmaktadır.

2.3.2. Mücâhid- Kâid

Sözlükte “güç ve gayret sarfetmek, meşakkate katlanmak, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” mânasındaki cehd kökünden türeyen cihad, dini ıstılahta ise “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam’ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı

⁴⁰⁴ Kehf: 18/46.

⁴⁰⁵ Muhammed İtris, 270.

⁴⁰⁶ Ebü’s-suûd Efendi, IV/103.

⁴⁰⁷ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut t.s., II, 404.

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 312.

mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok Müslüman olmayan düşmanla savaşmak, Allah yolunda uğraşmak manalarına geldiği gibi, insanın gerek fiili gerek sözlü olarak elinden geleni yapması da demektir. Tasavvufta ise kötülüğü emreden nefis olan nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.⁴⁰⁹

Mukatil b. Süleyman Kur’ân-ı Kerîm’de cihadın 3 farklı anlamda kullanıldığını tespit etmiştir.⁴¹⁰ Cihad Kur’ân-ı Kerîm’de, mücadele etmek ve çaba göstermek,⁴¹¹ silah, savaş aleti ile savaşmak⁴¹² ve amel etmek⁴¹³ anlamlarında kullanılmıştır.

Cihad düşmana karşı gelmek içi harcanan yoğun çaba olarak ta tarif edilmektedir. Üç çeşit cihat vardır: Görünen düşmanla cihat, şeytanla cihat, nefis ile cihattır.⁴¹⁴

Allah Teâlâ’nın şu âyetlerinden üç cihatta anlaşılır.

﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ﴾

“Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.”⁴¹⁵

﴿وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

“Mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin.”⁴¹⁶

﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

“İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler.”⁴¹⁷

Kâid kelimesi sözlükte kıyamın zıttı olan oturmak manasına gelse de içinde çeşitli anlamlar barındırmıştır. Fîrûzâbâdî bunlardan bazılarını kitabında zikretmiştir. “Kalinacak yer, oturulacak yer, (tehallûf) geride kalmak, beklemek, arkada kalmak, bir şeyin temeli, yolu gözetlemek, anlamlarına gelmiştir.”⁴¹⁸

⁴⁰⁹ İbn Fâris, I, 486; İbn Manzûr, III, 133-135; Tehânevî, I, 598; Ahmet Özel, “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 1993, VII, 531-534.

⁴¹⁰ Mukâtîl b. Süleymân, 143-144.

⁴¹¹ Furkan: 25/52; Tevbe: 9/73; Tahrîm: 66/9.

⁴¹² Nisâ: 4/95; Tevbe 9/73; Tahrîm: 66/9.

⁴¹³ Ankebût: 29/6, 69; Hacc: 22/78.

⁴¹⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 108.

⁴¹⁵ Hacc: 22/78.

⁴¹⁶ Tevbe: 9/41.

⁴¹⁷ Enfâl: 8/72.

⁴¹⁸ Fîrûzâbâdî, IV, 285-286.

Araplar حَلَبْتُ قَاعِدًا وَشَرَبْتُ قَائِمًا “sütü oturarak sağdın ayakta içtin” derler. Burada “kâid” kelimesinin kullanılması koyun sağanın oturmak zorunda olduğu içindir. Araplar bu ifadeyi söylerken karşı tarafa “develerin elinden gitti, fakirleştin ve koyun sağmaya başladın” manasını kastetmişleridir. Bundan asıl maksatları ise muhatabının fakirleştiğini, durumunun kötüye gittiğini belirtmektir. Araplara göre koyun zayıf ve fakir kimselerin malı, deve ise şerefliğin güçlülerin malıdır. Savaştan geri duran kişi içinde kâid denir.⁴¹⁹ Tembel, üşengeç, yan gelip yatan kişi içinde bu kelime kullanılır.⁴²⁰

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (٩٥)

“Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vaad etmiştir, ama mücâhidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır.”⁴²¹

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede cihattan geri duranın ne dine yardım konusunda ne de mükâfat konusunda mücâhid ile bir olamayacağını bildirmiştir. Allah Teâlâ “eşit değildir” ifadesi ile onlara ta’riz yaparak içinde bulundukları durumun hoş olmadığına işaret etmiştir. Bununla beraber buradan kast edilenin kendileri olduğunu düşünmesinler diye “özür sahibi olanlar dışında” kaydı ile özür sahiplerini istisna etmiştir. Yoksa onlarda bu âyetin kapsamına girdiklerini düşünüp Müslümanlar ile beraber savaşa çıkmayı isteyeceklerdi. Nitekim âma bir sahâbi olan Ümmü Mektûm âyet-i kerîmeyi o yönde anlamıştır. Zeyd b. Sâbit, bu kayıtla ilgili olarak şu önemli açıklamayı yapmıştır: *“Resûlullah cihad edenlerle oturanların eşit olmadıklarını bildiren âyeti bana yazdırırken gözleri görmeyen Abdullah İbn Ümmü Mektûm çıkageldi ve “Ey Allah’ın resulü! Yemin ederim ki, eğer görseydim ben de cihada katılırdım” dedi. “Bunun üzerine Resûlullah’ın dizi benim dizimin üzerinde iken vahiy gelmeye başladı, bacağıma öylesine bir ağırlık çöktü ki uyluk kemiğim kırılacak sandım. Sonra Resûlullah’ın üzerinden bu hal giderildi ve “özür sahibi olmaksızın” kaydı nâzil oldu.”⁴²²* Başka bir yoruma göre ise “özür sahibi

⁴¹⁹ İbn Manzûr, III, 357.

⁴²⁰ İsfahânî, Müfredât, 409.

⁴²¹ Nisâ: 4/95.

⁴²² Buhârî, Cihad, 31.

olanlar dışında” kaydı olamasaydı, ta’rizin kendilerine de yapıldığını düşünüp kırılacaklar ve bu onlara ağır gelecekti. Allah Teâlâ o Müslümanların özürleri olmasa savaşa çıkacaklarını bildiği için onları mazur kabul etmiştir.⁴²³ Bu olay Bedir savaşında olduğu için Ümmü Mektûm bu soruyu sormak durumunda kalmıştır. Zira savaş konusunda mâzur olanlar hakkındaki “*Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resulünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır*”⁴²⁴ âyet-i kerîme daha sonra nâzil olmuştur. Allah Teâlâ âyet-i kerîmede “ğayr” ifadesi ile istisna kaydı getirmemiş olsaydı da âyet-i kerîmenin siyakından yine özür sahibi olanların sorumlu tutulmayacağı anlaşılırdı. Ancak burada istisna getirmesi karine yerine açıkça vurgu yapmak içindir. Burada şöyle bir takdiri soru düşünülebilir “âyet istisna kaydı olmadan da aynı anlama geliyorsa, istisna ile âyetin belâgatı -olumsuz- etkilenmiş midir?” bu sorunun cevabı “hayır” dır. Çünkü burada muktezayı hal korunarak kelamın farklı muhatablar içinde açık olması tercih edilerek ifade edilmiştir. Ümmi Mektum iki grubun eşit olmaması nefyinden maksadı anlamış ve âyetteki ta’rizin kendini ve kendi gibi olanları kapsadığını zannetmiştir. Âyet-i kerîme de istisna gelerek açık şekilde beyan etmiştir. Aslında ta’riz ile gerekli yerdeki açıklamanın ikisi de belâgata konudur. Dolayısıyla bu iki hal belâgatçılar nezdinde aynı şeydir. Nitekim îcâz belâgat olduğu gibi ıtnâbta belâgattır. Âyette bu üslûbun tercih edilmesi muhatap olan kitlenin çeşitliliği de göz önünde bulundurulunca âyeti daha sarîh bir şekilde anlaşılır kılmıştır.⁴²⁵ Âyetteki “malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte” ifadesi cihat edenleri övmek ve yüce mertebeyi neden dolayı hak ettiklerine işaret etmek içindir. Ayrıca savaştan geri duranlar ifadesinin önce gelmesi ile kusurun, hatanın onlardan kaynaklandığı, savaşanlardan kaynaklanmadığını haber verme,⁴²⁶ iki grup arasındaki farkın büyüklüğünü hatırlatma ve cihattan geri kalanı harekete geçirmek hedeflenmiştir. “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*”⁴²⁷ âyeti de aynı minvaldedir. Burada da cahili gayretlendirmek, onu öğrenmeye sevk etmek içindir.⁴²⁸

⁴²³ İbn Âşûr, V, 170.

⁴²⁴ Feth: 48/17.

⁴²⁵ İbn Âşûr, V, 170.

⁴²⁶ Ebüssuûd, II, 220.

⁴²⁷ Zümer: 39/9.

⁴²⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 554.

Derece kelimesinin bu âyetin son kısmında tekil olarak gelmesi müfret manasında olduğu için değildir. Bu kelime cins-i mânevi olduğu için aslında tekili yoktur. Bundan dolayı bir sonraki âyette çoğul sigasıyla getirilerek tekid edilmiştir. Çünkü çoğul sigası tekil sigasından daha kuvvetlidir.⁴²⁹ Derece lafzı ile kastedilen mana ise, “*erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur.*”⁴³⁰ âyetindeki gibi manevi bir derecedir. Buradaki kasıt fazilet ve sevap bakımından üstünlüktür.⁴³¹ Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ üç grubu karşılaştırmış ve savaşa özürsüz yere gitmeyenleri bir kenara bırakarak, özrü dolayısıyla savaşa katılamayanların, savaşa özürsüz gelmeyenlerden üstün olduğunu, savaşanların ise savaşa özürsüz gelmeyenlerden pek çok derece ile üstün olduğunu ifade etmiştir.⁴³²

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿٤٤﴾

إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

“Allah’a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir.”⁴³³

“Senden izin isteyenler sadece, Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.”⁴³⁴

Âyet-i kerîmede zikredilen izin istemek iki zıt durum içinde söz konusu olabilir. Bir şeyi için izin istemek mümkün olduğu gibi, bir şeyi yapmamak için izin istemekte mümkündür. Her ne kadar bu iki durumda muhtemel olsa bile, çoğunlukla izin istemek arzu edilen bir işi yapmak içindir. Savaşa gitmek müminlerin şânından olduğu ve cihadı terk etmek için izin alma müminlere uygun olmayacağı için âyette ki anlam müminlerin izin istemesidir. Savaştan izin istemeleri mümkün olmadığı için mana şöyle olmalıdır: “onlar izin istemeksizin Allah yolunda cihad ederler.” Bu pek çok müfessirin üzerinde durmadığı bir belâgat nüktesidir.⁴³⁵

⁴²⁹ İbn Âşur, V, 172.

⁴³⁰ Bakara: 2/228.

⁴³¹ İbn Âşur, V, 171.

⁴³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 554.

⁴³³ Tevbe: 9/44.

⁴³⁴ Tevbe: 9/45.

⁴³⁵ İbn Âşur, X, 211-212.

İkinci âyetteki “innemâ” kasr ifade etmektedir. Kasr iki şeyin içeriğinin birini sübutu diğerinin zıttı oluşunu ifade eder. Innemâ burada tekid etmek için gelmiş olup, innemâ daki mana önceki âyet olmasa bile anlaşılabilirken âyetin gelmesi itnâb içindir. Allah Teâlâ burada müminleri övmek için itnâb sanatını kullanmıştır. Övmek itnâbın maksatlarındanıdır.⁴³⁶

“Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resulüne inanmayanlar da (Münâfıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir.”⁴³⁷

“Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.”⁴³⁸

“Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, “Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum” diye cevap verdiği zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden göz yaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur.”⁴³⁹

“Sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi, artık doğruyu bilemezler.”⁴⁴⁰

Bunlar siyaktan da anlaşılacağı üzere özrü olmaksızın savaşa çıkmamak için isyan bayrağını çeken bedevilerdir. “Kuud” ifadesinden kasıt savaşa çıkmamaktır. Çünkü “mazeret ileri sürenler” âyetinin mukabilinde gelmiş olması ile bu mana anlaşılmıştır. “Allah ve resulüne inanmayanlar da (münâfıklar) oturup kaldılar.” ifadesi “mazeret ileri sürenler” ifadesine atıftır. Bu Müslümanların içinde bulunan bedeviler dışında münâfık bir gruptur.⁴⁴¹ Eğer hepsi kâfir olsalardı, “yalanladılar” ifadesi sadece geride kalanlar için kullanılmazdı. Katâde’nin dediği gibi hepsi kâfirde olabilir.⁴⁴² Âyetten kastın onlar önceden ortaya koydukları imanlarını, yardım vaatlerini yalanladılar ve savaşa çıkmadılar manası olması da muhtemeldir. Çünkü onların savaşa çıkmaması beklenen bir durum

⁴³⁶ İbn Âşûr, X, 212.

⁴³⁷ Tevbe: 9/90.

⁴³⁸ Tevbe: 9/91.

⁴³⁹ Tevbe: 9/92.

⁴⁴⁰ Tevbe: 9/93.

⁴⁴¹ İbn Âşûr, X, 293.

⁴⁴² Ebû Hayyân, V, 481.

değildi. Mazeret bildirip savaşa çıkmayacakları Hz. Peygamber zaten biliyordu. Ancak bu kişiler ordudan sayılan kişilerdi.⁴⁴³

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de inananları çeşitli vesileler ile sınamıştır. Bu imtihanlar neticesinde başarılı olanlar ve olmayanlar ortaya çıkmıştır. İslam dininin en temel emirlerinden olan cihad ise bu imtihanların en önemlilerindendir. Bu konuda Allah Teâlâ yolunda savaşan mücâhidlerden bahsederken cihaddan geri duran kâidlerden de bahsederek iki grubu karşılaştırmıştır. Nitekim bu karşılaştırma neticesinde savaşanların savaştan geri duranlardan daha üstün olduğunu belirterek muhatapların bu konuda dikkatini çekmiştir. Günümüzde de âyete muhatap olanlar için iyilik yolunda çabanın insanlığı ulaştıracağı ileri teknolojilere, oturup kalmanın veya erteleme yahut önemsememenin geri kalmışlığa sebep olacağını öğreterek karşılaştırma ile onlara doğru seçimin nasıl olacağını göstermiştir.

2.3.3. Salâh- Fesad

Sözlükte “ iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak; doğruluk, dürüstlük, aklın ve şeriatin kabul ettiği istikamet üzere olmak” anlamlarındaki salâh (sulûh) kökünden türeyen kelimenin ismi fâili sâlih kelimesi “faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış; barışçı, uyumlu” gibi mânalara gelmekte olup fâsid (bozuk, düzensiz) ve sû’ (kötü, çirkin) kelimelerinin karşıtıdır.⁴⁴⁴ Salâh kelimesinin Mekke-i Mükerrreme’nin adlarından biri olduğu bazı sözlüklerde zikredilmiştir.⁴⁴⁵ İbni Manzûr bu görüşünü Kasas ve Ankebût sûrelerinde Mekke hakkında geçen “güvenli, dokunulmaz belde ”⁴⁴⁶ ifadesi ile desteklemiştir.⁴⁴⁷

Salâh ve fesad çoğunlukla fiiller için kullanılır. Salâh’ın karşısında Kur’ânda pek çok yerde bazen fesad, bazen ise seyyiat kullanılmaktadır. “....Onlar iyi işe bir de kötü iş karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir”, “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın”, âyetlerinde olduğu gibi pek çok yerde ıslahın

⁴⁴³ İbn Âşûr, X, 293.

⁴⁴⁴ İbn Fâris, III, 303; İbn Manzûr, II, 516; Firuzabâdî, III, 431; Tehânevî, II, 1093; Mustafa Çağrırcı, “Sâlih”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 2009, XXXVI, 31-32.

⁴⁴⁵ İbn Fâris, III, 303; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, I, 55; İbn Manzûr, II, 517.

⁴⁴⁶ Kasas: 28/57; Ankebût: 29/67.

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, II, 517.

karşısında bozgunculuk manasında olan fesad ve kötü iş manasında olan seyyiat kullanılmıştır.⁴⁴⁸

Sulh ise özellikle insanların arasındaki nefretin kalkması için kullanılır. Âyetlerde “*Aralarında bir uzlaşmaya varmalarında*”, “*Eğer arayı düzeltir*”, “*hemen aralarını düzeltin*,” “*öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin*,” gibi ifadeler sulh kökünden türemiş fiiller ile gelmiştir.⁴⁴⁹

Allah’ın kul için ıslâhı bazen ona iyi ahlak vermekle, “*Durumlarını düzeltmiştir.*” bazen onda var olan fesadı kaldırmakla, “*Allah sizin işlerinizi düzeltsin.*” bazen de onun lehine salâha hükmederek gerçekleşir. “*Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez.*” yani müfsit kişi işlediği bu fiile ile Allah’a karşı olur. Allah Teâlâ tüm işlerde salâhı ararken, o ise fesadı işler. Bundan dolayı onun ameline salâh verilmez.⁴⁵⁰ Salâh kelimesi türevleri ile beraber Kur’ân-ı Kerîm’de 171 defa geçmektedir. 65 defa ismi fâil müzekker formunda sâlih olarak, 62 defa ismi fâil müennes formunda sâlihât olarak, 28 defa fiili mazi aslaha olarak, 7 defa mastar olan ıslâh olarak, 5 defa farklı vezinde ismi fâil muslih olarak, iki yerde de sulh şeklinde geçmektedir.⁴⁵¹

Mukatil b. Süleyman ise “*Eşbah ne Nezair*” adlı eserinde salâhın Kur’ân-ı Kerîmde 7 farklı anlamını tespit etmiştir.⁴⁵² Salâh kelimesi, îmân,⁴⁵³ konumun iyiliği ve üstünlüğü,⁴⁵⁴ rıfk ve yumuşaklık,⁴⁵⁵ yaratılış itibariyle düzgünlük eksiksizlik ve kusursuzluk,⁴⁵⁶ iyi, güzel iş yapmak ve güzel davranmak,⁴⁵⁷ itaat,⁴⁵⁸ emanet⁴⁵⁹ ile ilgili hususlarda kullanılır.

Fesâd Arapça’da masdar olarak “bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak, yeryüzünde verimsizlik/çoraklık, denizde kuraklık ve yok olmak” vb. anlamlara gelmektedir. İsim olarak da “zulüm; çalkantı, düzensizlik; kuraklık, kıtlık” mânalarında

⁴⁴⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 289; Firuzabâdî, III, 431.

⁴⁴⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 289.

⁴⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 289.

⁴⁵¹ Hatice Görmez, *Kur’ân-ı Kerîm’in İkili Anlatım Üslûbu Bağlamında Tergib ve Terhib*, KURAMER, İstanbul 2017, 83.

⁴⁵² Mukâtil b. Süleymân, 114-116.

⁴⁵³ Ra’d: 13/23; Nûr: 24/32; Yûsuf: 12/101; Neml: 27/19.

⁴⁵⁴ Yûsuf: 12/9; Bakara: 2/130; Nahl: 16/122.

⁴⁵⁵ Kasas: 28/27; A’râf: 7/142.

⁴⁵⁶ A’râf: 7/189, 190.

⁴⁵⁷ Hûd: 11/88.

⁴⁵⁸ Bakara: 2/11, 82; A’râf: 7/56.

⁴⁵⁹ Kehf: 18/82.

kullanılmıştır. Bazı dilciler fesadı “bozulma ister az ister çok olsun itidal çizgisinden uzaklaşıp bozulmak,” şeklinde tanımlamışlardır. Başkasının malına haksız yere el koymaya da fesad denilmiştir. Fesad salâhın zıttıdır.⁴⁶⁰ Fesad kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de mufsid olarak 21 defa, fesad olarakta 11 defa geçmektedir. Fesad kelimesi 39 yerde arz kelimesiyle beraber kullanılmaktadır.⁴⁶¹

Mukatil b. Süleyman ise “*Eşbah ne Nezair*” adlı eserinde fesadın Kur’ân-ı Kerîmde 6 farklı anlamını tespit etmiştir.⁴⁶² Fesâd kelimesi ile isyan ve itaatsizlik,⁴⁶³ helak,⁴⁶⁴ yağmur ve bitki ile ekin kıtlığı,⁴⁶⁵ öldürmek,⁴⁶⁶ yıkmak ve tahrip etmek,⁴⁶⁷ sihir, büyü, sihirbaz, büyücü⁴⁶⁸ anlamları kastedilmiştir.

Ayrıca hukukî işlemlerdeki aslı itibariyle değil, vasfı itibariyle olan bozukluk ve hükümsüzlük durumu da fesad ile ifade edilmiş olup böyle akitlere fâsid akit denmiştir.⁴⁶⁹

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٢٠)

“Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir. Allah dileseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.”⁴⁷⁰

Âyet-i kerîmedeki “min” harfi fasıl ve temyiz manası için kullanılmıştır. Min harfi iki tane zıttın arasına girdiği zaman temyiz manasını tazmin⁴⁷¹ eder. Âyetin manası “Allah

⁴⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 381; İbn Manzûr, II, 335,336; Firuzabâdî, IV, 192; Tehânevî, II, 1271; İlhan Kutluer, “Fesad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 1995, XII, 417-421.

⁴⁶¹ Hatice Görmez, 84.

⁴⁶² Mukâtil b. Süleymân, 31-33.

⁴⁶³ Bakara: 2/11; A'râf: 7/56.

⁴⁶⁴ İsrâ: 17/4; Enbiyâ: 21/22; Mü'minûn: 23/71.

⁴⁶⁵ Rûm: 30/41.

⁴⁶⁶ A'râf: 17/27; Mü'min: 40/26; Kehf: 18/94.

⁴⁶⁷ Bakara: 2/205; Neml: 27/34.

⁴⁶⁸ Yûnus: 10/81.

⁴⁶⁹ Tehânevî, II, 1271.

⁴⁷⁰ Bakara: 2/220.

⁴⁷¹ Tazmin için bkz. Aydın Temizer, “Arap Dilinde Tazmîn”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 2010, 81-96; Süleyman Taş, “Tazmin Üslûbu ve Kur’ân-ı Kerîm’deki İşlevleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, 52 (3), 2016, 52-66.

düzelten ile bozanı bilir, ayırt eder.” demektir.⁴⁷² Min harfinin bu manasını İbni Malik “*Teshil*” adlı eserinde tespit etmiştir.⁴⁷³ Burada vaad ve tehdid vardır. Çünkü Allah’ın bir durumdan ilmi ile haberdar olduğunu bildirmesinden maksat o işin neticesine göre hüküm terettüp edeceğidir.⁴⁷⁴

Bu âyette bazı Müslümanların yetimlerin malını elinde bulundurup onu harcamaktan sakınmalarına işaret vardır. Çünkü Allah salâh için harcayanı da salâh dışında harcayanın da bilir. Burada karşılaştıkları engeller sebebi ile malî tasarrufları engellenen ve zor durumda olan yetimlerin velilerini razı etme vardır. Buradaki en büyük gaye kulların değil, Allah’ın rızasını elde etmektir. Müslümanlar o gün Allah’ın rızasından başka bir şeye önem vermiyor ve kendi niyetlerini sürekli sorgularlardı.⁴⁷⁵

Burada insanların kötü sözlerden sakınmak amacıyla yetim malı ile ilgilenmemesinin maslahat olmadığına işaret vardır. İnsanlar onurlarını korumak için suç şüphesi bulunan bu işten geri dursa yetimin malı zayi olacaktır ki bu Müslümana yakışmaz. Salâh ve fesad hakkında deliller vardır. Malî tasarrufta bulunanın arkasında hâkimin adaleti, yöneticinin idaresi vardır. Salâha uygun davrananın karşılığını övgü/tebrik ile, müfsid işi yapanı da yetimle arasını ayırmak ve dikkatsizce harcadığı parayı iade etmekle karşılarlar.⁴⁷⁶

Ayrıca âyette uyarı manası da vardır. Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde ilim Allah’a tahzîr manasında isnad edilmektedir. Allah’ın salâhı ve fesadı bildiğini söylemesi, bunun her birine o vasfın karşılığını vereceğidir. Çünkü bir şeyi bilen demek onun karşılığını veren demektir. Bu sebebi zikredip müsebbibi kastetmektir. Elif lam maddesi burada istiğrak anlamındadır. Her türlü müfsid ve muslih, yetim malına fesad yapan bunu medlulü olarak anlaşılır. Elif lam maddesinin Ahd manasında olması da mümkündür. O zaman iki manadan biridir: Yetimin malı hakkındaki salâh ve fesad, ya da yetimin terbiyesi hakkında salâh ve fesattır. Cümlelerin böyle gelmesinin sebebi muhalatanın iki kısım olmasından dolayıdır. Birincisi fesatla muhalata, ikincisi salâhla muhalatadır. Çünkü “*Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir.*” âyeti geldiğinde mukâbili

⁴⁷² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e’arîb*, thk. Mâzin Mübârek – Muhammed Âl-i Hamdullah, Dârul- Fikr, Dimeşk, 1985, 424.

⁴⁷³ İbn Âşûr, II, 358.

⁴⁷⁴ İbn Âşûr, II, 357.

⁴⁷⁵ İbn Âşûr, II, 357.

⁴⁷⁶ İbn Âşûr, II, 357.

anlaşılmıştır. Yani onların durumunu düzeltmek yani salah hayr, onların durumunu bozmak yani ifsad şerdir. Bu taksim salâha göre yapılmıştır. Bunun mukâbili “dilerse sizi sıkıntıya sokar” âyetidir. İbni Abbas bu sıkıntıyı “yetim malından aldığınızı helak ederdi.” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁷⁷

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

“Onlara “Yeryüzünde düzeni bozmayın” denildiğinde, “Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz” derler.”⁴⁷⁸

Fahredden er-Râzî Bakara Sûresinde fesat kavramını açıklarken “bir şeyin faydalı olma durumunda çıkması” anlamına geldiğini söylemiştir. Burada fesat kelimesi için üç anlam olduğunu ifade etmiştir.

1. “Allah’a karşı açıkça isyan. Burada fesat çıkarma (ifsad) itaatin zıddı bir anlam taşımaktadır. Allah’ın insanlar için koyduğu kurallara uyma çabası yeryüzünde salâhı yani düzenli ve dengeli işleyişi temin ederken herkesin kendi başına buyruk davranması toplumda anarşi ve kargaşa doğurur.
2. Münâfıkların kâfirlerle gizlice iş birliği yaparak Müslümanlar aleyhine tavır almaları eylemi.
3. Dinden yana görünerek dine karşı zihin bulandırıcı şüpheler yayma eylemi. Kısacası Râzî’ye göre ifsad Allah’a isyana kalkışmaktır. Bu eylem açıkça veya gizlice gerçekleştirilebilir.”⁴⁷⁹

Bu “Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz” ifadesini münâfıklar kullanmıştır. Bu ifadeyi kendilerine söylenen “Yeryüzünde düzeni bozmayın” ifadesinin karşısında kullanarak kendilerine yapılan uyarıya ters cevap vermişlerdir. Bunun iki sebebi olabilir. Birincisi gerçekten de inançlarını hak olduğunu düşünmeleri ve inançlarını kuvvetlendirmek için harekete geçmiş olmalarıdır. İkincisi ise, Müslümanlar ve kafirlerin aralarını düzeltmek için bir yola başvurmalarıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ başka bir âyette onların “Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik” diye yemin ederek sana gelirler!”⁴⁸⁰ dedikleri durumu bize aktarmaktadır.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Ebû Hayyân, II, 413-414.

⁴⁷⁸ Bakara: 2/11.

⁴⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, II/306.

⁴⁸⁰ Nisâ: 4/62.

⁴⁸¹ Râzî. *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 307.

Yahudilerin “*Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz*” ifadesinde اِنَّمَا edatını kullanmaları bu durumun genel bir kabul olduğunu, kimsenin buna karşı çıkamayacağını ve kesinlikle doğru bir şey ifade edildiğini ortaya koymak içindir. Onlar bu edatı kullanarak hem kendilerini muslih olduğunu hem de bunun zaten bilinen bir husus olduğunu ifade etmek istemişlerdir. Bundan dolayı Allah Teâlâ onlara cevap verirken ifadesini daha kuvvetli bir şekilde getirerek tenbih edatı olan اِنَّ yı kullandı ve “*Biline ki, gerçekten bozanlar onların ta kendileridir, ama farkında olmuyorlar.*” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁸²

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَتُقْطَعُوا اَرْحَامُكُمْ (۲۲)

“Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?”⁴⁸³

Âyet-i kerîmedeki fesad çıkarmak bağlamında fesad çeşitleri ile ilgili 4 farklı yorum yapılmıştır.

1. Kelbi: Yönetimi üstlenseniz ümmetin işlerinden yüz çevirip, hemen yeryüzünde zulümle fesad yayacaksınız.
2. Ebul Aliye: Ümmetin işlerinde yönetimi üstlenseniz rüşvet alarak yeryüzünde fesad yapacak hâkimler atayacaksınız.
3. Katade: Yönetimi üstlenseniz yeryüzünde haram kılınmış kanları dökme için Allah’ın kitabından yüz çevireceksiniz.
4. İbn Cüreyc: Yönetimi üstlenseniz yeryüzünde isyan ile bozgunculuk çıkarmak için Allah’a itaatten yüz çevireceksiniz.⁴⁸⁴

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de insanları doğruya yönlendirmek ve hatalı işlerden alıkoymak istemiştir. Bunun için karşılaştırma üslûbu gibi farklı ifade biçimleri kullanmıştır. Allah’ın salâh ve fesâdın ikisini beraber karşılıklı anlatması ve ikisine başvuranlar içinde karşılığının hazır olduğunu bildirmesi insanları eğitmek içindir.

⁴⁸² Abdülkâhir el-Cürcânî, 358; Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Nihâyetü’l-îcâz fî dirâyeti’l-i’câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Daru Sadr, Beyrut 2004, 226.

⁴⁸³ Muhammed: 47/22.

⁴⁸⁴ Mâverdî, V, 301-302.

2.3.4. Tayyib – Habis

Tayyib kelimesi Arap dilinde “hoş ve lezzetli olmak” anlamındaki tîb (tâb) kökünden türemiştir. Duyuların ve nefsin haz aldığı, güzel, hoş ve lezzetli bulduğu şeyleri ifade eder. Buradan hareketle kelime “güzel söz, iffetli kadın, verimli temiz toprak, güvenli şehir, güzel koku, lezzetli yemek, temiz su, asil aile, meşrû kazanç vb. anlamlarda kullanılmış olup karşıtı ise habîstir.” Tayyib kelimesi Allah Teâlâ için sıfat olduğunda “noksanlık sıfatlardan münezzeh, ayıplardan ve kusurlardan uzak”, mutlak olarak insan için sıfat olduğunda “kötü ahlâk ve çirkin davranışlardan arınmış ve bunların zıttı ile yani güzel ahlak ve salih ameller ile kendisini süsleyen kişi”, mala sıfat olduğunda ise “en iyi cinsten olan helâl mal” anlamına gelir. Kelime çoğul formunda kullanıldığında “samimi dua, ibadet ve güzel söz”⁴⁸⁵ anlamına gelmektedir.

Tayyib, aynı zamanda “helal” anlamında da kullanılmıştır. Nitekim Ebu Hureyre Hz. Osman’ın etrafı kuşatıldığı zaman yanına girdiğinde “الآن طَابَ الْقِتَالُ” “işte şimdi savaşmak helal oldu”⁴⁸⁶ demiştir.

Ragıp el İsfahani’ye göre tayyib ise, havass-ı selime’nin (beş duyu organı) ve nefsin iştihak duyduğu şeydir. Tayyib yiyecek, şer’î ıstılahta “caiz olması hasebiyle, caiz olan miktarda ve caiz olan yerden alınan, yenen yiyecek” demektir. Böyle olduğunda ne şimdi ne de gelecek zamanda tayyib sıfatı bozulmayacaktır. Aksi takdirde şimdi tayyib sıfatını hâiz olan bir yiyeceğin ilerde böyle olmama durumu söz konusudur.⁴⁸⁷ Tayyib sözcüğü, insan ile ilgili kullanıldığında “cehaletin, fışkın pisliğinden ve kötü amellerden kendini arındırmış ve kendini ilim, iman ve güzel ameller ile süslemiş kişi”⁴⁸⁸ anlamına gemektedir. İsfahani’nin tayyib kelimesine mecazi olarak yaptığı bu tarife bakıldığında aslında bunun “إِنَّ التَّحْلِيَةَ مُقَدَّمَةٌ عَلَى التَّحْلِيَةِ” “Tahliye, tahliye üzerine mukaddemdir.”⁴⁸⁹ mefhumu ile bağdaştığını görmekteyiz. Tahliye boşaltmak manasına gelirken tahliye ise süslemek demektir. Bir şeyi doldurmadan önce dolum yapılacak yeri boşaltmak gerekir. Örneğin bir tarlaya ekim yapıp oradan hasat almak istendiğinde öncelikle zararlı otlardan

⁴⁸⁵ Tehânevî, II, 1143; Âdem Yerinde, “Tayyib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 2011, XL, 196-197.

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, I, 565,

⁴⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 315.

⁴⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 315.

⁴⁸⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XVII/187; Ebüssuûd Efendi, I/85, 222,250,277; İbn Âşûr, XI, 62; XII, 88, XIV, 34.

ve haşerattan temizlenir, ardından ekim yapılır. İnsan da tayyip bir kalbe sahip olmak için öncelikle günahlardan arınır bu arınma üzerine gönlünü ilim, amel ve güzel ahlak ile bezeyerek bu hedefe ulaşır.

Güzel bir hale gelmeyi, hoş kokmayı, تَطْيُب (Tetayyub) ve bedeni maddi pislikten arındırmayı تَطْيِير (Tethîr) ihtiva ettiğinden dolayı اِسْتِنْجَاء (İstinca) için tayyip kökünden türeyen اِسْتِطَابَة (İstitâbe) kelimesi de kullanılmıştır. Cinsel birliktelik ve yemek içinde iki güzel şey anlamına gelen اَطْيَابَان (Etyaban) denmiştir. Ancak bu kelimeden kastedilen iki şey hakkında farklı görüşlerde mevcut olmakla birlikte genel kabul cinsel birliktelik ve yemek olduğu görüşüdür.⁴⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de "tîb" kökünün türevleri elli farklı yerde karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilen yerlerden kırk altısında "Tayyip", "Tayyibe" ve çoğullar şeklinde kullanılmıştır. Bunlar, cümlede bulundukları konuma ve yüklendikleri göreve göre farklı anlamlara işaret etmektedirler. Bu manaların başlıcaları şunlardır:⁴⁹¹ Verimli toprak,⁴⁹² değerli, iyi ve kaliteli mal,⁴⁹³ temiz toprak,⁴⁹⁴ güvenli şehir,⁴⁹⁵ şer'i usullere göre boğazlanmış eti helal hayvanlar,⁴⁹⁶ helal, temiz ve lezzetli şeyler,⁴⁹⁷ her türlü maddi ve manevi imkan, zevk ve eğlence,⁴⁹⁸ temiz, hoş ve ferah meskenler,⁴⁹⁹ maksada uygun hoş bir rüzgar,⁵⁰⁰ mümin, doğru inanç ve iyi ameller,⁵⁰¹ temiz mübarek ve salih evlat,⁵⁰² başta kelimeyi tevhid olmak üzere, Allah'ı anma ve yüceltme manası içeren her güzel söz,⁵⁰³ hoş giden ve hayır getiren selam,⁵⁰⁴ mutlu, huzurlu, hoş ve güzel hayat.⁵⁰⁵

Hubs (habâset) kökünden gelen habîs kelimesi, genellikle "değersiz ve bayağı oluşu sebebiyle hoş gitmeyen somut veya soyut varlık, durum" şeklinde tarif edilmiştir. Bu

⁴⁹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 315.

⁴⁹¹ Yusuf Daştan, *Kur'ân'da Tayyip ve Habîs kavramları*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016, 16.

⁴⁹² A'râf: 7/58.

⁴⁹³ Bakara: 2/267; Nisâ: 4/2.

⁴⁹⁴ Nisâ: 4/43; Mâide: 5/6.

⁴⁹⁵ Sebe': 34/15.

⁴⁹⁶ Mâide: 5/4,5.

⁴⁹⁷ Bakara: 5/57,168,172,267; Mâide: 5/87,88; A'râf: 7/32.

⁴⁹⁸ Ahkâf: 46/20.

⁴⁹⁹ Tevbe: 9/72; Saff: 61/12.

⁵⁰⁰ Yunus: 10/22.

⁵⁰¹ Âl-i İmrân: 3/179; Mâide: 5/100.

⁵⁰² Âl-i İmrân: 3/38.

⁵⁰³ Hac: 22/24; Fâtır: 35/10.

⁵⁰⁴ Nûr: 24/61.

⁵⁰⁵ Nahl: 16/97.

genel anlamdan hareketle kelime kötü insan, kötü evlât, şer, kâfir, şeytan, bozuk iş, haram, kötü kokulu yiyecekler için de kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de daha çok “güzel, hoş, temiz” gibi anlamlara gelen ve karşıtı olan tayyib kelimesiyle birlikte yer almaktadır.⁵⁰⁶

Habîs kelimesi, “kötülük, kötü olmak; şerlilik, kötü kişilikli ve şerli olmak” gibi anlamlara gelen “hubs (habâset) kökünden türemiş bir kelime olup; “kötü, çirkin, kirli, pis, iğrenç, bozuk, bayağı; zararlı, şerli; kötü niyetli, sahtekâr; kötü evlat, tadı kötü ve kokusu pis olan yiyecek; şeytan, kâfir; şer, kötü ahlak; çirkin fiil ve bozuk iş, haram; kötü ve çirkin söz” anlamlarını ihtiva etmektedir.

Klasik sözlükler incelendiğinde, “habîs” kelimesinin de türediğı kök olan “hubs (habâset)” ve türevlerinin kötü, bayağı, pis, murdar, iğrenç, bozuk, zararlı, değersiz, fena, ve şerli oluşu sebebiyle temiz fitratlı hiçbir insan tarafından güzel karşılanmayacak her türlü şeyi ifade etmek üzere kullanıldığı görülmekte; bu kök ve türevlerinin zıddı olarak da hoş, güzel, iyi, lezzetli, faziletli, helâl, hayrı çok, temiz olan ve temizliğinde şüphe bulunmayan, kaliteli, mükemmel, değerli, nefsin ve duyu organlarının lezzet aldığı her türlü şeyi ifade eden “tîb (tâb)” ve türevlerinin kullanıldığı tespit edilmektedir.⁵⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de, “habîs” kavramının da türediğı kök olan “hubs (habâset)” ve türevleri on altı yerde karşımıza çıkmaktadır. Müfessirler de âyetlerde geçen “habîs” kavramı içinde çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bu tanımlar şu şekilde sıralamak mümkündür: “İnsan fitratının hoşlanmadığı”, “nefsin pis, kötü ve iğrenç bulduğu şey”, “dinen ve fitraten pis ve kötü kabul edilen şey”, “şeriatın hükmü gereğince haram kılınan ile tiksinti duyulan şey” “habîs yiyecek: Sâlim tabiatın kabul etmediğı ve insan mizacının iğrenç bulduğu şey ya da dine verdiği zarardan dolayı sağlam akılların yüz çevirdiğı kabul etmediğı şey veya bedenlere verdiği zarardan kabul etmediğı; habîs mal: Faiz parası, rüşvet olarak alınan mal, hırsızlık ve gasp neticesi ele geçirilen mal gibi haksız yere alınan mal”, “zararlı veya tiksinti verici olan, din tarafından da haram kılınan şey” “Allah’ın yasakladığı, insanların yemesi ve içmesi halinde günaha gireceğı gıda/gıdalar.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Zeki Duman, “Habîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., I-XLIV, İstanbul 1996, XIV, 379.

⁵⁰⁷ Daştan, 128

⁵⁰⁸ Daştan, 128.

Kur’ân-ı Kerîm’de tayyib ve habîs kavramlarının karşılaştırma üslûbu ile kullanımının konuyu kavrama açısından en önemli örneklerinden birisi Mâide sûresindeki âyet-i kerîmedir.

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

“De ki: “Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah’a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁵⁰⁹

Âyetteki tayyib ve habîs kavramlarının ifade ettiği mana konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür; İbnü’l-Cevzî “Zâdü’l-mesîr” adlı eserinde bu görüşleri ve sahiplerini bildirmiştir. Bu konuda temel olarak dört farklı görüş vardır. İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî bunlardan kastın helal-haram olduğunu belirtir. Tâbiîn müfessirlerinden Süddî ise bu kavramları mümin ve kâfir olarak yorumlamıştır. Mâverdî, bu kavramlar için itaatkâr, asi veya kaliteli, aşağılık olarak iki farklı yorumda bulunmuştur.⁵¹⁰ İsfahani, “Habîs: itikad da batıl, sözde yalan, fiillerde ise kötü olandır”⁵¹¹ demiştir. Ebu Hayyân ise “Şüphesiz ki habîs ve tayyib lafızları içinde helal/haram mal, salih/fasid amel, iyi/kötü insan, sahih/fasid akideyi de içinde barındıran kapsamlı lafızlardır”⁵¹² demiştir. Bu görüşleri tahlil ettiğimizde tayyibin; maddî ve manevî alemde makbul olan, beğenilen şey, habîsin ise; maddî ve manevî alemde makbul olmayan ve beğenilmeyen şey olduğu sonucuna ulaşmaktayız.

“Kötü” diye tercüme edilen habîs ile “iyi” diye tercüme edilen tayyibin bir olamayacağını belirten cümle, niceliğin cazibesine aldanmamak gerektiğine ve niteliğin önemine dikkat çekmektedir. Buradaki fiilin Kur’ân’daki kullanımları dikkate alınınca, habîs ile tayyibin birbiriyle karşılaştırılamayacak kadar farklı oldukları anlaşılacaktır. Âyetteki bu nitelemeler göz önünde bulundurulunca insanları, medeniyetleri ve kültürleri, vb. hususları içine alan genel bir ifade kullanılmıştır. Ancak âyetten kötülerin daima daha fazla veya kendi cinsindeki iyilerden çok olduğu gibi bir sonuca ulaşmak isabetli değildir.

⁵⁰⁹ Mâide: 5/100.

⁵¹⁰ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr* (I-IV), thk: Abdurrezzak Mehdi, Dâru’l-Kitab’il-Arabiyye, Beyrut 2001, I, 590.

⁵¹¹ Râğıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Tefsîru Râğıb* (I-V), (Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) Külliyyet’ül Âdab, Tanta 1999, V, 459.

⁵¹² Ebü Hayyân, IV, 375.

Burada asıl amaç, kemiyete aldanmamak gerektiğine, helâlin ve kalitenin önemli olduğunu belirtmektir.⁵¹³

Bu âyeti tefsir ederken Elmalılı'da güzellik ve çirkinliğin niceliği ile ilgili, boncuğun elmastan, bakırın altından, karganın bülbülden, ısırganın dikenden, cahil insanların bilginlerden, kâfirlerin müminlerden fazla olduğunu belirtmiş ve kötünün iyiden daha fazla olduğunu bu örnekler çerçevesinde ifade etmiştir. Ayrıca çok olan haram malın az olan helal maldan iyi olmadığını, bir kilo temiz etin yüz kg kurtlu etten daha faydalı olduğuna işarete ederek, bir şeyin kıymetinin onun çokluğunda değil, temizlik ve iyiliğinde olduğuna vurgu yapmıştır.⁵¹⁴ Çokluk her zaman insanların ilgisini çekmektedir. En basitinden bir düşünce bir toplumda yaygın ise daha akıllıca ve daha tutarlı gibi algılanır. Yine haram şeylerin birçoğu dış görünüşü itibarıyla çekici olabilir. Oysa haram olması nedeniyle manevi açıdan kötüdür. Kimi toplumlarda inanmayanlar çoğunluktadır. İyi ve kötü değerlendirmesi yapılırken çokluğuna yahut yaygınlığına veya sadece dış görünüşüne bakılmamalı hem maddi ve hem de manevi açıdan güzel ve iyi olduğuna bakılmalıdır. İnsanların çoğu tarafından itibar gören bir inanç veya düşünceye, salt bu sebeple iyi demek doğru değildir.⁵¹⁵ Bu bağlamda şöyle bir rivâyet zikredilir: “Hz. Ömer bir kişinin “Allah’ım beni az olanlardan eyle” diye dua ettiğini duydu ve ona “Ey Allah’ın kulu az olanlar kimdir?” diye sordu. O kişi de Allah Teâlâ’nın “*Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.*”⁵¹⁶ “*Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır*”⁵¹⁷ (bu bağlamda başka âyetlerde söyledi) buyurduğunu duydum dedi. Hz. Ömer de “Maşallah herkes Ömer’den daha anlayış sahibi” diye cevap verdi.”⁵¹⁸

Çokluk ile övünme temelde müşriklerin kullandığı bir şeydir. Nitekim onlar çok kalabalıklardı ve kendileri gibi bir topluluğun hata etmeyeceğine inanıyorlardı. İslam’dan öncede Araplar arasında çokluk ile övünme, gururlanma meşhurdu. “eşit olmaz” ifadesi eşitliği yani birbiri ile aynı olmayı, yakın olmayı ve benzemeyi nefyeder. Bu lafızdan maksat kinaye yolu ile iki şey arasındaki üstünlüğü ortaya koymaktır. Allah Teâlâ habisi

⁵¹³ Hayreddin, Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (I-IV), DİB Yay., Ankara 2006, II, 346.

⁵¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sad. Sıtkı Güllü Huzur Yay., İstanbul 2008, III, 508.

⁵¹⁵ Sait Şimşek, II, 105.

⁵¹⁶ Hûd: 11/40

⁵¹⁷ Sebe’: 34/13

⁵¹⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü’z-Zühed*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 94.

âyette çok olmakla nitelemiş ve akıl sahiplerinin gözünü açarak bunun üzerine düşünmelerini ve habisi bilip, onun çok oluşuna şaşırılmalarını tembih etmiştir.⁵¹⁹

Bu âyette kullanılan karşılaştırma üslûbunu incelediğimizde bunu âyeti daha doğru anlamaya ve verdiği mesajı daha iyi kavramaya sebep olduğunu söylemek isabetlidir. Hatta Fahreddin er- Râzî bu âyeti tefsir ederken “bu âyet, itaata teşvik edip, günahlardan uzaklaştırmanın en kuvvetli ifadelerinden birisi olur”⁵²⁰ yorumunda bulunmuştur.

Tayyib Kur’ân’da bazı nesnelerin tabiatındaki güzelliği, hoşluğu ve temizliği anlattığı gibi mecâzen güzel sözleri, doğru inancı ve iyi işleri dolayısıyla erdemli insanları da ifade eder.

Âyette “*Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler de kötü kadınlara lâyıktır. Temiz kadınlar temiz erkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır.*”⁵²¹ buyrulmuştur.

İyilerin iyilere, kötülerin de kötülere yatkın, yakın ve layık olduklarını ifade eden bu âyet-i kerimede, daha önceki âyetler ile “*onların (iftiracıların) söyledikleri kötülüklerle ilgileri yoktur*”⁵²² meâlindeki âyetin son cümlesi göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Aişe’ye atılan iftira ile de ilgili olduğu görülmektedir. Bu iftirayı atanlar ve onları destekleyenler ile erdemlilerin karakterleri karşılaştırılmakta, dolaylı olarak erdemliler teselli edilmektedir.⁵²³ Bu bağlamda Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin eşi ile olan diyalogu da tam bir erdem örneğidir. İfk hadisesinin yaşandığı günlerde eşi Ümmü Eyyûb, kocasına: “İnsanların Aişe aleyhinde söyledikleri şeyleri duymadın mı?” diye sordu. Ebû Eyyûb: “Evet! duydum. Onların hepsi yalandır.” dedi. Sonra hanımına: “Sen böyle bir şey yapar mısın?” diye sordu. O da: “Hayır! Vallahi ben asla böyle bir şey yapmam!” dedi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb: “Sen böyle isen, vallahi Aişe senden daha

⁵¹⁹ İbn Âşûr, VII, 62.

⁵²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XII, 442.

⁵²¹ Nûr: 24/26.

⁵²² Nûr: 24/26

⁵²³ Karaman, vd., IV, 64.

hayırlıdır!” dedi.⁵²⁴ Ebû Eyyûb’ de bu ifadesi ile temiz, erdemli bir insan olarak temizlerin yanında olduğunu kendi sözleriyle de göstermiş oldu.

Bu âyette iki önemli hususa işaret vardır:

1. İnsanlar kimlerle beraber olduklarına dikkat etmelidirler. Dedikodu yapan, gıybet eden, iftira atan, edepsizlik yapan, edepsizliği normalleştirecek davranışlarda bulunan kimseler kötülerdir; onlarla düşüp kalkanlar da giderek onlara benzerler.⁵²⁵ Peygamberimiz de bu hususta şöyle buyurmuştur: “*İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın.*”⁵²⁶
2. Hz. Peygamber Allah’ın elçisi, ümmetinin örneği, alemlere rahmet olan kâmil bir insandır. Bundan dolayı eşlerinin de kendi ölçülerinde erdemli olmaları gerekir; Allah, resulünü ahlâksızları dost edinmekten korumuştur. Bu gerçek de Hz. Âişe’nin kendisine atılan iftiradan uzak olduğunun başka bir kanıtıdır.⁵²⁷

Âyet sibakıyla incelendiğinde müfessirler âyetin Hz. Âişe’nin ifk hadisesinde masum olduğuna da ayrıca bir delil olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla beraber âyetin üslûbu mutlakdır. Üslûbun mutlak, yani bir zamanla veya grupla sınırlı olmayışı, insanı terbiye eden ve eğiten Kur’ânî öğretilerin tüm zamanları kapsaması hedefine yöneliktir.⁵²⁸

Âyette ki “tayyib” ve “habis” kavramları ile ilgili dört farklı yorum yapılmış ve ona göre farklı manalar verilmiştir. Bunlardan birincisi: “*Kötü kelimeleri ancak kötü erkekler ve kadınlar konuşur, iyi kelimeleri de ancak iyi erkekler ve kadınlar konuşurlar.*” İkincisi: “*Kötü kelimeler ancak kötü erkek ve kadınlara yaraşır. İyi kadınlar ve iyi erkeklerle gelince, onlar hakkında ancak iyi konuşmak yaraşır.*” Üçüncüsü: “*Kötü kadınlar kötü erkekler içindir, iyi kadınlar da iyi erkekler içindir.*” Dördüncüsü: “*Kötü ameller kötü insanlara, kötü insanlar da kötü amellere yaraşır, iyiler de böyledir.*”⁵²⁹

⁵²⁴ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Mısırî, *es-Sîretü 'n-nebeviyye* (I-II), thk: Mustafa es-Sakâ, İbrahîm el-Ebyârî, Abdülhafız Şelebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh , Kâhire 1955, II, 302.

⁵²⁵ Karaman, vd., IV, 64.

⁵²⁶ Buhâri, Büyü 38; Zebâih 31; Müslim, Birr 146.

⁵²⁷ Karaman, vd., IV, 64.

⁵²⁸ İzzet Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, *et-Tefsîrû 'l-hadîs* (I-X), Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Kahire 1963, VIII, 392-393.

⁵²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâd'ul-mesîr*, III, 287.

Tayyib ve habis kavramlarını güzel ve kötü söz bağlamında ele aldığımızda bunu en kolay anlaşılır hale getirecek olan İbn Kesir'in bu âyeti tefsir ederken Abdullah İbn Mes'ûd' dan naklettiği sözdür: *“Mü'min bir kişinin kalbinde temiz olmayan bir kelime varsa bu, onun göğsünde dolandır, sarsılır, yerleşmez ve nihâyet onu telâffuz ettiğinde yanında olan birisi işitir, onu düşürür ve kendisine mâl eder. Günahkâr bir kişinin kalbinde temiz bir kelime varsa bu, onun göğsünde dolanıp durur, yerleşmez ve nihâyet onu telâffuz eder de yanında olan birisi işitip düşürür ve kendine mâl eder.”* Sonra Abdullah; *“Kötü kadınlar; kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara yakışırlar. İyi kadınlar; iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara yakışırlar.”*⁵³⁰ âyetini okumuştur.⁵³¹

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ise bu âyete diğer müfessirlerden daha farklı bir yaklaşım yaparak şöyle yorumlamıştır: *“Kötü kelimeler kötü erkeklere, temiz kelimeler temiz erkeklere aittir. Âyetle ilgili başka bir yorum da şöyledir: Temiz kadınlar temiz erkeklere, kötü kadınlar kötü erkeklere aittir. Bize göre âyetin anlamı bundan daha kapsamlıdır: Temiz kelimeler, işler ve kadınlar, onlara uygun olan temiz erkeklere aittir. Kötü kelimeler, işler ve kadınlar da onlar gibi kötü olan erkeklere aittir. Çünkü Allah Teâlâ, temizi tamamıyla Cennete, kötüyü de tamamıyla Cehenneme ayırmıştır. Cenab-ı Hak üç farklı yurt yaratmıştır. Biri tayyiblere ayırdığı Cennettir ki tayyib olmayanlara orası haramdır. Bütün tayyib olanları orada toplayacaktır. İkincisi habislere ayırdığı Cehennemdir. Oraya da ancak habis olanlar girer. Üçüncüsü ise temizi de pisi ve kötüyü de bir arada yaşattığı dünyadır. Bu bir arada bulunuş ve birbirleri ile karışık yaşam sebebiyle imtihan ve deneme dünyada gerçekleşmektedir. İlahi hikmetin gereği böyledir. Kıyamet gününde ise Allah Teâlâ, temizi ve pisi birbirinden ayıracak, temizi ve temiz olanları başkalarıyla karışmayacakları Cennete, pisi ve pis olanları da başkalarıyla karışmayacakları Cehenneme koyacaktır.”*⁵³²

Tayyib ve habisin çeşitli bağlamlarda farklı manalara geldiğini belirtmiştik. Beraber kullanıldığı bazı âyetlerde hangi manalarda olduğunu inceleyelim:

*“Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır.”*⁵³³

⁵³⁰ Nûr: 24/26.

⁵³¹ İbn Kesir, VI, 33.

⁵³² İbnu'l-Cevzi, *Zâd'ul-mesîr*, II, 236.

⁵³³ Nisâ: 4/2.

Âyette ki “temizi pis olanla değişmeyin” den kastın ne olduğu hakkında farklı yorumlar yapılırsa da burada helal- haram manasında olduğu genel kanıdır.⁵³⁴ “Temizi ve iyiyi, pis ve kötü olanla değiştirmenin bir başka şekli de helâli bırakıp haram olanı, hakkı olmayan şeyi almak ve yemektir, haramdan yararlanmaktır.”⁵³⁵

*“Ta ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.”*⁵³⁶

Âyette ki tayyib ve habis, mümin ve kâfir olarak tefsir edilmiş ve iki açıdan yorumlanmıştır.

Birinci açıdan: Allah Teâlâ ahirette müminleri kafirlerden ayırt edecek ve kafirleri topluca cehenneme sokacaktır. İkinci yorum ise âyette geçen habis kelimesiyle kâfirlerin Hz. Peygamber aleyhtarlığına yaptığı harcamalar, tayyib kelimesi ile ise, Hz. Peygamber'e yardım etmek için Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman gibi sahabelerin yapmış oldukları harcamalardır. Kafirler harcadıkları ile beraber cehennem yolunu tutmaktadırlar.⁵³⁷

Seyyid kutup bu âyeti tefsir ederken başından sonuna kadar olay döngüsünü bize sunmaktadır. “Allah mümini kâfirden ayırır ama bu nasıl gerçekleşecektir?” diye düşünen Seyyid Kutup âyeti şöyle tefsir etmiştir:

“Kâfirler tarafından harcanan mallar bâtilı güçlendirip, düşmanlığa yöneltir. Hak olan taraf ise savaşıarak ona karşı koyar. Bâtılın hareket gücünü ortadan kaldırmak için harekete geçer. Bu acı sürtünmenin sonucu hak ve batıl ortaya çıkar. Aynı şekilde hak ve bâtil taraftarları da birbirlerinden iyice ayrılırlar. Başlangıçtaki deneyim ve imtihandan önce hâk sancağı altında toplanan saflarda bile bu ayrılık kendini gösterir. Böylece Allah'ın yardımını hak eden sabırlı, dirençli ve fedakâr kimseler ortaya çıkar. Artık bunlar emaneti yüklenmeye, onu korumaya ehil kimselerdir. İmtihan ve sıkıntının dayanılmaz baskısıyla emanetten sapmayacaklardır. Bu noktada yüce Allah murdarları üst üste koyup cehenneme atar. Bu da hüsrana uğramanın doruk noktasıdır. Kur'ân'ın ifade tarzı murdarı öylesine somutlaştırıyor ki, insan hacimli bir cisim sanıyor. Bir pislik yığını gibi

⁵³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 682; Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XII, 442; Elmalılı, I, 491.

⁵³⁵ Karaman, vd., II, 14-15.

⁵³⁶ Enfâl: 8/ 37.

⁵³⁷ Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XV, 482; Ebusuûd, IV, 21.

*beliriyor ve ateşe atılıveriyor, değer verilmeden, önemsenmeden... "Murdarları üstüste koyup hep biraraya yığarak cehenneme atsin." Bu somutlaştırma âyetin anlamına, insan hissinde derin bir gerçeklik kazandırıyor. Bu ifade etme ve etkilemede Kur'ân'ın başvurduğu bir yöntemdir."*⁵³⁸

Genel olarak incelediğimizde birçok âyette tayyib kelimesi müsbet şeyler için kullanılırken ardından hemen menfi şeyler için kullanılan habis kelimesinin geldiğini görüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'in karşılıklı anlatım üslûbu sayesinde kavramın tasviri ve betimlemesi insanın zihninde tam anlamıyla gerçekleşiyor bu da konunun ve verilmek istenilen mesajın daha iyi kavranmasını sağlamaktadır.

⁵³⁸ Seyyid Kutup Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (I-VI), Dâru's Şuruk, Kahire 1972, III, 506-1507.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk indirildiği günden bugüne Müslümanlar hatta Müslüman olmayanlar bile onu anlamaya, kullandığı üslûba dikkat kesilmeye ve bunun üzerine araştırmalar yapmaya çalışmışlardır. 23 yıllık bir zaman diliminde tedricî bir şekilde nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya ilk önce indiriliş sürecini anlamlandırmaktan başlamak gerekmektedir. Dolayısıyla öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyetin, bir sûrenin hangi olay hakkında, hangi şartlarda veya hangi konumda indiğini bilmek bu konuda büyük önem arz etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm Mekkî ve Medenî sûreleri ile bir bütün olmakla beraber işlenen konular açısından toplumun hazır bulunuşluk seviyesini de esas almaktadır. Mekkî sûrelerde daha çok tevhid, nübüvvet ve ahiret konuları yer alırken, Medenî Sûreler de ise daha çok olaylara bakış açısını, iyi ile kötüyü ayırt etmeyi ve muhataplarına karşılaştıkları meselelerde başvuracakları hükümler manzumesini elde bulundurma imkânı kazandırmayı hedeflemiştir. Kur'ân-ı Kerîm eğitim açısından muhatabını her zaman canlı tutmayı hedeflemiş ve kullandığı üslûbu tekdüze bir halde kullanmamıştır. Her ne kadar Mekkî sûrelerde îcâz Medenî sûrelerde ıtnâp üslûbunun daha çok tercih edildiği ve sûrelerin karakteristik özelliği olduğu ortaya konsa da bu durum genelleme olup tüm Mekkî sûrelerde veya Medenî sûrelerde böyle değildir.

Çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'in Mekke ve Medine dönemlerini incelediğimizde Mekkî ve Medenî ayrımının Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada ve insanlığa olan mesajlarını aktarımda kullandığı prensip ve metotları öğrenmede büyük önem arz ettiğini tespit ettik. Ayrıca bu iki dönemde kullanılan üslupların aynı olmadığını ve âyetlerin nuzûlu ile dönemin şartlarının paralellik arz ettiğini gördük. Kur'ân-ı Kerîm'in bir eğitim kitabı olduğunu ve onun eğitim metodunu doğru anlayabilmek için Mekkî-Medenî ayrımının iyi kavranması gerektiğini sonucuna ulaştık. Kur'ân-ı Kerîm'in insanları eğitmek için çeşitli üsluplar kullandığını ve karşılaştırma üslubunun da eğitim amacı ile kullanıldığı sonucunu ulaştık. Bu üslubun Medenî sûrelerde “eşitlik” manasına gelen seva' lafzı, bir tarafın değerinden daha üstün olduğunu belirten hayr lafzı, iki veya daha fazla kişi ya da grup arasındaki farklılıkları belirtmek için kullanılan derece lafzı ve Arap dilinde karşılaştırma için kullanılan ism-i tafdîl, innema ve leyse ile yapıldığını tespit ettik.

Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırmaların Takvâ-Fısk, Mücahid-Kâid, Salâh-Fesad ve Tayyip-Habis gibi ikili kavramlar çerçevesinde yapıldığını ve bu anlatımın konunun daha

iyi kavranması için kullanıldığı sonucuna ulaştık. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaştırmaların iki tarafı zikretmeksizin de yapıldığını tespit ettik. Bu karşılaştırmalarda iki kavram yerine tek kavram, inanç, düşünce altında iki farklı grubun zikredildiğini ve ehl-i kitap, infâk, inzâr ve tövbe başlıkları çerçevesinde karşılaştırıldığını tespit ettik. Karşılaştırma üslûbu gerek gündelik yaşamda gerekse hitabette kullanılan bir üsluptur. Kur'ân-ı Kerîm insanlara bir şey anlatmak, onları bir yöne sevk etmek istediğinden dolayı onlara kendilerinin daha iyi kavrayabileceği bir metot ile yaklaşmayı hedeflemektedir. Karşılaştırma üslûbu ise bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Çünkü “Eşya zıttı ile bilinir.” kâidesi, “Efradını câmi ağıyarını mâni” olarak bildiğimiz tarif çerçevesinde düşünüldüğü zaman karşı tarafa bir şey anlatılmak istendiğinde sadece konuyu söylemek bazen yeterli değildir. Dolayısıyla karşılaştırma yöntemi, hedeflenen amaca ulaştırmak açısından daha doğru olmaktadır.

Karşılaştırma üslûbunda bir tarafın diğerinden daha üstün veya eksik olduğunu ortaya koyarak bazı şeylere dikkat çekmek de istenmektedir. Mesela eksik olarak nitelenen grubun eksikliğin temel sebebinin anlaşılması ve bunun üzerine düşünülmesi istenmektedir. Örneğin ehl-i kitabın hepsinin bir olduğu gibi yanlış bir düşüncede olanlara uyarıda bulunarak insanların olaylar üzerinde doğru bir muhâkeme kurması da beklenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm bu şekilde sebep-sonuç ilişkisini kurarak muhatabının konumunu belirlerken dikkat etmesi gereken şeylerle beraber ilgili konuda gerekli önlemi alınmadığı takdirde karşılaşılabilecek sonuçla onu uyararak en üst bir şekilde inzârı gerçekleştirmiştir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'i bir eğitim kitabı olduğu ve insanları eğitirken onların en iyi anlayabileceği yöntemlerden birisi olan karşılaştırma üslubunu kullandığını ve bu üslup ile insanları eğittiğini tespit ettik. Ayrıca günlük hayatta da kullandığımız karşılaştırma üslûbunun Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılması, muhatapların zihinlerini karmaşık hale getirmeden, olayların çerçevesini ve taraflarını sunarak, artık muhatabına karar verme konusunda bir şüphe bırakmadan, bilinçli bir şekilde kendi tercihini yapmasını hedeflediği sonucuna ulaştık.

KAYNAKÇA

- Abdünnâfi İffet Efendi, *En-Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel*, Haz. Mustafa Irmak, TYEKB, İstanbul 2023.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî, Beyrut 1988.
- Akbaş, Y. Fatih, *Arapça Belâgat*, Candaş yay., İstanbul 2020.
- Akdemir, Salih, “Tarih Boyunca ve Kur’ân-ı Kerîm’de Kadın”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 5 (4), Ankara 1991, 249-258.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Abdulbârî Atıyye, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Arslan, Z. Şeyma, “Kur’ân-ı Kerîm’i Eğitim Açısından Yorumlamak: Hadîd Sûresi Örneği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (13), 2004, 317-382.
- Ateş, Avnullah Enes, Arslan, Adnan, “Âl-i İmrân 36. Âyette Geçen ‘Erkek Kız Gibi Değildir’ İbâresi Hakkındaki Yorumlara Dair Bir Değerlendirme”, *Eskiye Dergisi*, (44), 2021, 569-584.
- Azar, Tuncay, *Dil-Zihin Bağlamında Kasr Üslûbu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Basrî, *el-İntisâr li-sıhhati nakli'l-Kur'ân ve'r-red 'alâ men nehalehü'l-fesâd bi-ziyâde ev nuksân*, thk: Muhammed Isâm Amman, Dâru'l-Feth 2001.
- Bâyâtî, Zâhir Şevket, *Edâvât'il İ'rab*, Mecd'il Müesse'til Câmiiyyeh, Beyrut 2005.
- Bâz, Enver, *Tefsir'ul Terbeviyyi li'l Kur'ân-il Kerîm*, Dâru-n Neşri Li'l Camiati, Kâhire 2007.

- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl.*, thk. Abdurrezzak Mehdi, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Beyrut 1999.
- Berekâtî, Şaban, *Üslûb-ı hakîm Fi'l Kur'âni ve's Sünneti*, Dâr'ul Hedyi'n Nebevi, Kâhire 2022.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- _____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- _____, *el-Câmi'u'l-muşannef fî beyâni şu'abi'l-îmân*, thk. Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r- Rüşd, Riyad 2003.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Beyrut 1997.
- Bilik, Mehmet Şafi, *Kur'ân'da Kadın ile İlişkilendirilen Âyetlere Çağdaş Yaklaşımlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1964.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Kur'ân Edebiyatı*, Rağbet yay., İstanbul 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, "*el-Câmi'u's-şâhih I-IX*", Dâr'u Tavk'ın- Necât, Mısır 2001.
- Bulut, Ali, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2015, 127-129.
- _____, Ali, *Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay. İstanbul 2019.
- Can, Ali, "Kur'ân Âyetleri Işığında Ehl-i Kitab'a Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 2014, 301-336.

- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Dâr'ul Medenîy, Cidde 1992.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf , *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Çağrııcı, Mustafa, "Sâlih", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2009, XXXVI, 31-32.
- Daştan, Yusuf, *Kur'ân'da tayyib ve habîs kavramları*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2016.
- Demirçin, Haticetül Kübra, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mukayese Üslûbu*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012.
- Demirel, Cumhuri, "Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî", *Diyanet İlmî Dergi*, 53(4), 2017, 35-54.
- Derveze, İzzet, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş, "*et-Tefsîrû'l-hadîs I-X*", Dâru İhya'it-Turasi'l Arabiyye, Kahire 1963.
- Dervîş, Muhyiddin, *İ'râbü'l Kur'ân ve Beyânuhu*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1994.
- Divlekci, Celalettin, *Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın Üslûp Analizi (Fâtîha Sûresi Örnekleme)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2009.
- Duman, Zeki, "Habîs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIV, 379.
- _____, Zeki, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yay., Ankara 2016.
- Durmuş, İsmail, "İtnâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1999, XIX, 215-219.
- _____, İsmail, "Remiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIV, 556, 558.
- _____, İsmail "Üslup", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 383-385.
- _____, İsmail, "Üslûbu Hâkim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2012, XLII, 381- 382.

_____, İsmail, “Mukâbele”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara, 2020, XXXI, 101-102.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Mektebetü’l Asriyye, Beyrut t.y.

Ebû İshak el-Husrî, *Zehrü’l-âdâb ve semerü’l-elbâb*, Dâru’l- Cîl, Beyrut t.y.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît I-X*, thk: Sıdkî Muhammed Cemil, Dâru’l- Fıkr, Beyrut 1999.

Ebüssuûd Efendi, “*İrşâdü’l- ‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm I-IX*”, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut t.s.

Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye fî ‘ilmi me’âni’l-Kur’ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fînûni ‘ulûmih*, th. Şâhid Bûşîhî ve heyet, Câmiatu Şârîka, Şârîka 2008.

Elbânî, Nâsirüddin, *Sahih-i Siret’ün- Nübüvve*, Mektebetü’l- İslamiyye, Umman 2001.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sad. Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 2008.

Emanet, Sare, *Din Eğitimi Açısından Kur’ân’da Tövbe-İstiğfarın Süreç ve Yapıları*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Esen, Muammer, “Kur’ân’ın Ehl-i Kitab’a Bakışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(51), 2010, 93-110.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü’l-luga*, thk: Muhammed Avvâd Merheb, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut 2001.

Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed, *Besâ’iru zevi’t-temyîz fî letâ’ifi’l-kitâbi’l- ‘azîz*, thk: Muhammed Ali Neccar, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Kahire 1992.

Gengil, Veysel, *Kur’ân’ın Muhataplarını İkna Açısından Sunduğu Mukayeseli Anlatımlar*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, Rağbet Yay., İstanbul 2018.

- Göker, Kübra, *Kur'ân'da Derece Kelimesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2021.
- Gür, Süleyman, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı*, Rağbet Yay., İstanbul 2017.
- Görmez, Hatice, *Kur'ân-ı Kerîm'in İkili Anlatım Üslûbu Bağlamında Tergib ve Terhib*, KURAMER, İstanbul 2017.
- Gül, Ali Rıza, "Kur'ân'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 2004, 239-262.
- Gündüz, Turgay, *Kur'an'da İnzar Metodu ve Eğitsel Değeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1996.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İcazı*, DİB Yay., Ankara 2022.
- Hasîrîzâde Elîf Efendi, *Muhtârü'l-Enbâ' Fi'l-Hurûf Ve'z-Zurûf ve Ba'zî'l-Esmâ*, Haz. Ali Benli, Akın İşleme, Tuncay Azar, TYEKB, İstanbul 2019.
- Hayreddin, Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir I-IV*, DİB Yayınları, Ankara 2006.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şâhin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Heyet, *Hayat Rehberi Kur'ân*, D.İ.B., Yay., Ankara 2021.
- Hökelekli, Hayati, "İnzâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Ankara 2020, XXII, 359.
- İtr, Nüreddin, *Ulumü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l- Minhâc, Dimeşk 2021.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2019.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *"et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr I-XXX"*, Dâru't- Tûnisîyye, Tunus 1984.
- İbn'ül Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *"Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân"*, Dâru'l- Beşâir, Lübnan 1897.

- _____, “*Zâdü’l-mesîr fî ‘ilmi’t-tefsîr I-IV*”, thk: Abdurrezzak Mehdi, Dâru’l- Kitab’il-Arabiyye, Beyrut 2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, *el-Cemhere*, thk: Remzi Münîr Baalbekî, Dâru’l- İlmi lil Melâyîn, Beyrut 1987.
- İbn Hicce, Ebü’l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh, *Hizânetü’l-edeb ve ğâyetü’l-ereb*, thk: Îsâm Şevkî, Dâru’l- Bihâr, Beyrut 2004.
- İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luġa*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru’l- Fikr, Beyrut 1979.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Telhîsü’l-habîr fî tahriici ehâdisi’r-Râfi‘iyyi’l-kebîr*, Dâru’l-Kutubi’l- İlmiyye, Beyrut 1989.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Mısırî, “*es-Sîretü’n-nebeviyye I-II*”, thk: Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulhafız Şelebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, Kâhire 1955.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî, *Muġni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e‘ârîb*, thk. Mâzin Mübârek – Muhammed Ali Hamdullah, Dâru’l- Fikr, Dımeşk 1985.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk Süheyl Zekkâr. ,Dâru’l- Fikr, Beyrut 1978.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî, “*Bedâ’i’u’t-tefsîr*”, Dâru İbnu’l-Cevzi, ed Damam 2006.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Busrâvî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed, Dâru Tayyibetun li-n Neşri ve-t Tevzii, Riyad 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhya’it-Kütübi’l Arabiyyeti, Kâhire 1953.
- İbn Manzûr, Ebü’l- Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu’l-Arab I-XV*, Daru Sadr Beyrut 1993.
- İbn Süleymân, Ebü’l-Hasen Mukâtil Beşîr el-Belhî, *el-Vücûh ve’n-nezâ’ir*, thk: Hatim Saleh ed-Damen, Mektebetü’r- Rüşd, Riyad 2011.

- İsfahânî, Râğıb, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, “Tefsîru Râğıb I-V”, (Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) Külliyet'ül Âdab, Tanta 1999.
- _____, *el-Müfredât fî ġarîbi 'l-Kur'ân*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire 2015.
- İşeri, Yunus, *Kur'ân'da Bir Anlatım Türü Olarak Mukayeseli Anlatım*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014.
- İtris, Muhammed, *Mu'cemu-et Ta'birâtu'l Kur'âniyye*, Dâru's-Sekâfiyyeti li-n Neşr, Kâhire 1998.
- Karaaslan, Halil İbrahim, *Kur'ân'da İkili Anlatım Üslûbu ve Dinî Eğitimdeki Önemi*, (Doktora Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2021.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 1997.
- Kattan, Mennâ' Halîl , *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l- Maarif, Riyad 2000.
- Kaya, Remzi, “Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(19), 2005, 31-48.
- Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâġa*, thk: Muḥammad ‘Abd al-Mun‘im Hafâci, Dâru'l- Cîl, Beyrut t.y.
- Kutup, Seyyid, İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî, *Fî Zılâli 'l-Kur'ân I-VI*, Dâru'ş Şuruk, Kahire 1972.
- Korkmaz, Metin, *Kur'ân-ı Kerîm'de İnzâr ve Tebşîr Kelimelerinin Kullanımı ve Bunların İnsan Davranışlarına Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2022.
- Kutluer, İlhan, “Fesad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1995, XII, 417-421.
- Maden, Esmâ Nur, *Bir İkna Üslûbu Olarak İmani Konular Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm'in Mukayese Yöntemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve 'l- 'uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut t.s.

- Meydani, Abdurrahman Hasan Habanneke, *Belâğatul Arabiyye*, Dâr'u- Şamiyye, Beyrut 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, “*el-Câmi ‘u’s-sahîh I-IV*”, thk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut t.s.
- Nahcuvânî, Ni‘metullâh b. Mahmûd, *el-Fevâtihu ‘l-ilâhiyye*, Dâru Rikâbî, Kâhire 1999.
- Özcan, Hatice Kübra, *İsm-i Tafdîl Kalıplarının Kur’ân-ı Kerîm’de Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.
- Özel, Ahmet, “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, VII, 531-534.
- Özen, Şadide, *Kur’ân’ı Anlama ve Eğitim Açısından Karşılaştırma Üslûbu: Mekki Sûreler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2024.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu ‘l-ğayb*, Dâru İhya’it-Turasi’l Arabiyye, Beyrut 1999.
- _____, *Nihâyetü ‘l-icâz fî dirâyeti ‘l-i‘câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Daru Sadr, Beyrut 2004.
- Saîdî, Abdülmüteâl b. Abdilvehhâb b. Ahmed, *Buğyetü ‘l-İzâh li-Telhîsi ‘l-Miftâh fî ‘ulûmi ‘l-belâğâ*, Mektebetu’l Âdab, Kahire 2005.
- Sâlih, Subhî b. İbrâhîm el-Lübnânî, *Mebâhis fî ‘ulûmi ‘l-Kur’ân*, Dar’ul İlmi Lil Melâyîn, Beyrut 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî, *Miftâhu ‘l-‘ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l- İlmiyye, Beyrut 1987.
- Sem‘ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrû ‘l-Kur’ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas, Dar’ul Vatan, Riyad 1997.
- Semerrai, Fâzıl, *Meâni ‘n Nahv*, Dâr’ul Fikr, Umman 2000.
- Soleimani, Morteza, *Kur’ân’da İnsanın Eğitimi: Tebşir ve İnzar*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2019.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Müzhir fî ‘ulûmi ‘l-luğâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr, Dâru’l-Kutubi’l- İlmiyye, Beyrut 1998.

- _____, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, Müessesetu Risaletu'n- Nâşirin, Beyrut 2015.
- Şafak, Ali, "Fısk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 37-38.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1993.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Adil Mürşid, Müessesetu Risale, Beyrut 2001.
- Şimşek, Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri I-V*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi 'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetu Risale, Kâhire 2000.
- Tarı, Nihat, "Arap Belâgatinde Kasr Yolları ve Aralarındaki Belâgî Nüanslar", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (32), 2023, 151-176.
- Taş, Süleyman, "Tazmin Üslûbu ve Kur'ân-ı Kerîm'deki İşlevleri", *Diyanet İlmi Dergi*, 52(3), 2016, 52-66.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, "*Mevsû'atü Keşşâfî ıstılâhâtî 'l-fünûn I-II*", thk. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî, Beyrut 1996.
- Temizer, Aydın, "Arap Dilinde Tazmîn", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (39), 2010, 81-96.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi 'u's-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dar'ul Ğarb'il İslamiyyi, Beyrut 1998.
- Tunç, Cihad, "Tövbe Hakkında Bazı Meseleler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1-2), 1981, 389-412.
- Uludağ, Süleyman, "Takvâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2010, XXXIX, 484-486.
- Uzun, Nihat, *Kur'ân Dilinin Özellikleri*, KURAMER, İstanbul 2021.
- Uzun, Taceddin, "Hz. Peygamber'in Belâgat ve Fesâhatı", *Makâlât*, 1999, (2), 131-155.
- Uzunoğlu, M. Vecih, "Hz. Peygamber'in Edebi Yönü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, (32), 41-76.

Yerinde, Âdem, “Tayyib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2011, XL, 196-197.

Yılmaz, Hasan, *Kur’ân’ın Konu Tertibi ve İçerik Tahlili*, Fecr Yayınları, Ankara 2019.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl*, Dâru’l-Kitabi’l-Arabiyye, Beyrut 1986.

_____, *Esâsü’l-belâġa*, thk: Muhammed Bâsil Uyûn, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *el-Fâ’ik fî ġarîbi’l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî – Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, Dâru’l Marife, Kahire t.y.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk: Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, Dâru’l Marife, Beyrut 1957.

_____, *el-Bahrü’l-muhît fî usûli’l-fıkh*, Dâr’ul Kütübiy, Beyrut 1994.

Zürkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü’l-irfân*, Matbaatu İsa Halebi, Kahire 1943.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammed Rahim AKBULUT
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	04.07.2024